

LXVI. évf. 2022 4-5. szám

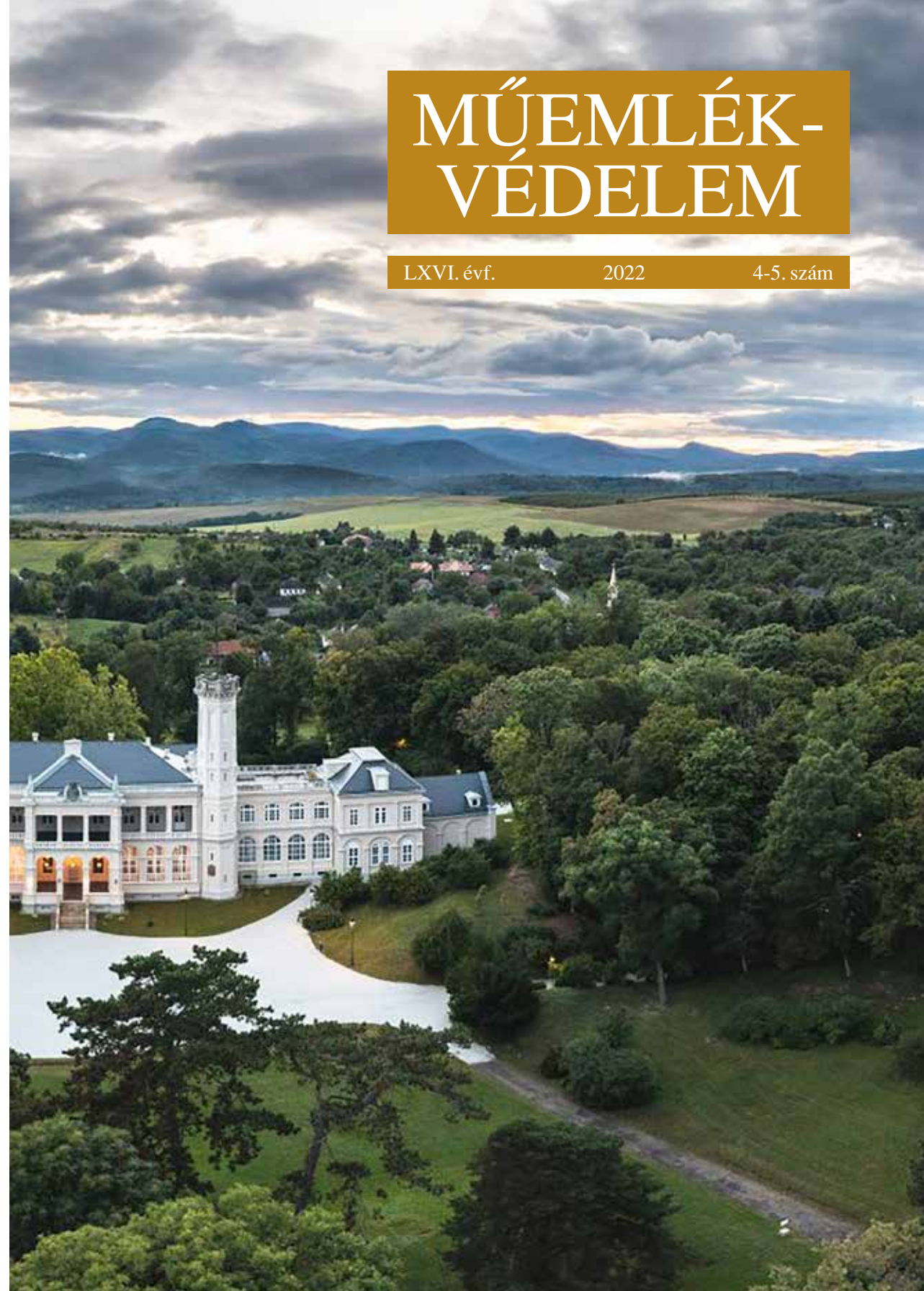
MŰEMLÉKVÉDELEM

MŰEMLÉK- VÉDELEM

LXVI. évf.

2022

4-5. szám

MŰEMLÉKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM KIADVÁNYA
LXVI. évf. 2022 4-5. szám

A kiadvány megjelenéséért felel:

Építési és Közlekedési Minisztérium
Építészeti és Műemlékvédelmi Helyettes Államtitkárság

Alapította: Gerő László

Szerkesztőbizottság: Bognár Gábor, Deák Krisztina, Fejérdy Tamás, Győr Attila, Koppány András, Krähling János,
Nagy Gergely Domonkos, Ritoók Pál, Veöreös András

Főszerkesztő: Vukosavljev Zorán

A Műemlékvédelem korábban megjelent példányai az ÉTK. Kft. könyvesboltjában (1074 Budapest, Hársfa u. 21.)
megvásárolhatók, illetve megrendelhetők, a 2022. évi kiadványok megrendelhetők a etkkft.hu címen.

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENT

<i>Glázer Tamás: Köszöntő / Welcome words</i>	173
<i>Virág Zsolt: A Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram / The National Palace Programme and the National Castle Programme</i>	180
<i>Galamb Zsuzsanna – Erő Zoltán – Szilágyi Klára – Horogszegi Tamás: A bajnai Sándor–Metternich-kastély helyreállítása a Nemzeti Kastélyprogramban / Restoration of the Sándor-Metternich Mansion in Bajna within the National Palace Programme</i>	189
<i>Bartos György – Ráth Miklósné Tóth Ibolya: A füzérradványi Károlyi-kastély helyreállítása / The restoration of the Károlyi Palace in Füzérradvány</i>	215
<i>Fülöp András – Nagy Gergely – Garaguly Kinga – Gerákné Árvai Zsuzsa: Kúria a kastélyprogramban. A komlódótfalui Becsky-Kossuth-kúria helyreállítása / Manor House in the National Palace Programme – Restoration of the Becsky-Kossuth Manor House of Komlódótfalu</i>	231
<i>Fülöp András – Ónodi Szabó Lajos: A nádasdladányi volt nádasdy-kastély falkutatása és legújabb helyreállítása / Wall survey and recent restoration of the former Nádasdy Mansion in Nádasdladány</i>	245
<i>Balogh Csaba – Deigner Ágnes – Velladics Márta – Virág Zsolt: Wendétségben Wenckheiméknél. Szabadkígyós/Ókígyós, Wenckheim-kastély együttese / Visiting the Wenckheims. Szabadkígyós/Ókígyós, the ensemble of the Wenckheim Mansion</i>	261
<i>Haris Andrea – Jankovics Norbert – Szentkúti Viktor: A tatai Esterházy-kastély kutatása, helyreállítása és újra nyitása / Research, restoration and reopening of the Esterházy Mansion in Tata</i>	289

Vendégszerkesztő: Szabadics Anita

A kiadvány tanulmányai lektoráltak.

A címlapon Füzérradvány, Károlyi-kastély ábrázolásai (fotó: Kovács Zoltán, rajz: NÖF - Ráth Miklósné Tóth Ibolya) szerepelnek.

Kiadásért felelős: Építési és Közlekedési Minisztérium

1055 Budapest, Alkotmány utca 5.

Nyomdai előkészítés, terjesztés: Építészeti Tájékoztatási Központ Kft.

1074 Budapest, Hársfa u. 21.

Mohr László ügyvezető

Karácsony Tiborné kiadóvezető

telefon: 06-30-278-4247, e-mail: e.karacsony@etkkft.hu

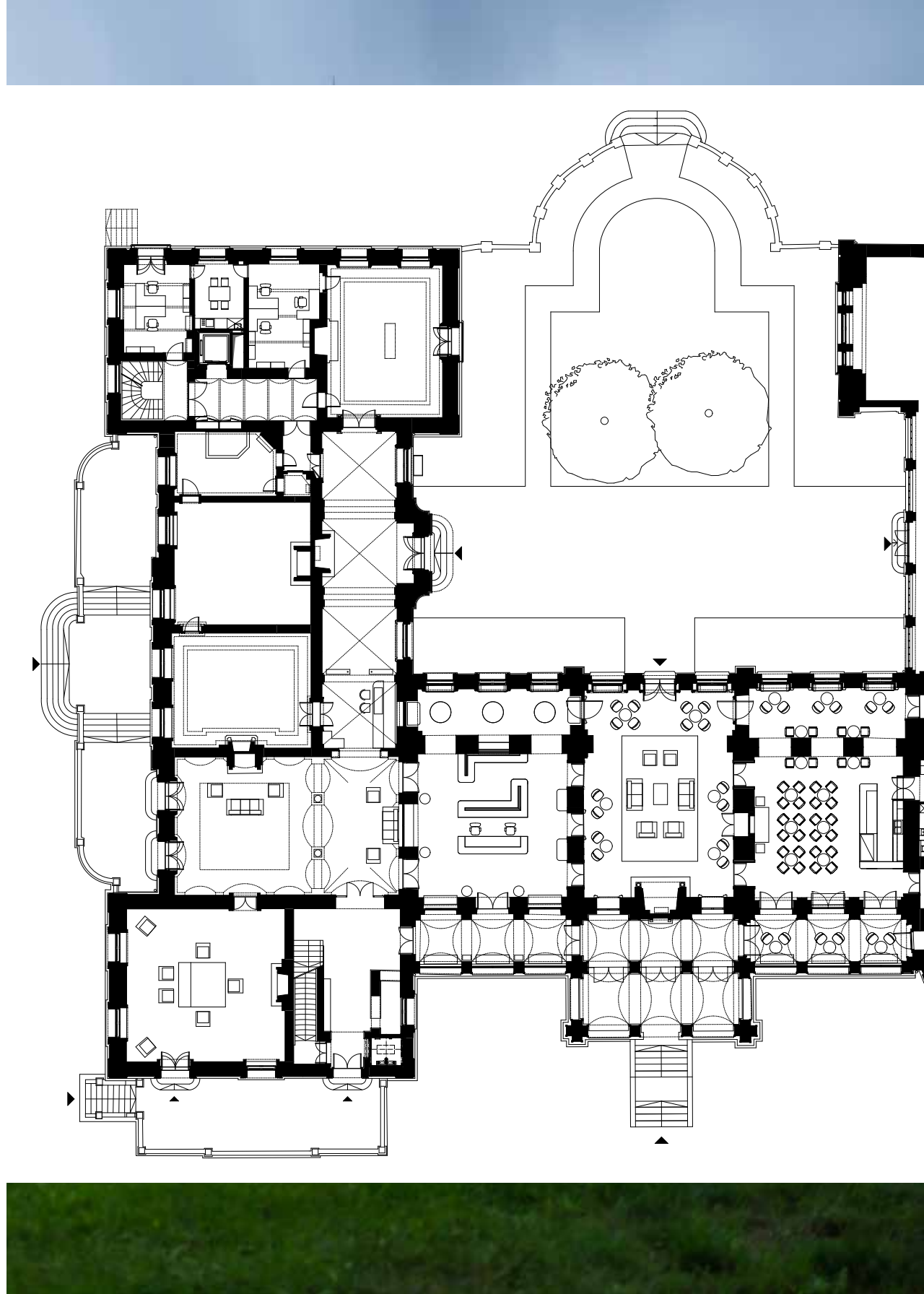
Azonossági szám: 2/2023

Tipográfia: WOW Stúdió Kft.

Nyomdai munkák: Virtuóz Kft.

Felelős vezető: Tolonics Gergely

INDEX: 25 585; ISSN: 0541-243

KÖSZÖNTŐ

Glázer Tamás

A NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. ügyvezető igazgatója 2020-2022.
E-mail: info@nofnkft.hu

WELCOME WORDS

Let me warmly welcome you on behalf of NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. (National Heritage Protection and Development Non-profit Ltd.). Since October 2017, our company has been responsible for the implementation of the National Palace Programme and National Castle Programme. Now it is a great pleasure for us to be able to report on our results in the pages of the *Műemlékvédelem* journal.

Within the framework of the National Palace Programme and National Castle Programme, around thirty mansions and castles of special importance are being renovated. For the developments, the funds of the European-Union-supported Economic Development and Innovation Operative Program (GINOP), grant application code number 7.1.1-15, entitled ‘Support for the development of the National Palace Programme and National Castle Programme for tourism purposes’ provided the funds in the amount of HUF 43 billion. This was supplemented by the Hungarian government with about HUF 14 billion in domestic funds. From May 2021, eleven renovated sites have been opened to the public, some additional monuments will be handed over by the end of 2022, and the developments at all other locations of the program are expected to be completed in 2023.

Without exception, the affected sites are historic ensembles of special importance from a national economic point of view, and they are considered national assets. Also, they are significant built heritages of the given settlement and region, which, even after their development, remain in public use, and provide space for exhibitions based on cultural heritage values. In addition to the physical renovation of the buildings, their intellectual rehabilitation also takes place. During the developments, in addition to significant monument restoration interventions, the necessary conditions for the appropriate reception of visitors have also been created, and their touristic utilization has also been reconsidered. The facilities created by these investments in many cases become the largest employers of the given settlement and generate many other developments in their surroundings.

Due to the large number of sites involved in the program, the two issues of the *Műemlékvédelem* dedicated to the National Palace Programme and National Castle Programme can only provide a selection of the implemented restoration works. However, we hope that these papers make it apparent how many scientific results and experiences significant from the point of view of heritage protection have been accumulated, which can provide many lessons for future restorations and developments too. These essays mainly present research results and design intentions/concepts related to the restoration of buildings, but all specialist areas have been enriched during the renovation with such experience that is worth to be published on the pages of this journal. A summary study on the garden historical and landscape architectural works was published in the last issue of the journal last year, but the specialist restoration tasks performed within the program and other interventions and technical solutions used in the restorations can also serve as the subject of several professional reports.

The implementation of the program accumulated significant professional knowledge in the institution, which can be utilized during the preparation and realization of other historic monument developments. The knowledge of the procedures and protocols elaborated on the basis of previous experiences, the problems encountered during the development process and their solutions help to implement the planned programs even more effectively and to preserve our heritage values. I hope that we will be able to make use of this professional surplus in the future during the maintenance of the completed heritage buildings and the implementation of further development programs.

TISZTELT OLVASÓ!

Szeretettel köszöntöm Önt a NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. nevében. Társaságunk 2017 októbere óta felel a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram megvalósításáért, és nagy öröm számunkra, hogy a Műemlékvédelem folyóirat lapjain is beszámolhatunk eredményeinkről.

A Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében mintegy harminc kiemelt jelentőségű kastély, illetve vár újul meg. A fejlesztésekhez az Európai Unió által támogatott Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP) 7.1.1–15 kódszámú, „Nemzeti Kastély- és Várprogram turisztikai célú fejlesztéseinek támogatása” című pályázata biztosította a forrást 43 milliárd forint értékben, amelyet Magyarország kormánya mintegy 14 milliárd forint hazai forrással egészített ki. 2021 májusától ti-

zenegy megújult helyszín vált látogathatóvá a nagyközönség számára, 2022 év végéig további műemlékegyüttesek átadása történik meg, 2023-ban pedig várhatóan a program összes további helyszínén befejeződnek a fejlesztések.

Az érintett helyszínek kivétel nélkül nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű és nemzeti vagyonnak minősülő műemlékegyüttesek, az adott település és térség meghatározó épített örökségi emlékei, amelyek fejlesztésüket követően is a nagyközönség által látogatható, közcélú hasznosításban maradnak és kulturális örökségi értékekre épülő kiállításoknak adnak helyet. Az épületek fizikai megújulása mellett szellemi rehabilitációjuk is megtörténik. A fejlesztések során a jelentős műemlékhelyreállítási beavatkozásokon kívül a látogatók méltó fogadásához szükséges feltételek is kiépülnek, a turisztikai hasznosításuk is újragondolásra került. A beruházás eredményeként létrejövő létesítmé-

1. kép Szabadkígyós, Weinckheim-kastély. Fotó: Kovács Zoltán

2. kép Bajna, Sándor-Metternich-kastély. Fotó: Kovács Zoltán

nyek sok esetben az adott település legnagyobb munkáltatóivá válnak, valamint számos egyéb fejlesztést generálnak környezetükben.

A Műemlékvédelem Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogramnak szentelt két lapszáma, a programban érintett helyszínek számossága miatt csak válogatást tud adni a megvalósult helyreállítási munkákból, de reméljük a tanulmányokon keresztül érzékelhetővé válik, hogy mennyi tudományos eredmény, illetve örökségvédelmi szempontból is meghatározó tapasztalat halmozódott fel, amelyek a jövő helyreállításai, fejlesztései számára is sok-sok tanulsággal szolgálhatnak. A jelen írások elsősorban az épületek helyreállításához kapcsolódó kutatási eredményeket és tervezési szándékokat/koncepciót mutatják be, de valójában minden szakterület gazdagodott a felújítás során a szakfolyóirat lapjaira kívánczó tapasztalattal. A kerttörténeti, tájépítészeti munkákról a folyóirat előző évi utolsó lapszámában jelent meg összefoglaló tanulmány, de a program keretében megvalósított szakrestaurátori feladatok és egyéb, a helyreállításokon alkalmazott beavatkozások, műszaki megoldások szintén több szakmai beszámolóhoz szolgálhatnak majd témául.

Kedves Olvasó, engedje meg, hogy néhány mondatban a társaságunk által ellátott feladatokról is szóljak, hogy érzékelhetővé váljon az a sokrétű előkészítési folyamat, amely a fejlesztések megvalósításához elengedhetetlen volt.

A Nemzeti Kastélyprogram előkészítése 2015-ben még a Forster Gyula Nemzeti Örök-

ségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ keretein belül indult el, majd 2017. január 1-jétől, az intézmény megszűnését követően előbb a Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft., majd ugyanezen év októberétől a NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. vette át jogutódként a folyamatot. A NÖF Nonprofit Kft. kiemelt közfeladata a program megvalósítása, majd a fejlesztések eredményeként létrejövő komplexumok működtetése, üzemeltetése és turisztikai célú hasznosítása.

A programban szereplő helyszínek műemléki értékei, az európai uniós pályázati forrás adta köztötségek a projektek megvalósításán dolgozó kollégáktól igen speciális szakértelmet kívántak meg. A szervezet keretein belül létrehozott igazgatóságok ezért a projektmegvalósítás valamilyeni fázisához – a tervezéstől, kutatástól kezdve, a beruházás megvalósításán át, a kiállítási tartalom elkészültéig – értő, felkészült szakembereket biztosít az egyes folyamatokhoz, akik összehangoltan, projektteamekben dolgozva hajtják végre feladataikat. A műemlékfejlesztésekben igen jelentős tapasztalattal rendelkező kutatók, építészek állítják össze a fejlesztési programot, és végzik vagy felügyelik a tervezést, műemlék épületek kivitelezésében jártas műszaki ellenőrök és műszaki menedzserek felügyelik a beruházásainkat, a turisztikai tartalom megfelelő színvonalának biztosítása érdekében turisztikai menedzserek kísérik végig a projektek életútját, a fejlesztések pénzügyeinek kézben tartása érdeké-

ben projekt pénzügyes szakemberek segítik a team munkáját, projektcsapat és a fejlesztések szerteágazó feladatainak koordinációját projektmenedzser kollégák tartják kézben.

A külső konzorciumi partnerekkel megvalósított fejlesztések tudományos és műszaki előkészítését – néhány kivételtől eltekintve – a NÖF Nonprofit Kft. fogta össze. Az előkészítés a kormányhatározatban kijelölt fejlesztési helyszínek átfogó vizsgálatával indult. Az előzmények feltárását, a helyszíneket érintő korábbi beavatkozások áttekintését, és ezzel párhuzamosan tudományos kutatását és műszaki vizsgálatát követően a műemlékfejlesztési részlegben dolgozó építész és tájépítész kollégák állították össze a tervezési programot, amelyhez részletes funkcióelemzést végeztek, megalkotva az együttesek hosszú távú fejlesztési koncepcióját, amelyből a pályázati kiíráshoz és rendelkezésre álló forráshoz igazítva lehatárolták mintegy első ütemként a jelen pályázatban fejlesztendő területet. Ezt követően indulhatott a szükséges vizsgálatok és kutatások megvalósítása.

A helyszínek kutatási feladatait a Forster Központban még egy intézmény dolgozóiként kezdő, majd később az intézményi átalakulások

miatt más intézményhez kerülő kollégák feladatellátásba történő bevonását együttműködési megállapodások kötésével biztosítottuk. A restaurátori kutatások esetén a Budavári Nonprofit Kft., későbbi Várkapitányság Zrt., az épületkutatások tekintetében pedig a Magyar Művészeti Akadémia Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központja segítette munkánkat a belső erőforrásként rendelkezésre álló épületkutatói kapacitás kiegészítéseként.

Az engedélyezési és kiviteli tervezési fázis az első helyszínek esetén jellemzően külső tervezőirodák bevonásával történt, a belső műemlékes állomány felügyelete mellett. A programmegvalósítás utolsó fázisában viszont több helyszín felelős tervezői feladatait is házon belül látták el a kollégák. A megvalósítás fázisában műszaki menedzserek heti kooperációkon követték a kivitelezési folyamatot, a szükséges szakterületi kollégák bevonásával.

A felújítások tervezésekor és kivitelezésekor is elsődleges – és a pályázat által indikátorként is elvárt – szempont volt, hogy minél több látogató keresse fel a megújult helyszíneket. A magasabb jegyárbevétel fenntarthatóságra gyakorolt előnyös hatásán túl a program kiemelten fontos cél-

3. kép Füžérradvány, Károlyi-kastély, térbelső rekonstrukció. Fotó: Kovács Zoltán

ja, hogy minél szélesebb közönséget szólítson meg, és ezáltal szélesítse az örökségvédelem társadalmi bázisát. A kiállításokban a 21. századi bemutatási módszerek és a legkorszerűbb eszközök biztosítják a látogatói élményt, megfogható-, kipróbálható eszközök, kisfilmek, multimédiás vezetés és élő interpretáció segítik az érdeklődőt. Emellett a látogatók kényelmét kiszolgáló funkciók is kialakításra kerültek: a ruhatáron és a látogatói mosdóblokkokon túl büfé-kávézó és múzeumi bolt is létesült a legtöbb helyszínen. A következő látogató generáció kinevelése érdekében örökségi nevelési program is része a fejlesztéseknek. A fenntarthatóságot segíti, hogy a fejlesztés eredményeképp helyszíneink magán- és céges rendezvények, kulturális programok, helyi közösségi és diplomáciai események rendezésére is alkalmassá váljanak.

A programban megújult és a közeljövőben megújuló műemlékek fizikai és szellemi rehabilitációjához hozzátartozik az egykori enteriőrök történetileg, művészettörténetileg hiteles újjáélesztése. A NÖF Nonprofit Kft. munkatársainak közreműködésével, a történeti terekbe korabeli, számos esetben a kastély eredeti berendezéséhez tartozó, onnan elszármazott vagy az egykori tu-

lajdonosaihoz köthető műtárgy került vissza az eddigiek során, együttműködésben hazai múzeumokkal, egyházi intézményekkel és magánszemélyekkel. Ezek megvalósulása hosszas előkészítő folyamat eredménye volt. A műtárgyak kiállításba kerülését több esetben gondos restaurátori munka előzte meg, megmentve ezeket a sokszor elvesztettnek hitt értékeket a megsemmisüléstől.

A NÖF Nonprofit Kft. kezelésében jelenleg több mint 10 000 darabos műtárgyállomány van, melynek a hazai muzeális intézményekre vonatkozó jogszabályokon alapú teljes körű nyilvántartását hozta létre, és végzi el folyamatosan az ehhez kapcsolódó feladatokat a szakterület, továbbá ellátja ezeknek szakmai felügyeletét, gondoskodik kezelésükről, műtárgyvédelmi szempontok szerinti őrzésükről, beleértve azok bemutatathatósága és állapotának megőrzése érdekében a folyamatos restaurátori gyakorlati szakfeladatok ellátását. Ezáltal biztosítva, hogy a nagyközönség számára is hosszú távon láthatóak maradjanak ezek az évszázados értékek.

A program megvalósítása jelentős szakmai tudást halmozott fel az intézményben, amely műemléki fejlesztések előkészítése, megvalósítása során hasznosítható. Az eddigi tapasztalatok

4. kép Bajna, Sándor-Metternich-kastély, térbelső rekonstrukciója. Fotó: Gulyás Attila

alapján kimunkált eljárásrendek, protokollok, a fejlesztési folyamat során előkerült problémák és ezek megoldási módjainak ismerete segítik a tervezett programok még hatékonyabb megvalósítását, örökségi értékeink megőrzését. Remélem, hogy e szakmai többletet sikerül kamatoztatnunk a jövőben az elkészült örökségi értékek fenntartása és további fejlesztési programok megvalósítása során.

BEGRÜSSUNGSWORT

Seien Sie herzlich begrüßt im Namen von NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft (NÖF Gemeinnützige GmbH für Denkmalschutz und Entwicklung). Unsere Gesellschaft ist seit Oktober 2017 verantwortlich für die Umsetzung des Nationalen Schlossprogramms und des Nationalen Burgprogramms, und es bereitet viel Freude für uns, auch in der Zeitschrift *Műemlékvédelem* (Denkmalschutz) über unsere Ergebnisse berichten zu dürfen.

Im Rahmen des Nationalen Schlossprogramms und des Nationalen Burgprogramms wurden rund 30 Schlösser und Burgen von besonderer Bedeutung erneuert. Für die Finanzierung der Entwicklungen wurde durch die Ausschreibung „Unterstützung für touristische Entwicklung des Nationalen Schloss- und Burgprogramms“ mit Kodenummer 7.1.1–15 im Operativen Programm für wirtschaftliche Entwicklung und Innovation (GINOP) ein Betrag von 43 Milliarde HUF bereitgestellt, den die Ungarische Regierung mit heimischen Geldmitteln von ca. 14 Milliarde ergänzte. Ab Mai 2021 wurden elf renovierte Stätten besuchbar für die Öffentlichkeit, bis Ende 2022 werden weitere Denkmalkomplexe eröffnet, und im Jahr 2023 werden voraussichtlich alle Ausführungen in den übrigen Standorten des Programms beendet.

Die betroffenen Stätten sind aus makroökonomischer Hinsicht ausnahmslos von besonderer Bedeutung und als Volksvermögen geltende Denkmalkomplexe sowie erhebliche Baudenkmäler der jeweiligen Siedlung und Region, welche auch nach ihrer Renovierung öffentlich besuchbar und in gemeinnütziger Nutzung bleiben und auf den Werten des kulturellen Erbes basierende Ausstellungen beherbergen. Neben der physischen Erneuerung der Gebäude werden die-

se auch in geistlicher Hinsicht rehabilitiert. Im Zuge der Entwicklungen, neben erheblicher Restaurierung der Denkmäler werden auch die Bedingungen für den würdevollen Empfang von Besuchern. Auch ihre touristische Verwendung wurde überlegt. Die als Ergebnis des Investments geschaffenen Einrichtungen sind in zahlreichen Fällen die größten Arbeitgeber der jeweiligen Siedlung und generieren viele weitere Entwicklungen in ihrer Umgebung.

Die zwei Ausgaben der Zeitschrift *Denkmalschutz*, welche sich für das Nationalen Schloss- und Burgprogramm widmeten, können aufgrund der Vielzahl der betroffenen Stätte nur eine Ausschnitt aus der ausgeführten Renovierungsarbeiten geben, aber wir hoffen darauf, dass es über die Studien nachvollziehbar wird, wie viele wissenschaftliche Ergebnisse und im Denkmalschutz relevanten Erfahrungen akkumuliert wurden, die auch für die zukünftigen Renovierungs- und Entwicklungsarbeiten zahlreiche Aufschlüsse liefern. Diese Dokumente beschreiben vor allem die Forschungsergebnisse bezüglich der Restaurierungen der Gebäude und der Planungsziele/-konzepte, aber in Wirklichkeit bereicherte sich jeder Fachbereich bei den Renovierungen mit den Erfahrungen, die sich in der Fachzeitschrift als lesenswert erweisen. Über die Gartenhistorischen und landschaftsbaulichen Arbeiten erschien eine zusammenfassende Abhandlung in der letzten Ausgabe des vorigen Jahres, aber die im Zuge des Programms umgesetzten Fachrestaurierungsaufgaben und die sonstigen Eingriffe bei den Renovierungen sowie die technischen Lösungen dienen zum Thema mehrerer fachlichen Berichte.

Bei der Umsetzung des Programms entstand im Institut eine erhebliche Menge von fachlichen Erfahrungen, die bei Vorbereitungen und Implementierungen von Denkmalprojekten gut brauchbar sind. Die Kenntnisse über die Probleme, die bei den auf den bisherigen Erfahrungen basierend erarbeiteten Methoden, Protokollen und dem Entwicklungsprozess aufrufen, und ihre Lösungen helfen, die geplanten Programme noch effektiver umzusetzen und unsere kulturellen Werte zu bewahren. Ich hoffe, dass wir diesen fachlichen Überschuss in der Zukunft bei der Erhaltung der geschaffenen Kulturerbe-Werte und der Durchführung von Weiterentwicklungsprogrammen nutzen können.

5. kép Füžérradvány, Károlyi-kastély. Fotó: Kovács Zoltán

A NEMZETI KASTÉLYPROGRAM ÉS NEMZETI VÁRPROGRAM

Virág Zsolt

Nemzeti Várprogram és a Nemzeti Kastélyprogram miniszteri biztosa 2016-2022.

E-mail: kastelylexikon@t-online.hu

THE NATIONAL PALACE PROGRAMME AND THE NATIONAL CASTLE PROGRAMME

National Palace Programme and National Castle Programme undertakes the preservation of historic values with durable solutions. Of course, the fundamental goal is monument restoration and heritage preservation. At the same time, it is important to develop historic monuments into tourist attractions, in a way that is adapted to their unique features. It is important that the individual attractions contribute to the revitalization of the economy of the given area and, if their capabilities allow, create jobs, contribute to rural development goals, and have a so-called multiplicative, positive spillover effect.

PROGRAMALKOTÁST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK – VÍZÍÓ

A Nemzeti Kastélyprogramban és a Nemzeti Várprogramban¹ értékmegőrzés történik tartós megoldásokkal. Természetesen alapvető cél a műemlék-helyreállítás és az örökségmegőrzés. Fontos ugyanakkor az egyes műemlékek turisztikai vonzerővé fejlesztése, a műemlékek egyedi adottságaihoz igazodó módon. Fontos, hogy az egyes vonzerők hozzájáruljanak az adott térség gazdaságának az élénkítéséhez, és amennyiben adottságaik megengedik, munkahelyeket teremtsenek, hozzájáruljanak a vidékfejlesztési célokhoz, és úgynevezett **multiplikatív, tovagyűrűző hatással** is bírjanak. E hatás eredményeként a környező kis- és középvállalkozásoknak is érdemes lesz rácsatlakoznia külső szolgáltatóként az EU-s és hazai forrásból turisztikai vonzerővé fejlesztett, korábban romos és kihasználatlan kastélyok, várak szolgáltatási struktúrájára.²

Fontos, hogy ne csak az **épületek** felújítása, hanem az **újjászületése** történjen meg, ne csak a fizikai rehabilitációjuk, hanem a szellemi rehabilitációjuk is megvalósuljon. Minden helyszínen több évtizedes problémahalmaz került és kerül orvoslásra, mire a romos, üresen álló, fűtetlen, beázó épületből felújított, évente 60-70 ezer látogatót vonzó turisztikai vonzerő válik.

A Nemzeti Kastélyprogram és a Nemzeti Várprogram lebonyolítója és a programban részt vevő műemlékek többségének a vagyonkezelője és az üzemeltetője a **NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft.**, amely egy száz százalékos állami tulajdonban álló társaság.³

A Nemzeti Kastélyprogram és a Nemzeti Várprogram azt az összetett célrendszert szolgálja minden rétegében, hogy egy korszerű, 21. századi, **fenntartható műemlékhasználat** valósuljon meg.

Napjainkban a **kastélyok és a várak „használatának”** módja is megváltozott, jó fejlesztési

1. kép Komlódtótfalu, Becsky-Kossuth-cúria. Fotó: Németh Balázs

2. kép Szabadkigyós, Wenckheim-kastély szobabelső. Fotó: Ancza Krisztina, Konkrét Stúdió

koncepció esetén egyre inkább közösségi térként is szolgálnak, amely, ha a vendég jól érzi magát benne, jelentősen nyújtja a tartózkodási időt, és növeli azt a bevételt, amelyekből a műemlékek fenntarthatók. Azon várak pedig, amelyek csekélyebb falmaradványokkal rendelkeznek, nehezebben megközelíthető helyen találhatók, látogatott bakancsos vagy aktív turisztikai célpontokká váltak.

A várak, majd a kastélyok évszázadokon keresztül a magyar és az európai **kultúra „fellegvárai”** voltak, most a 21. századi igényeknek megfelelően újraértelmezett formában visszakapják ezt a szerepüket, azt a formát kellett megtalálni, hogy ez a szerep jól illeszkedjen az épületek egyedi műemléki adottságaihoz.

Fontos, hogy hiteles, ugyanakkor friss és interaktív **kiállítási tartalom** fogadja az épületbe látogatókat. A műemlékek látogatószámát jelentősen meghatározza, hogy milyen tartalmú és színvonalú kiállítások létesülnek benne. Ezek esetében gyakran a kastély- és várfejlesztésnek egy különleges módját kell választani, mivel az ismert történelmi okok miatt a tárgyi örökség, a berendezési tárgyak legnagyobbbrészt megsemmisültek Magyarországon. Így a szükségből

erényt kovácsolva a programalkotás során egy teljesen más irányból lehet az „egyedi vonzerőt” felépíteni, mégpedig az épület múltjában „mélyfúrást” végezve, és az onnan felszínre hozott hiteles, sokrétű, ugyanakkor igen érdekes adattömeget felhasználni a tartalomfejlesztéshez. Emellett kiemelt cél a még fellelhető műtárgyak, történeti épulettartozékok visszavásárlása, összegyűjtése a műkereskedelemből, magángyűjtőktől, vagy a környék lakóitól. Erre a célra az NKVP keretében külön **éves műtárgyvásárlási keret** áll rendelkezésre. Fontos az is, hogy az évtizedeken át közgyűjteményi raktárakban őrzött, a kastélyból származó műtárgyak restaurált formában – gyakran mintegy hetvenöt év után – visszakerültek az újonnan megnyíló kiállítószobákba.

Fontos, hogy az épületek múltját a **történetmesélés**, az anekdoták mentén is megismerhesék a látogatók. Kiemelt szerepe van annak, hogy minden helyszínen bemutatásra kerüljenek az egykori birtokos család vagy sok esetben családok egymást váltó generációi, mintegy megelevenedjenek a történelemkönyvekből ismert *Andrássy*, *Esterházy*, *Festetics*, *Károlyi*, *Nádasdy* vagy *Rákóczi* családok tagjai.

3. kép Füzeradvány, Károlyi-kastély – helyreállítás a parktól...

Hazánk örökségének megőrzése nagy mértékben függ attól, hogy a **felnővekvő generációk attitűdje** milyen lesz a **műemlékeinkhez** , az értékeinkhez, a hagyományainkhoz. Amennyiben sikerül a megfelelő közeget, „történeti atmoszférát” megteremteni egy-egy helyszínen, mindenki számára „érthető” nyelven szólni a közönséghez, izgalmasan elmesélni a hiteles történeteket, emlékezetes élményekkel gazdagítani a fiatalabb és az idősebb látogatókat is, akkor jó eséllyel ők is magukénak érzik majd ezen épületek sorsát.⁴ Így a közönség igényeit mindenképpen figyelembe kell venni az értékelvű helyreállítással párhuzamosan, amelyet az **ICOMOS 1999-es Kulturális turizmus nemzetközi kartája** is alátámaszt az értelmezést és bemutatást szolgáló programok, valamint a jó közérzetet és látogatói élményt biztosító környezet fontosságát hangsúlyozva.⁵

A **kastély- és várkertek** szerepe is felértékelődött, amelyek minden korban szervesen kapcsolódtak a főúri lakóhelyhez, egységet alkottak azzal. A 21. században pedig számos újszerű hasznosítási lehetőséget is kínálnak. Érdekes programkinálattal és jó infrastrukturális háttérrel felszerelve a helyszínen tartózkodás idejét többszörösré nyújthatják, és az ily módon befolyó bevétel fillérei mind-mind a kastély vagy a vár

4. kép Füzeradvány, Károlyi-kastély – ... a részletekig bezárólag

5. kép Tata, Esterházy-kastély, „Sátor” szoba az egykori színház makettjével. Fotó: Bata Tamás

fenntartását szolgálják. A Covid-19 világjárvány idején pedig egy új típusú, korábban nem ismert rekreációs igényt is ki tudtak elégíteni a járvány idején is nyitva tartó kastély- és várkertek.

A Nemzeti Kastélyprogramot és Nemzeti Várprogramot megalapozó **előkészítési munka során áttekintésre került** valamennyi, az örökségutisztikai helyszínekhez és a kiállításokhoz kapcsolódó régebben, valamint frissen elkészült kutatás annak érdekében, hogy a fejlesztéseket az egyedi kreatív koncepciók mentén hiteles módon lehessen megvalósítani. A cél az volt, hogy olyan örökségutisztikai vonzerők valósuljanak meg, amelyek minden elemükben a látogatói élmény maximalizálására törekednek, amellet, hogy az adott helyszín hiteles bemutatását és egyedi lehetőségeit tartják szem előtt.

A látogatói elvárások ugyanakkor folyamatosan változnak, a projekteknek a legújabb trendekre is mindig reflektálnia kell. Alapvető igény lett, hogy a turista elmerülhessen a benyomásokban, amelyek körülveszik a kulturális örökségi, történeti helyszínen. Ennek eléréséhez a **turista aktív bevonódása, részvétele** szükséges, amely egyben interakciós lehetőséget is jelent, emiatt a látogató már nem csupán egy passzív szemlélő.

Egyik fontos eleme például a kiállításoknak, hogy a rekonstruált történeti enteriőrök szabadon bejárhatóak, csak olyan pontokra került kihelyezésre kordon, ahol az műtárgyvédelmi szempontból indokolt.⁶

HÁLÓZATOS GONDOLKODÁS

A Nemzeti Kastélyprogram és a Nemzeti Várprogram egyedülálló lehetőséget biztosít a hazai műemlékek számára a figyelemfelkeltésre, a látogatók nagy számban történő vonzására. A programban fejlesztésre kerülő 30 műemlék közösen jelenik meg elsősorban a hazai és másodsorban a nemzetközi turisztikai piacon, ezzel erősítve a tagok egyéni pozícióját is. A program arculata egyértelművé téve az odalátogató számára, hogy milyen színvonalú szolgáltatásokat fog találni az adott helyszínen. Hazánk műemlékeinek vonzerejét nagyban erősíti egy ilyen program, amely a kulturális érdeklődésű külföldi közönség felé fontos kommunikációs lehetőséget rejt magában. A közös marketing egyik lényeges eleme a **Kastélykártya rendszer**, amely folyamatosan növekvő számú partnerintézménybe nyújt ked-

vezményes belépési lehetőséget a tulajdonosa számára. A Kastélykártya nem csak a NÖF Non-profit Kft. helyszíneit, valamint a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram tagjait foglalja magába, hanem célja, hogy hosszú távon a hazai kastély és vár műemlékek jelentős része bevonásra kerüljön, így maximalizálva az együttműködésből és a sinergiákból származó hasznot. A kedvezmények nemcsak a belépőkre, hanem a kávézóknak és ajándékboltoknak is beválthatók, továbbá különleges programokra is érvényesek.⁷

A programszintű gondolkodás azt is lehetővé teszi, hogy a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében egységes szolgáltatások, „brandek” is kialakításra kerüljenek az egyes helyszíneken, úgy, mint az **Örökség Pont**, a **Minivilág**, a **Kertbirodalom**, a **Legendárium**, a **Kihívás Pont**, és az **Info Pont**.⁸ Azon helyszínek, amelyek adottságaiknál fogva alkalmasak egységes rendszer kialakítására, különböző – az adott műemlékhez illeszkedő – formában,

de azonos elvek mentén biztosítják a szolgáltatásokat az érdeklődők számára.

Egy vonzerővé fejlesztett kastély és vár új, értékelvű hasznosításának számos „rétege” van, így a műemlékvédelem, az örökség-megőrzés, a turisztikai vonzerőfejlesztés, a közösségi tér kialakítása, a nem-formális oktatás keretében történő ismeretszerzés, a gazdaságélénkítés (kistérségi és régiós), a helyi vállalkozások bekapcsolása, a rekreáció, vagy éppen a **helyi identitás és a nemzeti történeti identitás** erősítése.

A PROGRAMBAN RÉSZT VEVŐ ÉPÜLETEK

A Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében 18 kastély és 12 vár újult és újul meg. A program finanszírozását egyrészt a Széchenyi 2020 program keretében kiírt európai uniós forrásokat felhasználó turisztikai pályázati konstrukció, a GINOP-7.1.1-15 biztosítja, másrészt hazai forrásokat is rendelt mellé a kormány.

6. kép Somlói vár, kaszárnya szárny udvari homlokzata. Fotó: Máté Zsuzsanna

A felújítások 42.972.456.229 forint EU-s, és 15.546.493.717 forint hazai forrásból kerülnek megvalósításra.

A programban tartós állami tulajdonú kastélyok és várak szerepelnek. Sokrétű szakmai szempontrendszer alapján, mintegy kéttucatnyi kritériumot mérlegelve, több körben alakult ki a végleges listája a Nemzeti Kastélyprogram és a Nemzeti Várprogram átfogó kezdeményezésének. Ennek során a műemlékek egyedi adottságai, történeti, művészettörténeti, építészettörténeti, kultúrtörténeti jelentőségük, statikai állapotuk, azonnali beavatkozást igénylő problémáik, valamint turisztikai fejleszthetőségük is szerepet játszott, mivel döntően egy EU-s turisztikai pályázat biztosítja a program fedezetét. A pénzügyi keretek miatt természetesen valamennyi állami tulajdonú kastély és vár bevonására nem volt lehetőség.

A műemlékek vizsgálata természetesen a jogszabályokban előírt és a bevett szakmai protokollok alapján meghatározott régészeti, kő-, fa-, fém-, festő-, stukkó-, szilikátrestauratori, épület- és falszövegtudományi, levéltári, tervtári, a köz- és a magángyűjteményekben végzett kutatási feladatokkal indult, emellett a helyben fellelhető „oral history” információk és az egykori birtokos családok leszármazottaitól történt adatgyűjtés és dokumentálás is a részét képezte a munkáknak. Anyagvizsgálatokra, természettudományos kutatási eredmények felhasználására is sor került.

Vannak olyan várak, amelyek megyei jogú városban állnak, ezek a Modern Városok Program keretében kerültek be a várprogramba – és vannak a programban kistéleplések határában, hegytetőn álló várromok is. Szádvár esetében például egy olyan civil kezdeményezés mellé állt oda az állam, ahol a Szádvárért Baráti Kör saját erőből már addig is fontos eredmények ért el, most azonban egy nagyobb lépcsőt ugorva több fázisát meg lehetett valósítani egy ütemben a közösen kidolgozott elképzeléseknek.⁹

A programban szereplő várak állapotuk alapján három főbb kategóriába sorolhatók:

- a viszonylagos épségben fennmaradt, palotaszárnyakkal, kiterjedt zárt terekkel rendelkező, régóta múzeumnak otthont adó műemlékek („várkastélyok”),
- a jelentősebb falmaradványokkal rendelkező, valamilyen módon korábban már helyreállított, esetenként már turisztikai funkciót is betöltő műemlékek,
- a csekélyebb falmaradványokkal rendelkező műemlékek, ahol még jelentős régészeti (és sok esetben történeti) kutatá-

sok szükségese a vár múltjának feltárásához, és ahol az állagmegóvás, konzerválás a fő cél, és amelyek bakan-

csos turisztikai célpontként szolgálnak.

Ezek az adottságok, valamint az egyes épületek kutatottsági szintje – amely természetesen a program keretében minden helyszínen jelentően elmélyült – azt is meghatározta, hogy egy-egy építmény esetében – mindig egyedileg vizsgálva sajátos adottságait és lehetőségeit – milyen mértékben vethető fel/merülhet fel egyes részeinek a részleges/teljes újjáépítése.

Egy vár helyreállítása, konzerválása, állagmegóvása, értelmező kiegészítése, vagy bizonyos részeinek a rekonstrukciója esetében természetesen elvárt követelmény volt, hogy a vár – és a kastély, kúria – helyreállításának tervezői a maximálisan elérhető kutatási eredményeknek maradéktalanul birtokában legyenek. A projektekből minden szükséges, gyakran az elmúlt évtizedekben forráshiány miatt elmaradt bármely típusú, a kastély vagy vár minél jobb megismerésére irányuló tudományos kutatás teljes mértékben elszámolható volt. Amennyiben egy várban terek helyreállítására, rekonstrukciójára, zárt terek létrehozására került sor, kiemelten fontos volt, hogy ezek a régi-új terek milyen célt szolgálnak majd: kiállítások, vagy a vendégfogadáshoz szükséges funkciók kerültek bennük elhelyezésre.

Amennyiben a vár adottságai, csekély megmaradt maradványai nem teszik lehetővé a turizmus szempontjából elengedhetetlen funkciók telepítését, egy racionálisan megtervezett és a vár környezetében jól elhelyezett, a műemléket el nem nyomó új fogadóépület ki tudta váltani azokat a funkciókat, amelyeket a 21. századi turisták elvárnak; egy ilyen fogadóépületben minden kiállítási, bemutatási, látogatóközponti, turisztikai és vendéglátó funkció elhelyezhető. Az itt keletkező bevételek is a vár hosszú távú rentábilis fenntartását, jó karban tartását szolgálják.

A Nemzeti Kastélyprogramba bekerült két kúria, a komlódtótfalvai Becskő–Kossuth-kúria és a szécsény–benczúrfalvai Benczúr-kúria is, így – különösen az első helyszínen – lehetőség nyílik a vármegyei köznemesség életformájának a bemutatására is.¹⁰

A Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogramban szereplő műemlékek engedélyezési terveit a Műemléki Tanácsadó Testület minden esetben tárgyalta, és a szükséges módosításokkal együtt jóváhagyta.

A Covid-19 világjárvány miatt 2021 májusától kerülhetett sor a korábban már helyreállított,

7. kép Tata, Esterházy-kastély és az Öreg-tó. Fotó: Kovács Zoltán

kiállításokkal berendezett, szolgáltatásokkal ellátott műemlékek megnyitására, a kínálat a nyár és őszi folyamán további helyszínekkel bővült:

Létesítmény (NKVP)	Nyitva (2022. évi májusi adatok)	Látogatók száma a nyitás óta (fő)
Bajna ¹¹	6 hónapja	28 000
Füzérradvány ¹²	9 hónapja	55 500
Majk ¹³	4 hónapja (a II. ütem)	28 000
Nádasdladány ¹⁴	11 hónapja	86 500
Sümege (püspöki palota) ¹⁵	8 hónapja	8 500
Szabadkígyós ¹⁶	3 hónapja	26 000
Tata ¹⁷	13 hónapja	76 000

Az elmúlt egy évben a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram helyszínei számos szakmai és közönségszolgálat elnyertek a műemlék-helyreállítások színvonaláért és a műemlékek turisztikai vonzerővé fejlesztéséért. A bajnai Sándor-Metternich-kastély és a szögligeti Szádvár helyreállítása 2021-ben, a szabadkígyósi Wenckheim-kastély pedig 2022-ben műemléki

ICOMOS-díjat kapott. A tatai Esterházy-kastély Építőipari Nívódíjat kapott, valamint Business Excellence-díjat a Legjobb új piaci szereplő kategóriában. Szádvár a szavazatok alapján elnyerte a 2021. évi Média Építészeti Díj Épített környezet kategóriájának közönségszolgálat is.

JEGYZETEK

1. A Nemzeti Kastélyprogram és a Nemzeti Várprogram átfogóan az alábbi helyszínek megújulását kezdeményezte: Bajna – Sándor-Metternich-kastély, Dég – Festetics-kastély, Doba – Somló-vár, Eger – vár, Fehérvárcsurgó – Károlyi-kastély, Fertőd–Esterháza – Esterházy-kastély, Füzér – vár, Füzérradvány – Károlyi-kastély, Geszt – Tiszakastély, Keszthely – Festetics-kastély, Kisvárd – vár, Komlódtótfalu – Bocsky–Kossuth-kúria, Miskolc–Diósgyőr – vár, Mosonmagyaróvár – vár, Nádasdladány – Nádasdy-kastély, Nagycenk – Széchenyi-kastély, Nagyvázsony – vár, Oroszlány–Majk – Kamalduli Remeteség és Esterházy-kastély, Sárospatak – vár, Sopron – várfal és Múzeumnegyed, Sümege – Püspöki Palota, Sümege

- vár, Szabadkigyós – Wenckheim-kastély, Szécsény–Benczúrfalva – Benczúr-kúria, Szigetvár – Andrassy-kastély, Szigetvár – vár, Szögliget – Szádvár, Tata – Esterházy-kastély, Tiszadob – Andrassy-kastély, Várpalota – Zichy-kastély.
- 2. Ginovszky-Bodnár Dorottya – Virág Zsolt: A tatai Esterházy-kastélyegyüttes turisztikai vonzerővé fejlesztése. in: Kövesdi Mónika – Virág Zsolt (szerk.): *Tata – Esterházy-kastély*. (A Nemzeti Kastélyprogram tanulmánykötetei 1.) NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nkft., Budapest 2022. 9-11.
- 3. www.nof.hu
- 4. Ginovszky-Bodnár – Virág i. m. 21.
- 5. Román András (szerk.): *Karták könyve*. ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság, h. n. [Budapest] 2002. 68-73.
- 6. Ginovszky-Bodnár – Virág i. m. 23.
- 7. www.nof.hu/hu/kastelykartya/
- 8. Ginovszky-Bodnár – Virág i. m. 17-21.
- 9. www.nkvp.hu/helyszinek/szadvar/; www.szadvar.hu
- 10. www.nkvp.hu/helyszinek/becsky-kossuth-kuria/ – www.nkvp.hu/helyszinek/benczur-kuria/
- 11. www.bajnaikastely.hu ; Dede Franciska – Galamb Zsuzsanna – Rostás Péter (szerk.): *Az Ördöglovas kastélya. A bajnai Sándor–Metternich-kastély*. NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nkft., h. n. [Budapest] 2021.
- 12. www.fuzerradvanyikastely.hu
- 13. www.majkiremeteseg.hu
- 14. www.nadasdldanyikastely.hu; Bányai Balázs: *A legendák kastélya. A nádasdldányi Nádasdy-kastély*. (Kiállításvezető) NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nkft., h. n. [Budapest] 2021.
- 15. www.sumegipalota.hu
- 16. www.szabadkigyosikastely.hu
- 17. www.tataikastely.hu ; Kövesdi–Virág, 2022.; ill. Kövesdi Mónika: *A béke szigete. A tatai Esterházy-kastély*. (Kiállításvezető) NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nkft., h. n. [Budapest] 2020.

A BAJNAI SÁNDOR–METTERNICH-KASTÉLY HELYREÁLLÍTÁSA A NEMZETI KASTÉLYPROGRAMBAN

Galamb Zsuzsanna

Művészettörténész, 2013-ban lépett be a Forster Központba, azóta annak utódintézményeiben dolgozik művészettörténész kutatóként. Jelenleg a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Kutatási Osztályának munkatársa.
E-mail: galamb.zsuzsanna@mma-mem.hu

Erő Zoltán

Építész, urbanista, műemlékvédelmi helyreállítások mellett a történeti városok fejlesztésével kapcsolatos tervek készítésében vesz részt, közöttük olyan léptékű feladatokban is, mint a budapesti M4 metró állomásainak tervezése.
E-mail: ero.zoltan@palatiumstudio.hu

Szilágyi Klára

Építész, belsőépítész, kiemelt szakterülete a védett épületek, műemlékek belsőépítészete. (Palatium Stúdió Kft.)
E-mail: szilagyi.klara@palatiumstudio.hu

Horogszegi Tamás

Művészettörténész kutató, műemléki szakértő műemléki érték dokumentálása és műemléki falkutatás szakterületen (NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Nonprofit Kft., Műemlékkutatási és Dokumentálási Osztály)
E-mail: horogszegi.tamas@gmail.com

RESTORATION OF THE SÁNDOR-METTERNICH MANSION IN BAJNA WITHIN THE NATIONAL PALACE PROGRAMME

The restoration of the Sándor-Metternich Mansion in Bajna took place between 2018 and 2021 within the framework of the National Palace Programme. The construction and restoration works were closely monitored by the representatives of the asset manager National Heritage Protection and Development Non-profit Ltd. (NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft.) In the course of these works, our knowledge of the ensemble, its construction history and the builder family increased, and many previously hidden structures and historical values were revealed.

19th-century ducts were discovered in the courtyard and ground-floor spaces of the mansion. The outdoor pipelines were used to drain rainwater and wastewater, while part of the interior ones belonged to an air heating system installed in the first third of the 19th century, presumably in two periods. To the west of the castle, a cellar was accidentally discovered which was built at the turn of the 18th-19th-century, and according to our knowledge so far, is not connected to the other cellars under and around the castle.

Although during previous research, which took place in several stages from the mid-1980s to the mid-1990s, the castle's wall paintings from at least three periods (1770s, turn of the 18th and 19th centuries, 1830s) were partially uncovered, their extended excavation, cleaning, fixing and conservation could be realized during the restoration that has just been carried out. Under the supervision of painter-restorer Lajos Györi, significant Baroque decoration was displayed in the south-eastern row of spaces on the ground floor, in the chapel and other rooms of the mansion.

The most impressive spaces of the mansion are the upper grand halls, the decorations of which, in their now restored form, were designed in the mid-1830s by Milanese Alessandro Sanquirico (1777–1849) during the ownership of Sándor Móric (1805–1878). The ceiling mural in the Raffaello hall (image 8) was removed in 1974, the attic floor was replaced, and thus – after 45 years – the Classicist

painting could be returned to the room (restorer: Péter Boromisza, Klára Nemessányi). At the same time, in the frieze under the ceiling, palmettes were also uncovered by the restorers led by Lajos Győri which were created at the turn of the 18th-19th centuries, well before the 1830 painting.

The complex restoration of the castle is the result of a serious professional collaboration. One of the most successful monument restorations in Hungary could be realized from a historic building that had been decaying for decades. However, the work can be continued in Bajna: the rehabilitation of most of the castle's outbuildings and the renovation of the early-Classicalist barn built in 1802 are still to be done.

I. A BAJNAI SÁNDOR–METTERNICH-KASTÉLY ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE – A HELYREÁLLÍTÁS KIINDULÓPONTJA (Galamb Zsuzsanna)

A bajnai Sándor–Metternich-kastély, noha építészeti- és művészettörténeti értékeire a szakma már egészen korán felfigyelt,¹ mégis az egyik leghányatottabb sorsú kastélyaink közé tartozott. A családi levéltár releváns része elpusztult, a *Zádor Anna* és *Rados Jenő* által a háború előtt még láttott, akkor még a családi archívumban őrzött tervek, térképek, illetve a kastély belső díszítésével kapcsolatban fennmaradt levelek elvesztek. A kastély a háborúban nem sérült meg jelentősen, de a németek a szovjetek is kirabolták, a németek hadikórházként használták. 1945 után, miután a birtok akkori tulajdonosa, *Metternich-Sándor Klementina* elhagyta Magyarországot, az épület nem maradt üresen, 1945 júliusában itt nyitották meg az ország első proletár-gyermeküdülőjét, majd itt rendezte be irodáját a Magyar Kommunista Párt helyi szervezete is. Később gépállomás és egy rövid ideig traktorosnő képző is működött az épület falai között, míg a szemközti klasszicista istállóban alumíniumtálca gyártásra rendezkedtek be. A méltatlan használat és a karbantartás hiánya miatt az épületegyüttes nem sokkal később életveszélyes állapotba jutott (*1. kép*). Az 1980-as évek elején felcsillant a remény, hogy *Hild József* alkotása megmenekül, a Magyar Tudományos Akadémia közvetítésével egy amerikai egyetem jelentkezett, az épületben magyar-amerikai diák-, és kutatóközpontot kívántak létesíteni. Az amerikaiak végül visszaléptek ugyan a projektől, de megjelenésüknek mégis volt egy igen fontos hozadéka: a tervezett rekonstrukcióhoz kapcsolódva elindulhatott a kastélyegyüttes tudományos kutatása. *D. Mezey Alice*, az Országos Műemléki Felügyelőség művészettörténészének levéltári és helyszíni kutatásai nyomán megismerhetővé vált a Hild-féle klasszicista épület előzményeként felépült barokk kastély és annak reprezentatív, igen magas színvonalú belső díszítőfestése. Az is bizonyossá

vált, hogy a barokk épület sem egy „zöldmezős beruházás” volt, hanem egy még korábbi, a település előző birtokosához, a Both családhoz köthető épület állt a helyén. Ekkor, *D. Mezey Alice* felkérésére kapcsolódott be a helyszíni kutatásokba *B. Benkhard Lilla*, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal régésze, aki a mai kastély alatt valóban be tudta azonosítani a 15-16. század fordulóján épült későközépkori-reneszánsz udvarházat. A kutatások kisebb-nagyobb megszakításokkal 2004-ig zajlottak, ennek során fokozatosan kirajzolódott a Both-udvarház, valamint a későbbi, a Sándor család generációi által épített és alakított kastély története is. Eközben, *Schönerné Pusztai Ilona* vezetésével a rohamosan pusztuló, időközben életveszélyessé vált épület állagmegóvása is elkészülhetett. *D. Mezey Alice* és *B. Benkhard Lilla* kutatási eredményeiket több publikációban is ismertették.² Éppen ezért a kastélyegyüttes részletekbe menő építéstörténeti ismeretétől most eltekintünk és csak rövid, lényegre törő összefoglalását adjuk, kiegészítve az azóta előkerült források releváns adataival.³

A régészeti feltárás során a mai épület alatt egy, azzal elhelyezkedésében és szélességében is megegyező udvarház alapfalai kerültek elő. A feltehetőleg emeletes részekkel is ellátott, téglány alaprajzú épület belső osztását, nyíláskiosztását csak részben sikerült meghatározni (*2. kép*). Elrendezésében egyszerű lehetett, megközelítőleg hat egyforma méretű szobával, míg nyugati-déli nyugati oldalához két, ismeretlen funkciójú toronyszerű építmény csatlakozott. Körülötte védelmi rendszer, kerítésfal nem került elő, így a török hadjáratoknak könnyen áldozatul eshetett. A török uralom alatt a település ugyan többször elnéptelenedett, de nem pusztult el teljesen. A Both család rangja ekkorra már leáldozóban volt, Esztergom megyei birtokaikat, így Bajnát is zálogba adták.

Az elzálogosított birtokokat már a Both családba benősült, a Trencsén megyei Szlavnicáról származó Sándorok váltották ki. *Sándor Menyhért* (1661–1723) 1696 és 1721 között Esztergom vármegye alispánja volt, 1716-ban III. Ká-

1. kép A kastély képe az 1980-as években. MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 147.270ND

rolytól bárói rangot kapott. A helyszíni kutatások alapján D. Mezey Alice valószínűsíti, hogy az első, Bajnán lábát megvető Sándor még a Both család ekkor feltehetően romos udvarházát használhatta, lakhatóvá alakítva azt át. A barokk kastély kiépítése azonban már fiához, az uradalomban jelentős építőtevékenységet kifejtő *Sándor Mihályhoz* (.....– 1773) köthető. Ő az apja által rendbe hozatott udvarházat az 1730-as években elbontotta, és helyén, alapfalainak a felhasználásával új, emeletes kastélyt építtetett. A főépület ekkor nyerte el ma is meglévő tömegét és méretét, illetve

ve kisebb átalakításoktól eltekintve alaprajzi elrendezését is. A szimmetrikus épület középtengelyében ekkor három köpillérpáron nyugvó csehsüvegboltozattal fedett kocsithajtó futott keresztül, részben befalazott pilléreinek barokk fejezeteit D. Mezey Alice kutatása tárta fel. A kocsithajtóból lehetett elérni a fölépcsőházat, amely már ekkor is a mai helyén emelkedett, ám boltozott volt. Az emelet elrendezése a földszintivel szinte teljesen megegyezett, ám a két keleti sarokhelyiség elegánsabb lehetett, keresztboltozat fedhette őket.⁴

2. kép A reneszánsz Both-udvarház feltárt padlóburkolata. MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 189.291ND

3. kép A barokk kastély képe. MÉM MDK Fotótár, ltsz. 150.252ND

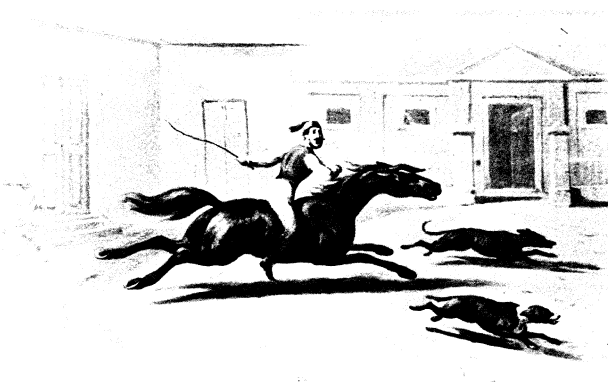
4. kép Feltárt barokk falkép. Fotó: Hack Róbert, MÉM MDK Fotótár

A barokk kastély (3. kép) építése a század közepére befejeződhetett. Sándor Mihály 1773-ban bekövetkezett halála után a kastély kifestését és belső díszítését fia, *Sándor Antal* (1734–1788) végezte el. A kisebb alaprajzi átalakítással járó munka a 18. század utolsó harmadában készülhetett. A leglátványosabb változásokkal a kocsiáthajtó részleges lerekesztése járt: diszudvar felé eső két sarkában egy-egy egyablakos helyiséget falaztak le belőle. Az északiban az új kápolnát alakították ki, amelyet *Batthyány József* esztergomi érsek 1776. október 29-i engedélyével áldottak meg.⁵ Az alaprajzi átalakításokkal ellentétben a látványos és igen magas színvonalú, részben architekturális, részben figurális kifestés szinte a kastély összes termét érintette (4. kép). 1801-ben a kastélyt *Sándor Vince*, a budai Sándor-palota építetője örökölte meg apjától, aki szintén újra dekoráltatta az épületet.⁶ Sándor Vince az épület alaprajzán alig változtatott, viszont

az épület körül addig szabadon álló melléképületeket L-alakú szárnyépületekké alakította át: ha hinni lehet a Sándor-album ábrázolásainak, akkor az oldalszárnyak ekkor még csak végükön egy tengellyel beforduló épületek voltak, egyszerű architektúrával⁷ (5. kép). Sándor Vince volt az is, aki a kastéllyal szemben felépítette az impozáns, klasszicista istállót. Egykori architektúráját szintén a Sándor-album egyik képéről lehet leolvasni, mára átalakított formában maradt ránk. Egykori megjelenésének részleteit falkutatás tárhatja fel.

1823-ban lett Bajna ura a család legismertebb tagja, a lovasbravúrajrói elhíresült *Sándor Móric* (1805–1878), aki a kastély átépítésével Hild Józsefet (1789–1867) bízta meg.⁸ Munkája nyomán a magastetős, lekerekített sarkú barokk épületből kubusokból álló antikizáló épület-együttes született. Sándor Móric az apja által megkezdett klasszicista átépítést folytatta, az L-alakban beforduló oldalszárnyakat összekapcsolta, a mellékszárnyak parkfelőli oldalát pillérsorral tagolta, amely a déli bejárat felől érkezőknek monotonításában is nagyszabású látványt nyújt (6. kép). A narancsház tömbje helyén, egy archív térkép tanúsága szerint, már a 19. század 10-es éveiben is állt egy épület, ám ennek kinézetét és funkcióját nem ismerjük. Hild minden bizonnyal ezt a tömböt is átalakította, de az archív képekről jól ismert architektúra – a pillérközökben sokosztású nyílászárókkal, a homlokzatot beburkoló apácarácsal – csak egy kései megoldás, a pillérközökben eredetileg középfelnyílós, faszervezésű nyílászárók sorakoztak.

Míg a kastély külseje gyökeres átalakuláson ment át, alaprajzi struktúrája – pár pontot leszámítva – lényegében változatlan maradt. Hild újjaépítette és egy légterűvé tette a fölépcsőházat, két előcsarnokot létrehozva véglegesen megszüntette a kocsiáthajtót, és a barokk kápolnát egy korábbi reprezentatív dolgozó/fogadószoba felosztásával megnagyobbította.⁹ Ugyanekkor a kastély belseje is újfent megújult, a klasszicista dekoráció és az enteriőrök készítője *Alessandro Sanquirico* (1777–1849), a milánói Scala díszítőfestője volt. A Scalánál eltöltött ideje alatt több mint 300 díszletet tervezett, amelyeket rendszeresen publikált is. Sanquirico nem csak a Scala színpadát uralta vizuálisan, színházterét is újradekorálta. Színpadi munkái mellett egyéb megbízásokat is kapott, dolgozott a milánói dóm díszítőfestőjeként, elkészítette a lombardiai Vigevano dómjának főoltárát, e mellett számtalan itáliai színház (Teatro della Concordia, Cre-

5. kép Sándor Mór a bajnai kastély udvarán, háttérben az istálló, reprodukció a Sándor Albumból. MÉM MDK Tervtár, ltsz. 46176

mona; Teatro Sociale, Bergamo; Teatrino di corte della Villa Reale, Monza) bízta meg őt a belső dekoráció elkészítésével. Magánmegbízásai – eddigi ismereteink szerint – jellemzően Lombardiához kötődnek, így bajnai tevékenysége igazi kuriózumnak tekinthető. Zádor Anna és Rados Jenő még látták a festő Sándor Mórchoz írt leveleit, ezeknek mára nyoma veszett. A gróf előke-rült naplója viszont megerősíti Sanquirico részvételét, sőt, a gróf kezdetben nagyobb szerepet szánt neki, a gyarmatpusztai vadászkastély és a bajnai kastély átalakítási terveivel is megbízta őt, amelyek el is készültek – de, mint ahogy semmilyen más terv sem, ezek sem maradtak ránk. Sanquirico végül „csak” a két díszterem, az úgynevezett Raffaello-terem és az Etruszk-terem díszítését és enteriőrjeit készítette. A klasszicista szellemben átalakított, a részben angol, részben Sanquirico által tervezett bútorokkal berendezett kastély a kényes, és meglehetősen kritikus ízlésű *Széchenyi István* tetszését is elnyerte. Naplójában elismerőleg szól a kastélyról, és a *Pesti por és sár* című, a hazai építési viszonyokat ostorozó munkájában is a főtí mellett a bajnai kastélyról szól csak elismerőleg.¹⁰

A kastély utolsó birtokosai, *Sándor-Metter-nich Paulina*, majd lánya, Klementina már nem alakítottak jelentősen az épületen. A főépületet gázvilágítással látták el, megújították a szuterén-konyhát, a földszinten a délkeleti szobasort pedig felújították, szigetelés gyanánt a falakat cirka két méter magasságig kátrányozták, ami itt sajnos a falképek pusztulását eredményezte. A kastély enteriőrjeit nem újították meg, Paulina

6. kép A kastélyegyüttes képe a 19. század végén, reprodukció a Borovszkyból. MÉM MDK Fotótár, ltsz. 149.161ND

egy barátjához írt levelében a kastély ódivatúságát panaszolta, és a német barát-diplomata, *Philipp zu Eulenburg* leírásából is arról értesülünk, hogy a kastély termei az 1830-as éveket idézték, kivéve a hercegnő szalonját, amely valószínűleg az emeleti délkeleti sarokszalonnal azonosítható. E szoba ekkor kapta ma is látható lambériás, textiltapétával díszített, XVI. Lajos stílusú falburkolatát.

A kastély egykori nemesen elegáns, igen magas színvonalú enteriőrjei a 20. század viharai-ban elpusztultak, Angliából hozatott, illetve a Sanquirico által tervezett bútorai megsemmisültek, az archív fotókon látható gazdag berendezés eltűnt.¹¹ Lecsupaszítva, romosan várta a megújulást (7. kép).

II. A TERVEZÉS ÉS A HELYREÁLLÍTÁS (Erő Zoltán-Szilágyi Klára)

A kastély II. világháború után kezdődő története nem indult szerencsésen, és hosszú ideig csak a remény foszlányai csillantak meg azok számára, akik a kastélyt egyszer még igazi szépségében szerették volna látni.

Mindezzel együtt mindig akadtak szakemberek, felelős szereplők, akik – ha csak kis lépésekben is –, de előre tudták mozdítani a helyreállítás ügyét. A gyors leromlást követően évtizedeken át zajlottak az átfogó jövőkép nélküli beavatkozások, amelyek ugyan nem vezettek el a teljes megújulásig, de nagymértékben biztosították azt, hogy a kastélyegyüttes állaga legalább azon a szinten maradjon, hogy a 2015-ben induló Nem-

7. kép A kastély Raffaelo-terme a felújítás előtt.
Fotó: Hack Róbert, MÉM MDK Fotótár

zeti Kastélyprogram során legyen még mit megmenteni. Köszönet illeti ezeket a segítőkét.

II.1. A helyreállítás apró lépései

A II. világháború során és az államosítást követően megkezdődött az épületegyüttes és a park méltatlan használata. Az épületek falai között kialakított szükséglakások sora, a traktoros iskola, a termelészövetkezeti iroda komoly károkat okozott, és a használat dacára sem oldódtak meg a legalapvetőbb állapotmegőrzési feladatok, még a „cserepek megigazítása” is elmaradt. Az északi kapusház bontásával helyezték el a községi pártirodát, idővel a parkot átvágva építették ki az országutat, tönkretéve ezzel a park szerkezetét, és megcsorbítva annak kompozícióját. Később a magára hagyott együttest a vandalizmus pusztította.

Minden pusztulás mellett is történtek előremutató lépések, amikor az 1970-es évek elején megkezdődött a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (VÁTI) tervei alapján a főépület helyreállítása.¹² Feltehetően ekkor már a falfödémek menthetetlenek voltak, ezért a beavatkozás elsődleges célja a főépület födémcsereje és tetőszerkezetének megújítása volt. Ekkor készültek el az új vasbeton ill. téglabetétes födémek az I. emelet felett, valamint az új tetőszerkezet. A munkák azonban abbamaradtak: már nem került sor a párkányok, baluszterek helyreállítására és a mellékszárnyakat az állagmegóvási munkálatok egyáltalán nem érintették. Sajnálatos módon a főépületen megvalósított beavatkozások bizonyos értelemben

8. kép A kastély főépülete leromlott állapotában, nyílászárók nélkül, visszabontott attika baluszterrel.
Forrás: Palatium Stúdió, 2000

még károsnak is bizonyultak: tartószerkezeti hibával a vasbeton födémek hőtágulási problémáival kellett utólag szembenézni (8. kép).

Az együttes hasznosítására az 1980-as évek közepén született koncepcióterv¹³ – Amerikai-Magyar tudományos együttműködési központ –, és bár ez a fejlesztési szándék nem tudott megvalósulni, sikeresen adott lendületet a további előkészítő munkáknak. Ennek köszönhetően elkészült az együttes részletes felmérése és állagmegóvási javaslata Schöner Lászlóné tervezésében¹⁴ valamint az ebben meghatározott legsürgősebb feladatokra a tulajdonos képviselőjének¹⁵ köszönhetően kisebb lépésekben megkezdődött a legrosszabb állapotban lévő mellékszárnyak ütemezett födémcsereje és a tetőszerkezetek újjáépítése. Érdemes megjegyezni, hogy ezek a tervek annak feltételezésével készültek, hogy a szerkezetek idővel alkalmasak legyenek a tetőtér beépítésére és az ehhez szükséges feljáratok kialakítására.¹⁶ Ebben az időszakban kezdődött meg az együttes módszeres művészettörténeti és régészeti kutatása is¹⁷, valamint a történeti falképek állagvizsgálata, számba vétele¹⁸.

Az ezredforduló idején ismét figyelmet kellett fordítani a főépület állapotára, nem kis részben az 1970-es évek beavatkozásainak hibái miatt. A beépített vasbeton padlásfödémek láthatóan károsították a homlokzatokat: a főpárkány alatt függőleges irányú repedések sora jelent meg, amit a fűtetlen épület fokozott hőmozgására lehetett visszavezetni. Nagyobb károsodást okozott

viszont a Hild-féle átépítésből származó szerkezeti hiba. Ennek megértéséhez tudni kell, hogy a mai Etruszk-terem helyén a barokk kastélyban egy három ablaktengelyes terem volt csak, ezt Hild északi irányba egy újabb ablaktengellyel bővítette. Ennek során azonban sajnálatos módon a terem határolófalát elbontotta és az új helyen a boltozott födémekre állítva építette újjá. Ez az idők során nem bizonyult kellően állékonnak, a falak a boltozatokat alkalmatlan helyen terheltek, süllyedések és repedések keletkeztek. Tetézte a bajt, hogy Hild az eltávolított fal felett a kiemelt tetőtömeget határoló falban nagyméretű teherhárító ívet alakított ki – ennek vonóvasát azonban a későbbiekben (feltehetően az 1970-es években a födémcsere idején) átvágták, az ív az udvar felőli homlokzatot előrebillentette. A tartószerkezeti megerősítés során a fenti helyzet konszolidálása érdekében a válaszfalak alatt nagyméretű acélgerendás kiváltások készültek, sor került a teherhárító ív kiváltására és aláfalazására. Az előrebillent homlokzati fal hátrahorgonyozása és a főparkány alatt körbefutó abroncsozás rozsdamentes acélpázmákkal történt. A tetőszerkezet megerősítésére, héjazatcseréjére, a csapadékelvezető alapvető javítására került sor.¹⁹ (9. kép).

9. kép Metszetrajz az épület és udvar fötengelyén keresztül. Forrás: Palatium Stúdió, 2016

A szerkezetmegerősítés során megkezdődött a főépület homlokzat felső szakaszának helyreállítása is, amit rövidesen követett a teljes homlokzati helyreállítás, új nyílászárók beépítése 2002-2004 között. A homlokzat a baluszteres attika visszaépítésével visszakapta eredeti arányait, klasszicista rendjét. Sor került a jellegzetes Hild-féle sásleveles oszlopfők restaurálására, a timpanonok spiáter ornamentikájának és feliratainak helyreállítására. Különös feladatot jelen-

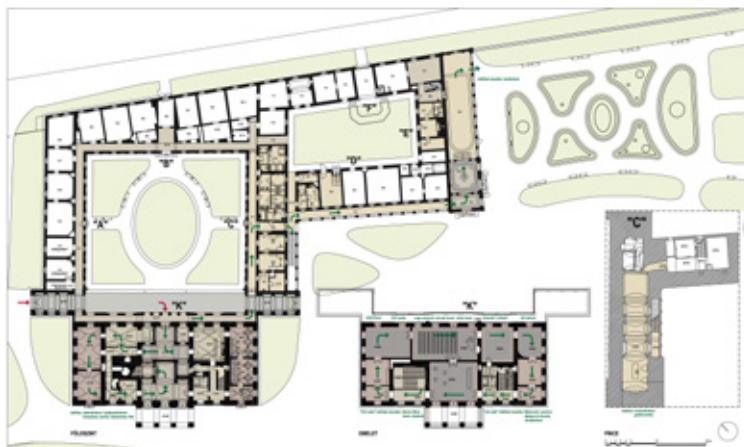

10. kép Láthatóvá váló falszövet a kastély főépületén. Forrás: Palatium Stúdió, 2003

11. kép A vajsárgára színezett főhomlokzat. Forrás: Palatium Stúdió, 2004

12. kép
A kastélyegyüttes
koncepcióterve
a felújítási programba
bevont területek
jelölésével. Forrás:
Palatium Stúdió, 2016

tett az egyesített Sándor-Metternich címer szobrászati-heraldikai rekonstrukciója. A nyílászárók kialakítása kapcsán ekkor született döntés arról, hogy a külső réteg a zsalus állapotát mutatja majd, ennek megfelelően a belső rétegek hőszigetelő üvegezést kaptak. Tekintve, hogy a homlokzat jelentős részén a vakolat cseréjére is sor került, meg lehetett ismerni a barokk kastély homlokzati kialakítását, amelynek tükreit, a lekerített sarkait a klasszicista átépítés csak pótlásokkal építette át, így őrizve meg a korábbi architektúrát is (10. kép). Kísérlet történt a korábban már átalakított teraszrendszer szigetelésének ja-

vítására – mely azonban újólag sem bizonyult megoldhatónak, ezért a végleges felújítás során koncepcionális váltásra volt szükség. Ekkor született döntés arról is, hogy a klasszicista építésmódnak megfelelően a köelemek (nyíláskeretek, párkányelemek stb.) festettek lesznek, vagyis nem natúr felülettel mutatkoznak meg. Ebben az időben a korábban okker színű főépület enyhén vajszerű homlokzati színezést és fehér nyílászárókat kapott (11. kép).

Az apró lépéseknek fontos eleme volt a park-együttes folyamatos rehabilitációja: az együttes tisztítására, a faállomány karbantartására, az utak

13. kép A főépület földszinti boltozatainak
kipótlása és megerősítése műgyanta habarcsba
ágyazott karbonszál pászmákkal.
Forrás: Palatium Stúdió, 2018

14. kép A barokk falképek tisztítás és rögzítés után
a kávéház területén sajátos, pikkelt felületükkel,
egy korábbi villanyvezeték helyével.
Forrás: Lisztes László, 2020

feltárására folyamatos konzultációk mellett került sor Kiss József vezetésével²⁰. Meglepően nagy léptékű feladatot jelentett a parkot határoló kerítés helyreállítása. A mintegy 1400 m hosszú, nagy keresztmetszetű, több szakaszon támfalként is működő kerítés jelentős tervezési és kivitelezési feladatot adott²¹. A munkák során meg kellett oldani a hátszerkezetek víztelenítését, a terep csapadékelvezetését, az átvágott országút menti lezárást. A fedkövek átválogatását követően a történeti elemek a kerítés főbejárat melletti szakaszára, az újonnan készített elemek pedig a kevésbé exponált szakaszokra kerültek, a felhasználhatatlan elemek a későbbi kertépítési munkák rendelkezésére állnak. A fal hőbörcsös vakolata az eredeti texturát követi. A kerítés munkái kapcsán elkészültek az északi kapusház helyreállítási tervei is – ennek megvalósítására azonban később sem került sor.

II.2. A Kastélyprogram keretében zajló munkák

A Nemzeti Kastélyprogram a kastély tervezésének és helyreállításának más minőségű folyamatát indította meg.²² A tervezés megkezdéséhez ekkor már rendelkezésre állt az addigi művészettörténeti és régészeti kutatások összegzése is. A kastély tervezésének előzetes programja meghatározta a helyreállításra kerülő részeket és a kastély funkcióját²³. A funkcióválasztás – kastélymúzeum – rendkívül szerencsésnek mondható, és valószínűleg épült azokra a korábbi vizsgálatokra, amelyek a kastélyt a kereskedelmi célú hasznosításra meglehetősen alkalmatlannak találták. Meghatározó volt a tervezés szempontjából, hogy végre koncepcionális döntéseket lehetett hozni az épület használatáról, valamint a közművekkel, gépészeti és elektromos rendszerekkel kapcsolatos követelményekről. Ilyen feltételek mellett lehetett a park rekonstrukcióját is átfogóan, összefüggéseibe helyezve megtervezni.

A tervezés alapkonceptiója szerint az együttes klasszicista állapota tekinthető a helyreállítás gerincének, amely azonban emellett megőrzi és kismértékben bemutatja a barokk előzményeket is. A munkacsoport mind a tervezés, mind a kivitelezés alatt a „szerény beavatkozások” magatartását követte. Ennek jegyében cél volt az eredeti anyagok szerkezetek minél teljesebb körű megőrzése, ami egyfelől az épület hitelességét, másfelől patinás atmoszféráját adja. Miközben az újonnan beépített elemek tudatosan kortárs karaktert mutatnak, ezek nem kívánnak dominánssá válni, háttérben maradnak. Követelményként fogalmazódott meg, hogy a gépészeti és elektro-

15. kép Az etruszk terem gipszstukkó mennyezete részben az eredeti részben másolat elemekből helyreállítva. Forrás: Lisztes László, 2020

16. kép A főlépcső balusztere a megtalált eredeti elemek restaurálásával és összeállításával készült. Forrás: Lisztes László, 2019

mos vezetékek, a különféle installációk csak ott helyezhetők el, ahol nem sértik a történeti falfestéseket, még ha azokat nem is ismerjük teljes kiterjedésükben.

A koncepcionális tervek a kastélymúzeum használati egységeinek minél gyakorlatiasabb kialakítására törekedtek, meghatározva a közönségforgalmi útirányokat, biztosítva a turisztikai használat gördülékénységét. Világossá vált az is, hogy a rendezvény célú hasznosítás a történeti

17. kép A nagyméretű váztaablás ajtók többségének betétei sérültek, javításuk nagy gondossággal készült.
Forrás: Palatium Stúdió, 2019

18. kép A kiemelt földszinti terekben a padlófűtés rétegrendjére kerültek vissza a korábbi burkolókövek, nem kis erőfeszítést és leleményességet igénylő munkával.
Forrás: Palatium Stúdió, 2019

helyiségek léptéke miatt csak erős korlátozásokkal lehetséges. A kiszolgáló terek (irodák, mellékhelyiségek, kazánház stb.) a mellékszárnyakba kerültek (12. kép).

Ezen alapelveknek és az óvatos megközelítésnek köszönhetően el lehet mondani, hogy a helyreállítás harmonikusan mutatja fel a kastély építészeti és művészeti értékeit, a gazdag kiállításon keresztül pedig megismerhető a Sándor-Metternich család európai jelenléte.

A korábbi szerkezetmegerősítési munkáknak köszönhetően az együttesen viszonylag kevés szerkezeti munkát kellett végezni, de a boltozatok karbonszálas megerősítésére (13. kép), a boltozott pincét keresztező kocsiáthajtó megerősítésére és a pincelejárat támfalának kialakítására sort kellett keríteni. Befejeződött a földszinti falak teljes körű vegyi falszigetelése, ami ott okozott elsősorban nehézséget, ahol a korábbi szerkezeti átépítések ellehetetlenítették a járószintek alatti injektálást. A földszint területén a padozat talajnedvesség elleni kent vízszigetelést és hőszigetelést kapott, a két központi helyiség padlófűtési rendszerének kiépítése mellett. A gépészeti és elektromos vezetékeket a falfelületek védelme érdekében padlócsatornáknak, a kéményjáratokban és a feltöltésekben kellett vezetni. Az elektromos hálózatok ennek megfelelően rendkívül bonyolultak, ami a tervezés és a kivitelezés során fokozott figyelmet igényelt: a földszinti helyiségek hálózatait az emeleti feltöltésben kellett szerelni, az emeleti tereket a padláson, a festett terek elektronikus rendszereinek vezetékezése az ajtó-félfákba kerülhetett csak. A kazánház kéménye is egy történeti kéménybe kerülhetett.

Mind a tervezés, mind a kivitelezés során elkülönültek a restaurátori és a szakipari feladatok. Miközben az természetes volt, hogy a restaurálási feladatok a műemlékvédelemben megszokott igényességgel készülhetnek, szerencsésen úgy adódott, hogy a szakipari kivitelezés is érzékenyen követte a magas elvárásokat. A restaurálási feladatok ²⁴ leginkább figyelemre méltó ágazata a fal- és mennyezettfestések megőrzése, helyreállítása. Nehéz döntések előzték meg számos helyiség festésének visszatakarását, azonban örömmel láthatjuk több helyen a barokk festéseket (14. kép) is a klasszicista díszítőfestések mellett – részben csak konzerválva, részben teljes körűen restaurálva²⁵. A kastély kétségtelenül első számú attrakciója a két emeleti díszterem, az etruszk terem és a Raffaello terem megmentése, ahol Alessandro Sanquirico munkájának helyreállítására került sor²⁶ (15. kép). A kőrestaurátori munkák-

19. kép A mintás vastagfurnéros táblás parkettát egyetlen töredékesen megmaradt tábla elemzésével lehetett megtervezni és legyártani. Forrás: Palatium Stúdió, 2021

20. kép A kastély főhomlokzata. Fotó: Kovács Zoltán

21. kép A kastély belső udvara az emeleti teraszokkal. Fotó: Kovács Zoltán

22. kép A kávéház körisfa bútorai a falfestések színharmóniájához igazodnak. Forrás: Palatium Stúdió, 2021

nak köszönhető a főlépcső (16. kép) vagy a kandalló helyreállítása²⁷. Rendkívül időigényes és nagy odaadást igénylő feladat volt a történeti ajtó restaurálása, ahol a vandál rombolás nyomán szinte mindenhol javítani, cserélni kellett a váz-

táblás szerkezetek beszakított mezőit, de emellett sor került a kisebb-nagyobb vasalatok megőrzésére és restaurálására is (17. kép). A restauráláshoz hasonló gondossággal lettek javítva a kevésbé értékes asztalosszerkezetek is, és kiváló

minőségben készültek a kortárs szerkezetek, bútorok²⁸. Bravúros munkát végeztek a kőfaragók a földszinti padlók rejtvényfejtéshez hasonló helyreállítása (18. kép) során éppúgy, mint a homlokzati és udvari elemek kiegészítése kapcsán²⁹. A kétféle táblás parketta – tömör tölgy és vastagfurnéros dió/kőris – gyártása egy töredékesen megmaradt eredeti darab alapján, kiemelkedően magas minőségben készült (19. kép), a fektetést követően a padlóburkolatok keményolaj bevonatokat kaptak³⁰.

A munkák során javítani kellett a közelmúlt beavatkozásait is (20-21. kép). Mindenekelőtt a terasz javíthatatlan szigetelési rendszerét kellett gyökeresen megváltoztatni, és olyan belső oldali vízelvezetési rendszert kiépíteni, amivel elkerülhető az udvari homlokzat további ázása. Jelentős feladatot adott a korábban beépített nyílászárók újbóli elhelyezése a megfelelő légzáró tömítések beépítésével. Tekintve, hogy az együttes hőtechnikai adottságain – kőfalak, hőhidas épületszerkezetek – érdemlegesen nem lehet javítani, a padlásfödémek hőszigetelése volt a legfontosabb energetikai beavatkozás.

A belső terek kialakítása során a kastély-együttes működését kiszolgáló közönségforgalmi funkciók (információs pult, ajándékbolt és kávézó, irodák és mosdóblokkok) mai építészeti megfogalmazást kaptak. A beépített bútorok és berendezések visszafogott vonalaikkal és minőségi anyagválasztásukkal, kivitelükkel keresik a harmóniát a történeti terekkel (22. kép). Az új elemek színvilága, anyagai a kastély történeti szín- és anyaghasználatából indulnak ki. A dísztermek táblás parkettájának kőrise adja az alapot: ez a mai funkciókat kiszolgáló berendezések fő anyaga, valamint minden olyan belső ajtó, amelynek az adott helyen nem volt előzménye – az új ajtók arányai, keretezése a meglévő klasszicista és barokk ajtók arányait követi. A világos kőrist az etruszk terem sötétvörös árnyalata egészíti ki – ezt a színt kapták a festett lábatatok, a mosdók üveg válaszfalrendszere, de visszatér a kiállítás grafikaiban is. A kávézó pult tardosi vörös mész kő pultjának analógiáját a pincében lévő nagy konyhában találjuk.

Kiemelt feladatot jelentett a világítás és eszközei megtervezése: míg a kiállítás során rekonstruált enteriőrökben antik lámpatestek és csillárok, egyes kiállítóterekben pedig technikai világítás biztosítja a megfelelő megvilágítást, addig a bejárati csarnokokban, a diszudvarban és a kávézó tereiben speciálisan ide tervezett és kivitelezett lámpatest családot látunk. Az analógiát

23. kép A Sala Terrena a helyreállított kőpadlóval, díszítőfestéssel és az új hengeres lámpákkal.

Forrás: Palatium Stúdió, 2021

ezek tervezéséhez olyan angol kastélyok függőlámpái adták, amelyeket maga Sándor Móric is láthatott, de a bejárati csarnokokban található lámpacsaládot a kápolnába beszerzett antik csillár is „hitelesíti” (23. kép).

Nagy gonddal készültek el az együttes látogató-irányító rendszerének, tábláinak, valamint a beltéri növénydekorációnak a tervei is.

A park helyreállításának³¹ a legjelentősebb beavatkozása az északi kertrész helyreállítása (a pártház bontása, a sportterület megszüntetése) és a nagy rét megtisztítása (építményalapok, felesleges fák eltávolítása). A kert úthálózatának helyreállítása a meglehetősen pontosnak bizonyuló kataszteri térkép mellett a kert régészeti feltárásán alapult³². A parkba új funkcióként játszótér és Sándor Móric lovainak sajátos szobrai kerültek.³³

A munkák még nem értek véget. A funkcióbővülés irányai mentén az udvar körüli terek belakása még hátra van (24. kép), a közeli jövőben várható az orangerie és a pálmaház helyreállítása és remélhetően ezzel egyidőben a park formális része, a rózsaker is elnyerheti végleges alakját.

24. kép A díszudvar helyreállított architektúrája. Forrás: Palatium Stúdió, 2021

III. A KASTÉLY 2018–2020. ÉVI HELYREÁLLÍTÁSA SORÁN VÉGZETT KIVITELEZÉS KÖZBENI MEGFIGYELÉSEK ISMERTETÉSE – A KIVITELEZÉS A MŰVÉSZETTÖRTÉNESZ SZEMÜVEGÉN KERESZTÜL (Horogszegi Tamás)

A kastély műemléki helyreállításának építőipari kivitelezése és az ezt kísérő restaurátori munkák – szorosan véve – 2018 júliusától 2020 őszéig tartottak (kisebb munkák 2021 őszéig, a kiállítás kivitelezésével párhuzamosan folytak). A kivitelezést művészettörténész kutatói oldalról a vagyongazdálkodó, NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Nonprofit Kft. részéről e sorok írójának volt lehetősége végig kísérnie.³⁴ Az épület ezt megelőző alapos megismerését a 2015–2016-ban még a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ munkatársaiként *Galamb Zsuzsannával* végzett hitelesítő falkutatási dokumentáció helyszíni készítése biztosította számunkra.³⁵ 2017–2018-ban a kastélyban maradt műemléki értékű tárgyak (ajtószárnyak, kandallódarabok, stukkómaradványok stb.) melléképületbe, biztonságba helyezése irányításommal történhetett. A következőkben célunk felvillantani, a teljesség igénye nélkül néhányat a kivitelezés során szerzett tapasztalatokból és a bajnai kastély kivitelezés során feltárt – és néhány esetben be nem mutatott – műemléki értékeiből, építéstörténeti jelenségeiből.

A kastély környezetében több korábban nem ismert felszín alatti építmény (csatorna, pince) került elő a kivitelezés során, amelyek teljes feltárása és értelmezése még korántsem teljes, de mindenképp egy újabb izgalmas rétege az együttes építéstörténetének. A kastély díszudvarában csapadékvíz elvezető csatornák nyomvonalának kiásása során számos falazott, téglá-átboltozással épített 19. századi csatorna került részleges feltárára.³⁶ Ezek kikerülése, a tervezett új csatornák nyomvonalának módosítása a falazott csatornák épségének megőrzése érdekében nem mindig vezetett megnyugtató sikerre, többnyire átbontásra, átvágásra kerültek, csupán néhány helyen volt mód az új csatorna műanyag csöveit átbújtatni ezek alatt (25. kép). Még e munkák során a díszudvar keleti sarkában a „C” (díszudvart délkeletről határoló) melléképületszárny alatti boltozott pincéből egykor nyílt, jelenleg megközelíthetetlen, építési törmelékkel eltömődékelt pincehelyiség boltháta került részlegesen feltárára.

Egy további, korábban nem ismert pince, illetve pince része is véletlenszerűen került elő a kastély nyugati sarkától nagyjából 10 méterre nyugatra 2018 novemberében, amikor a teherautók súlya alatt egyik boltszakaszának élkeresztboltozata részlegesen beszakadt. A bejárható pince egy nagy, a kastély hossz tengelyére merőleges, széles kosárirves dongaboltozatos tereméből és ebből nyíló kisebb boltozott pincehelyiségekből, illetve egy íves alaprajzú pincefolyosó részéből áll (26. kép). A helyiségek falaiban két helyen – va-

lőszínűleg 20. századi – lefalazások mutatkoznak, így egy kiterjedtebb, 18. században épült pince részét képezi a bejárható szakasz. Mindazonáltal kétséges, hogy ennek a pincének kapcsolata lenne (illetve lett volna) a kastély (vagy melléképületei) alatti pincékkel, vagy a kastély portikusza előtt kiszellőző, a délnyugati telekhattárról (a Gróf Sándor Móric utcai támfalban) nyíló, utolsó funkciója miatt „gombapincének” nevezett több részből álló, hosszú pincével.

A járószint alatti építéstörténeti jelenségeknél maradvány megemlítendő, hogy a földszinti új burkolati rétegrend kialakítása miatt történő feltöltés kitermelése során újra előkerültek légfűtés-rendszer falazott, vékony kőlappal fedett csatornái (27. kép). Ezek helyzete részlegesen már korábban is ismert volt, hiszen Benkhardt Lilla 1990-es évekbeli régészeti ásatásai során bizonyos szakaszai feltárássra kerültek.³⁷ A padló alatti járatok, csakúgy, mint a falakban függőlegesen elvezetett légfűtés-csatornák az 1830-as évek eleji, Sándor Móric (1805–1878) és Hild József (1789–1867) nevéhez kötődő klasszicista átalakítások során készültek. A kastély korában rendkívül korszerű és unikális fűtőrendszere Sándor Móric apjának, – a budavári Sándor-palotát is építtető – Vincének (1766/67–1823) tulajdonlása idejében kezdett kiépülni a 19. század elején, ám ekkor valószínűleg csak az épület északnyugati részére terjedt ki, így a munka befejezése Sándor Móricra maradt. A kastély két lépcsőháza közelében (a főlépcsőház fordulója alatt, illetve a melléklépcső alatt, valamint az 5. sz. helyiségben) történt a rendszer felfűtése. A kastély alatti, eddig feltáratlan pincéknek szintén lehetett szerepe a fűtésrendszer üzemeltetésében. A légfűtésrendszer mellett kályha- és kandallófűtést is alkalmaztak a kastélyban.

A kastély földszintjén most kialakított ruhatár (F5) keleti sarkába a Sándor Móric birtoklása idején végzett, Hild József tervezte átépítések során bővített légfűtésrendszer 19. század végi korszerűsítésekor került elfalazott vaskályha. Ez a hét szegmensből összeillesztett kályha a tervek szerint eltávolításra került (28. kép). Mögötte az elfalazott, elkormozódott falfelületen a 18–19. század fordulóján készült, felpikkelt vakolat volt található – a helyiség más részein erre 19. század eleji, Sándor Móric építkezéséhez köthető falfestés került.

A feltárandó, restaurálendő felületek száma és kiterjedése a 2015–2016-os tervekhez képest anyagi megfontolásokból lecsökkent, így – többek között – a földszint délkeleti, kávézó funkcióba került teremsorának (F1–F3) falképrestaurá-

25. kép A kastély díszudvar felőli homlokzata előtti munkások a falazott csatornákkal.
Fotó: Horogszegi Tamás, 2018

26. kép A kastélytól nyugatra lévő pince nagyterme északkelet felé. Fotó: Horogszegi Tamás, 2018

27. kép A kastély díszudvar felőli előcsarnokának (F8) 19. század első harmadában készült falazott légfűtőescsatornája és egy azt átvágó 19. század végi kerámiacsatorna, nézet délkeleti irányba.

Fotó: Horogszegi Tamás, 2018

lása kikerült a helyreállítási projektből. A korábbi évtizedek kutatásai során helyenként jelentős felületen feltárt falképrészletek jó minőségű barokk freskókat mutattak. Ezek feltárása, konzerválása, kiegészítése lett volna a feladata az eredeti tervek szerinti restaurálásnak, amire kényszerű költségátalányítások miatt végül nem jutott keret, ezért a tervezés – anyagi szükségességből – szakszerű visszatakarásuk mellett döntött. Nem lehet eleget méltatni *Győri Lajos* festőrestaurátort – aki a kastély falfestéseinek és Sándor Mór fülöpésházi lovasportréjának restaurálását végezte – amiért a déli sarokhelyiség és a délkeleti terem sorozatának helyisége felpikkelt boltozati szekcióinak feltárását (egyéb helyiségek felületei mellett), tisztítását és konzerválását térítés nélküli többletfeladatként vállalta magára és végezte el; ezzel jelentős műemléki és művészeti értékek bemutatását és megismerését tette lehetővé (ld. 19. kép). Itt a falak korábbi festését már a 19. század végén elpusztították, amikor csaknem a boltvállak magasságáig leverték a vakolatot, hogy a falszövetet – a korban a nedves falak szigetelési „csodatechnológiájaként” – kátrányos szigeteléssel lássák el, így dekorációjuk csak a vállonál fölötti magasságban maradt meg.

A középső helyiség (F2) rövidebb belső válaszfalainak boltozat alatti ívmezejeiben, az ajtók fölötti illuzionisztikusan, barokk trompe-l'œilként festett falfülkébe helyezett urnák mellett

játszódó puttópárok jelennek meg, amelyeket töredékességében is látványos, és éppen töredékességében hiteles, az évszakra jellemző tevékenységekhez kapcsolódó, szalagokon belógatott eszközök és termények (nyár: sarló, búzakéve; ős: szőlő; tél: egyenes harsona, íj, nyílvevesszők tegezben; tavasz: roncsoltsága miatt nem azonosítható) évszak-szimbólumai fogják közre (ld. 14. kép). A dongaboltozat boltírókai közötti apró képművekben, néhány pasztózus ecsetvonással odavetett grisaille-ként jelennek meg táncoló, áldozatot bemutató alakok. A déli sarokhelyiség (F1) bemutatott boltozati részletén rokokó rocaille-dísz tűnik fel, keleti sarkában pedig egy árka-dos épület architektúrájának részlete. Az utóbbihoz hasonló falfestmény maradványa látható a kastély klasszicista kápolnájának (F10) hajójában, amely még azelőtt készült, hogy ezt a helyiségrészt a kápolna részévé alakították volna (délkeletről a szentéllyel összenyitva, délnyugatról utólagos válaszfallal lefalazva belőle a mellette lévő folyosót és abból a fűtőfolyosót, amelyekkel addig egyetlen nagyobb, közel négyzet alaprajzú helyiséget alkotott). Ez az ábrázolt épületrészlet tehát a később kápolnává alakított helyiségnek még korábbi világi funkciójához készült, csakhogy, mint az északnyugati (több periódusban átalakított, szűkített) ajtó fölötti falkép megmaradt barokk részlete, amelynek építészeti környezetében, szőnyeggel letakart buccán ülve megjelenő töredékes, rizsporos parókás, vöröskabátos alakja térképet (és talán családfát?) tart, mellette pénzeszsákok hevernek – így nem kizárt, hogy a szlaviniczai és bajnai Sándor család felemelkedésében, gyarapodásában szerepet játszó egyik ős, talán a bárói rangot szerző Menyhért (1661–1723), Esztergom vármegye alispánja, vagy unokája, a grófi rangot szerző Antal (1734–1788) portréját lenne érdemes keresnünk benne (29. kép).

Kevésbé látványos, de építéstörténeti szempontból fontos érdekesség az íves karú klasszicista cselédlépcső (E20) keleti sarkánál, fordulójánál feltárt és bemutatott korai barokk periódusból származó falképmaradvány (30. kép), amely akkor készült, amikor a melléklépcső tere (F4a), a belőle leágazó szervízfolyosó (F4b) és a tőle északnyugatra lévő helyiség (F5, jelenlegi ruhatar) még egy szobát alkotott. Ezt a helyiséget Sándor Vince birtoklása idején, a 18–19. század fordulóján osztották két részre (egyébként korábbi fal helyére beépített fallal) és alakították ki délkeleti részében a melléklépcsőt. A falképtöredék a még derékszögű – és nem már a lépcső miatt lekerekített – sarkú helyiséghez tartozott,

ezért az íves falsarok részleges visszabontásával vált láthatóvá. Az eddig ismertetett falfestmények Sándor Antal (Móric nagyapja) birtoklása idején, az 1770-es évek közepén készültek.

A kastély legimpozánsabb klasszicista terei, az emeleti dísztermek (E18, E25) a Sándor Móric-féle 1834-es átépítéshez kapcsolódóan nyerték el a mostani helyreállítás során restaurált és részben rekonstruált megjelenésüket. Mindkét helyiség a milánói Alessandro Sanquirico (1777–1849) által tervezett gazdag figurális és ornamentikus festéssel díszített. A megelőző festőrestaurátori kutatás mindkét helyiségben tárt fel 18. századi festésrétegeket is.³⁸ A padlásfödém gombakárosodás miatt szükségessé vált teljes cseréjét megelőzően, 1974-ben *Szentesi Róza* és *Illés János* restaurátorok választották le a Raffaello-terem (E18) mennyezetképét.³⁹ A lesovartott, flexibilis hordozóra rakott 124 darab falképrészlet 45 éven keresztül, 2019–2020-ban végzett restaurálásáig, majd helyszíni visszahelyezéseig várta sorsának jobbra fordulását a restaurátorok otthonában.⁴⁰ A tondókba helyezett, hippokampuszokat meglovagló alakokkal (ezek kapcsán gondolnunk kell a megrendelő Sándor Móric löszvenedélyére) és virágcsokrokkal, stukkóimitációkkal telehintett, valamint antik istenek és istennők (akik közül többen Ovidius *Metamorphoses* c. költeményének szereplőivel azonosíthatók) fekvő portréival és hozzájuk tartozó, félköríves képmézöklben megjelenő attribútumkénti hangszerekkel és egyéb eszközökkel keretezett mennyezeti dekoráció (31. kép) kazeines szekkó, míg az oldalfalak kőberakást imitáló stucco lustro technikával készültek. A mennyezeti párkány alatti monokróm palmettás frízor esetében csak a tisztítás során derült ki, hogy ez két periódusban készült: a bemutatott, restaurált és kiegészített klasszicista (Sándor Móric-kori) palmettafríz alatt közvetlenül egy másik hasonló szélességű, de korábbi, bizonyára a Sándor Vince-féle 18. század végi, 19. század eleji átalakításokhoz köthető palmettásor maradt töredékesen a klasszicizáló késő barokk kifestés részeként (32. kép).

A *Papp Kinga Enikő* vezetésével végzett fa-restaurátori kivitelezési munkák során vált megismerhetővé az emelet keleti sarokhelyisége, a női szalon (E23) helyreállított és részben rekonstruált enteriőrjének pontos datálása. A falburkolat egyik elemének hátoldalán ceruzás felirat található: „Szalay István 1889. Év Julius 4.”. Hasonló – bár nem készítésre, hanem javításra vonatkozó – feliratok a cseléudvar főút felőli kétszárnyú kapuján is megmaradtak: „Javította /

28. kép Az egykori vizesblokk és fűtőhelyiség (F5) keleti sarkából elbontott kályha a bontás közben.

Fotó: Horogszegi Tamás, 2018

Várad Lajos / December”, „Metternich [Richard?] / őherczegsége repertaltatta / Várad Lajos asztalosmester / által 1881dik évi / Deczember hó / Gungel János / Inspektor / Türk Venczel / főkertész / urak itt / létibe / készült” (33. kép), „Varga Sándor / Angyal János”, „Maister / [...] / Adam” – ez utóbbi talán a legkorábbi lehet, és esetleg a készítő asztalosra utalhat. A stukkórestaurálás leglátványosabb eredménye, hogy az Etruszk-terem klasszicista mennyezeti stukkódíszítése a szerencsésen megmaradt töredékek és archív fényképfelvételek alapján úgy került rekonstrukcióra, hogy az eredeti, restaurált frag-

29. kép A kápolna (F10) restaurált falfelületei észak felé kétperiódusú festés bemutatásával.
Vezető restaurátor: Győri Lajos. Fotó: Horogszegi Tamás, 2021

30. kép A melléklépcső (E20) keleti sarkában
korábban feltárt barokk falfestés töredéke.
Fotó: Horogszegi Tamás, 2016

mentumok beillesztése is megtörtént (zömében a délkeleti részén).

IV. SZÁMVETÉS

Végezetül szakmai kötelességünk a műemléki értékek megőrzése szempontjából számot vetni a megvalósult helyreállítás mérlegével. A kastély pusztuló értékei zömében utolsó órájukban kerültek megmentésre. A Nemzeti Kastélyprogram teremtett lehetőséget az évtizedek óta elhanyagolt és felhagyott műemlék hosszas előkészítést igénylő, egyedülálló és rendkívül komplex helyreállítására és részleteinek színvonalas restaurálására, amely eredményeként a helyreállítás így önmagán is túlmutató jelentőségével mintaként szolgálhat hasonló léptékű helyreállításokhoz. A kastély helyreállításának méltatása a különböző sajtóorgánumokban az utóbbi években megtörtént – a helyreállítást ICOMOS-díjjal is kitüntették –, így itt nem feladatunk ezek megisméltése.

A kommersz kivitelező gyakorlattal ellentétben a bajnai kastély esetében mindenre (a legapróbb részletekre és azok összefüggéseire) fokozottan kellett figyelni.⁴¹ Sajnos úgy tűnik, valamennyi műemléki helyreállítás – ha végül mégoly jól sikerültek értékelhető is – már-már óhatatlanul magával vonja a műemléki értékek egy részének pusztulását, megsemmisülését valamennyi szereplő igyekezete, a tervező és kivitelező legjobb szándéka, a beruházó által biztosí-

31. kép A Raffaello-terem (E18) mennyezete és oldalfalainak párkánya (Alessandro Sanquirico, 1830-as évek közepe; mennyezeti falkép restaurálás vezetője: Boromisza Péter, Nemessányi Klára. Oldalfalak restaurálásának vezetője: Győri Lajos. Fotó: Horogszegi Tamás, 2020)

tott szakemberek felügyelete ellenére is. A bajnai kastély méltán díjazott (és mint egyébként a Nemzeti Kastélyprogramban helyreállított műemlékek közül valóban az egyik legeredményesebb) helyreállítása során is történtek olyan veszteségek, amelyek *Monumenta deperdita* rovatba kíváncsoznának.⁴² Ezek dokumentálása az elvégzett helyreállítás teljes képének jövő generációi számára történő értékeléséhez, megítéléséhez (a műemlékvédelem egyik kiemelt társadalmi feladataként) szükséges. Bajnán az ilyen veszteségek skálája az egészen súlyos kivitelezési tévedésektől (a díszudvart körülölelő melléképületek Hild-kori homlokzati vakablakainak félreértésen

alapuló áttörése) a valószínűleg nagyobb körülményekkel elkerülhető műemléki károkon keresztül (pl. a kápolna hajója homlokzati ablakai között lévő barokk falképtörések alsó részének, festett szökőkútjának pusztulása), a kevésbé látványos, apróbb, de mégis szomorú hibákon keresztül (a Raffaello-terem eddig megőrzött kétszáz éves tükörakasztó kampóinak a „rekonstruált” tükör első változatának rosszul méretezett kerete miatt történő leflexelése a falból) vagy szükségtelen beavatkozásokig (pl. a kastély díszudvar felőli, homokágyba visszahelyezett vörösmészsző burkolatának elvékonyítása; egy egykor kétrétegű belső ajtó eredeti klasszicista

32. kép A Raffaello-terem párkánya a palmettás fríz két periódusával a restaurátori feltárást és tisztítást követően.
Vezető restaurátor: Győri Lajos. Fotó: Horogszegi Tamás, 2019

szűkítőtokjának eltávolítása) terjed. Az együttes helyreállítása szempontjából meghatározó beavatkozásnak számító Raffaello-terem mennyezetképének restaurálása is generálhat hasznos tanulságokkal szolgáló szakmai diskurzust, hiszen az eredetivel azonos, kazeines anyaggal történő és elválasztóréteg nélküli retusálás nem tekinthető reverzibilisnek, ami – a helyreállított állapot látványos esztétikai értéke mellett is – jogos igény lehet. E kérdések szélesebb körben történő megvitatása nagyon hasznos lehet a jövő helyreállításai számára is.

33. kép A cseléddudvari főkapu szárnyának 1881-es ceruzás felirata

Az összkép – a veszteségek ellenére – vitathatatlan: egy pusztuló állapotában is jelentősnek megismert műemlék menekülhetett meg a helyreállítás és restaurálás által a közelgő enyészettől úgy, hogy értékei kibontakoztatása által hazánk egyik legfontosabb műemlékévé, bejárható, tanulmányozható, megismerhető közkinccsé válhatott. A kivitelezés és restaurálás során ismereteink az épületre és építetőkre vonatkozóan is jelentősen szélesedtek.⁴³ A kialakított funkció méltó a műemléki értékéhez és kedvező használatot jelent. A folytatást remélhetjük: a mellékszárnyakban és a parkban is lenne még mit vizsaszaadni az eredeti nagyszerűségből, továbbá az 1802-ben felépült és évtizedek óta méltatlan funkcióban, galvanizálóüzemként működő istállóépület helyreállítása is jelentős anyagi áldozatot igényelne, de annál nagyobb dicsőségül szolgálhatna az ebben résztvevőknek és munkájukon keresztül hazánkban, hiszen így egy európai léptékben is kiemelkedő 19. századi főnemesi épületegyüttes és uradalmi birtokközpont kiteljesedése, csaknem teljes rehabilitációja történhetne meg.

Emellett az évtizedeken át húzódó helyreállítási munkának számos tanulságos tapasztalata van. Ismét bizonyosságot nyert, hogy az emlék továbbélését, túlélését a folyamatos gondoskodás, az állagmegóvások kisebb lépései is nagyban segítik. Látni kell ugyanakkor, hogy átfogó tervet készíteni csak teljeskörű, komplex program

34. kép A Raffaello-terem a helyreállítást követően. Fotó: Gulyás Attila

birtokában lehet sikeresen – ezért kívánatos, hogy a szétaprózódó feladatokat a megfelelő léptékű finanszírozáson alapuló programok foglalják rendszerbe. A bajnai történet másik fontos tanulsága, hogy az intézményes háttér radikális átalakulása, majd felbomlása mellett a magánszereplők elhivatott jelenléte is az értékmegőrzés fontos záloga (34. kép).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bardoly István: Monumenta deperdita. *Műemlékvédelem* 55 (2011) 1–6. 214.
- B. Benkhardt Lilla: A Bajnai Both család udvarháza. Régészeti kutatások a bajnai Sándor–Metternich-kastélyban, 1995–2004, in: Feld István – Somorjay Selysette (szerk.): *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére*. Históriaantik Könyvesház, Budapest 2008. 55–74.
- Dercsényi Dezső: Monumenta deperdita. *Műemlékvédelem* 21 (1977) 1–4. 284.
- Galamb Zsuzsanna: A kastély története. in: Rostás Péter (szerk.): *Az Ördöglovas kastélya. A bajnai Sándor–Metternich-kastély*. Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft., Budapest 2021. 7–44.
- Nemessányi Klára: *Bajna, Sándor–Metternich-kastély. Restaurátori helyreállítási dokumentáció a Raffaello terem mennyezetéről leválasztott Alessandro Sanquirico falképdarabok restaurálásáról, eredeti helyére történő visszahelyezéséről, teljes rehabilitációjáról*. Kézirat. Budapest, 2020.
- D. Mezey Alice: „Castellum” Bajna. A bajnai kastély a 18. században, in: Feld István – Somorjay Selysette (szerk.): *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére*. Históriaantik Könyvesház, Budapest 2008. 217–232.
- D. Mezey Alice: Hild József szerepe a Sándor-család bajnai kastélya és gyarmatpusztai vadászkastélya építéstörténetében, in: Maróty Katalin (szerk.): *Hild József építészete. Tanulmányok az építész halálának 140. évfordulója alkalmából*. Terc Kiadó, Budapest 2008. 131–144.
- D. Mezey Alice – B. Benkhardt Lilla: Bajna, Sándor–Metternich-kastély. *Műemlékvédelmi Szemle* 11 (2001) 1–2. 193–195.
- M. Nagy Éva – Lovas Franciska: *Bajna, Sándor–Metternich-kastély. Főépület belső festő-restaurátori szondázó falképkutatási dokumentáció*. Kézirat. Forster Központ, Budapest 2016.
- Rados Jenő: *Hild József – Pest nagy építőjének – életműve*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.
- Schönerne Pusztai Ilona – D. Mezey Alice: A bajnai Sándor–Metternich kastély, in: Valter Ilona

- (szerk.): *Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* (Művészettörténet – műemlékvédelem 2) Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest 1993. 179–189.
- Szabadics Anita – Németh Zita – Klagyivik Mária – Gerákné Árvai Zsuzsa – Bechtold Agnes: Kastély- és kúriakertek, valamint egyéb műemléki zöldfelületek fejlesztése a Nemzeti Kastélyprogramban és Nemzeti Várprogramban. *Műemlékvédelem* 65 (2021) 6. 447–482.
- Zádor Anna – Rados Jenő: *A klasszicizmus építészete Magyarországon.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1943.
- JEGYZETEK
1. Lásd hozzá: Zádor Anna – Rados Jenő: *A klasszicizmus építészete Magyarországon.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1943. Rados Jenő: *Hild József – Pest nagy építőjének életműve.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1958.
 2. Schönerné Pusztai Ilona – D. Mezey Alice: A bajnai Sándor-Metternich kastély. in: Valter Ilona (szerk.): *Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok.* (Művészettörténet – műemlékvédelem 2) Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest 1993. 179–189.; B. Benkhard Lilla: A Bajnai Both család udvarháza. Régészeti kutatások a bajnai Sándor-Metternich-kastélyban, 1995–2004. in: Feld István – Somorjay Sélysette (szerk.): *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére.* Históriaantik Könyvesház, Budapest 2008. 55–74.; D. Mezey Alice: „Castellum” Bajna. A bajnai kastély a 18. században. In: Feld István – Somorjay Sélysette (szerk.): *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére.* Históriaantik Könyvesház, Budapest 2008. 217–232.; D. Mezey Alice: Hild József szerepe a Sándor-család bajnai kastélya és gyarmatpusztai vadászkastélya építéstörténetében. in: Maróty Katalin (szerk.): *Hild József építészete. Tanulmányok az építész halálának 140. évfordulója alkalmából.* Terc Kiadó, Budapest 2008. 131–144.
 3. Legutóbbi építéstörténeti összefoglalás: Galamb Zsuzsanna: A kastély története. in: Rostás Péter (szerk.): *Az Ördöglovas kastélya. A bajnai Sándor-Metternich-kastély.* Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft., Budapest 2021. 7–44.
 4. A kastély 18. századi történetéhez lásd: D. Mezey Alice, 2008. A két keresztboltozatos helyiségről D. Mezey Alice feltételezi, hogy nemesebb funkciójuk lehettek, az egyikben talán kápolna, a másikban a család archívuma kaphatott helyett. Idézett mű: 224–225.
 5. *Historia Domus, Bajna.* Bajna, plébánia.
 6. A festőrestauratori kutatást M. Nagy Éva és Lovas Franciska végezték 2016-ban.
 7. Sándor Móric gróf által kiadott háromkötetes album, amely a gróf fiatalkori lovas kalandjait ábrázolja. A 150 képet Johann Erdmann Gottlieb Preschel, Sándor gróf festő barátja készítette, korabeli fotóriporterként sokszor már a helyszínen megörökítette a hajmeresztő mutatványokat. Az 1858-ban megjelent album „posztumusz” kötet, Sándor Móric 1850-es balesete után már alig lovagolt, a kötetben a gróf korai, 1820-es évekre tehető lovasbravúrrjai szerepelnek. A bemutatott kalandok közül a legtöbb „terepen” történt, a bajnai kastély csak pár képen jelenik meg. Az albumból az építéstörténeti szempontból releváns képek fénymásolatban a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (továbbiakban MÉM-MDK) Tervtárában is megvannak. Itsz. 46176
 8. Hild szerzőségét Pietro Nobile is megerősíti, 1836-os, bajnai kastélyról írt beszámolójában: *Reminiscenza di una rapida corsa a Baina, comitato di Gran, in Ungheria nel Mese di giugno del anno MDCCCXXXVI.* A tanulmány magyar gyűjteményekbe nem került be.
 9. A klasszicista átépítéshez lásd részletesen: D. Mezey Alice, 2008.
 10. Az írás elektronikus változata elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban: <https://mek.oszk.hu/08100/08159/08159.htm#3>
 11. A Bajnán előkerült pár archív, fénymásolatban fennmaradt enteriőrforó alapján bizonyosnak tűnt, hogy azok egy sorozat részei voltak. A sorozat többi darabja a leszármazottaknál, Tassilo Metternich-Sándornál maradt fenn, ezek a képek a kiállításon megtekinthetők.
 12. Hulyák Anna – Urbán István: *Állagmegóvási tervdokumentáció.* VÁTI, 1971. MÉM-MDK Tervtár Itsz. D14074.; Hulyák Anna – Kisfaludy Attila: *Állagmegóvási tervdokumentáció.* VÁTI, 1975. MÉM-MDK Tervtár Itsz. D14225.
 13. Erdei Ferenc – Walsa Márta: *Helyreállítási és felhasználási javaslat Magyar-Amerikai kutató- és diákközpont kialakítás céljaira. Programterv.* Országos Műemlék Felügyelőség – „Műemlék” Tervezési Társaság VGMK, 1983. MÉM-MDK Tervtár Itsz. D24927.
 14. Schönerné Pusztai Ilona: *Előkészítési és állagmegóvási munkák kiviteli tervdokumentációja.* Országos Műemléki Felügyelőség, 1986. MÉM-MDK Tervtár Itsz. D22102.
 15. Kincstári Vagyoni Igazgatóság részéről Szabó Ferenc
 16. Schönerné Pusztai Ilona – Graffjódó Zsuzsanna: *Külső csapadékvíz csatorna kiviteli tervdokumentációja.* Országos Műemlékvédelmi Hivatal (továbbiakban: OMvH), 1992. MÉM-MDK Tervtár Itsz. 46180. Schönerné Pusztai Ilona – Schöner László: *Szerkezethelyreállítás, II. ütem. Kiviteli tervdokumentáció.* OMvH, 1993. MÉM-MDK Tervtár Itsz. D32792. Schönerné Pusztai Ilona – Schöner László: *Helyreállítás, III. ütem: főépület (K) épület nyílászáró szerkezetek, valamint az E és*

- F épületszárnyak találkozásánál lévő gondnoklakás helyreállítása. Kiviteli tervdokumentáció.* OMvH, 1995. MÉM-MDK Tervtár ltsz. D22803 és D38087. Schönerné Pusztai Ilona – Schöner László – Mezey Alice: *Mellékpépületszárnyak hátralevő szerkezet helyreállítási munkái, V. ütem. Engedélyezési és kiviteli tervdokumentáció.* OMvH, 1998. MÉM-MDK Tervtár ltsz. D1767.
17. D. Mezey Alice, Benkhardt Lilla, OMF majd OMvH
 18. Deák Klára – Hoós Mariann: *Falképrestaurálási programterv.* 1986. MÉM-MDK Tervtár ltsz. D43681.
 19. Erő Zoltán – Kovács Csaba – Graffjódó Zsuzsa: *Főépület szerkezetmegegerősítő és csapadékvíz elvezetése.* Palatium Stúdió Kft. – Reticolo, 1998. MÉM-MDK Tervtár ltsz. D 33029.
 20. Örsi Károly – Kiss József: *Park geodéziai és növény-felmérése.* OMF – Attika GMK, 1986. MÉM-MDK Tervtár ltsz. D22717.
 21. Erő Zoltán – Bíró Zsófia, Bajna, Sándor-Metternich kastély; *Kerítés felújítása, engedélyezési és kiviteli terv;* Palatium Stúdió Kft., 2002, 2011.
 22. GINOP-7.1.1-15-2015-00004 azonosítószámú „A bajnai Sándor-Metternich-kastélyegyüttes és parkjának turisztikai célú fejlesztése” című projekt, Építető: NÖF Nonprofit Kft.; *Generál tervezés:* Palatium Stúdió Kft.; *Felelős építész tervező:* Erő Zoltán; *Építész tervezők:* Szilágyi Klára, Székely Márton, Péterffy Miklós, Erdélyi Erika, Stágel Soma, Hartmann Gergő; *Belsőépítész:* Szilágyi Klára; *Épületkutatás:* D. Mezey Alice, B. Benkhardt Lilla, Galamb Zsuzsanna, Horogszegi Tamás; *Restaurátori kutatás:* Bottyán Anikó (fa), Nagy Melinda (fém), M. Nagy Éva, Lovas Franciska (falkép), Szemerey-Kiss Balázs, Varga Zoltán Zsolt (kő és stukkó); *Előzetes régészeti dokumentáció:* Mesterházy Gábor, Szalai Emese (Várkapitányság Zrt.); *Kerttörténeti kutatás:* Klagyivik Mária, Szabadics Anita (NÖF Nonprofit Kft.); *Kertrégészeti:* Klagyivik Mária (NÖF Nonprofit Kft.), Koppány András (MMA-MÉM MDK); *Tájépítész:* dr. Balogh Péter István, Seres Anna (s73 Kft.); *Tartószerkezetek:* Kovács Csaba (Reticolo Kft.), Markovits Péter (MTM Kft.); *Épületgépészeti tervezés:* Varga Balázs (MEVAPLAN Kft.); *Villamosság:* Sági József (Orfireusz Kft.); *Rehabilitációs szakmérnök:* Pandula András; *Tűzvédelem:* Csizmadia Zoltán; *Projektmenedzsment:* NÖF Nonprofit Kft.; *Projektmenedzser:* Torma Patrik, Kovács Enikő, Regőczy Márton, Vavra Áron, Pozsgai András; *Műszaki menedzser:* Dénes Sándor; *Műemléki építész szakértő:* Máté Zsuzsanna; *Tájépítészeti konzulens:* Klagyivik Mária; *Művészettörténész konzulens:* Horogszegi Tamás; *Turisztikai menedzser:* Miklós Dóra, Balázs-Bécsi Krisztina; *Építési kivitelezés:* Pharos '95. Kft.; *Projektvezető:* Barabás Emőke; *Építésvezető:* Tóth László; *Műemlék-felügyelő:* Nagy Klára, Varga Márta, Magyar-Nagy Mariann; *Restaurátori munkák:* Győri Lajos, Boromisza Péter (falkép), Papp Kinga Enikő (fa és stukkó), Osgyányi Vilmos (kő), Páhi Attila (fém); *Kiállítás kurátora:* Rostás Péter; *Kiállítástervezés/építés:* Kocka István, Kemény Gyula
 23. Bajna Sándor-Metternich kastélyegyüttes tervezési programterv, Máté Zsuzsa, Forster Központ, 2015.
 24. A fa- és stukkórestaurátori munkákat Papp Kinga fogta össze és irányította.
 25. Festőrestaurátor: Győri Lajos
 26. A falképet Illés János és Szentesi Róza választotta le, és Boromisza Péter restaurálta és helyezte vissza. Az egyedülálló szakmai és személyes történetről lásd még később.
 27. Kőrestaurátori munkák: Osgyányi Vilmos
 28. Bútorok: Fuchs Kornél
 29. Homlokzati és udvari köelemek kiegészítése: Illa Gyula
 30. (Csordás Miklós)
 31. (Balogh Péter István, Seres Anna, s73) A pártház bontását még a projekt indulását megelőzően végezte el az akkori vagyongazdálkodó Forster Központ.
 32. Kertrégészeti kutatás: Koppány András (MMA-MÉM MDK) Klagyivik Mária (NÖF Nonprofit Kft).
 33. A kertről bővebben ír Klagyivik Mária a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében zajló tájépítészeti munkákat ismertető cikkben: Szabadics Anita – Németh Zita – Klagyivik Mária – Gerákné Árvai Zsuzsa – Bechtold Ágnes: *Kastély- és kúriakertek, valamint egyéb műemléki zöldfelületek fejlesztése a Nemzeti Kastélyprogramban és Nemzeti Várprogramban.* In: *Műemlékvédelem* 65 (2021) 6. 447–482.
 34. A kivitelezés során végzett kutatói megfigyelések jelentései, műemléki szakértői vélemények és javaslatok: MÉM-MDK Tervtár ltsz. D51324
 35. A hitelesítő falkutatási dokumentáció készítésének célja a korábbi évtizedes kutatások során feltárt és az épület állagromlása során feltáruló további építéstörténeti jelenségek dokumentálása volt, a korábban készült anyagok (építéstörténeti jelenségek felmérési rajzai, fényképei stb.), D. Mezey Alice és B. Benkhardt Lilla kutatási eredményeit összegző publikációik és az általunk megismert források rendszerezése alapján. A dokumentáció szerkesztett változata végül nem készült el, csupán alapos fotódokumentáció-sorozat rögzíti megfigyeléseinket. 2016-ban a mellékpépület veszélyhelyzet elhárításának előkészítéseként dokumentáltuk részlegesen homlokzataik építéstörténeti jelenségeit (MÉM-MDK Tervtár ltsz. D47573).
 36. Régészeti szakfelügyeletet a Balassa Bálint Múzeum biztosított (régészek: Kövecses-Varga Etelka, Tolnai Gergely; technikus: Sámson Tamás).
 37. D. Mezey Alice – B. Benkhardt Lilla: Bajna, Sándor-Metternich-kastély. *Műemlékvédelmi Szemle* 11 (2001) 1-2. 193–195.
 38. M. Nagy Éva – Lovas Franciska: *Bajna, Sándor-Metternich-kastély. Főépület belső festő-restaurációk.*

- tori szondázó falképkutatási dokumentáció. Kézirat. Forster Központ, Budapest 2016. 106–121., 158–167.
39. Nem ismerünk a leválasztás előttről, a mennyezetet egyben, vagy legalább nagyobb részenként ábrázoló fényképe(ke)t, sem restaurátori dokumentációt a leválasztásról. A leválasztást követően a kor technológiájának megfelelő színvonalú fotómonitázst készített Nyikos László (Országos Műemléki Felügyelőség) a „felszeletelt” és leválasztott falképdarabok fényképeiről.
 40. Nemessányi Klára: *Bajna, Sándor–Metternich-kastély. Restaurátori helyreállítási dokumentáció a Raffaello terem mennyezetéről leválasztott Alessandro Sanquirico falképdarabok restaurálásáról, eredeti helyére történő visszahelyezéséről, teljes rehabilitációjáról*. Kézirat. Budapest, 2020. A mennyezeti falkép restaurálását és rögzítését a Boromisza Péter és Nemessányi Klára által vezetett restaurátorcsoport végezte 2019–2020-ban.
 41. A figyelem biztosításának kulcsszereplője a NÖF NKft. részéről Dénes Sándor műszaki menedzser volt. A vagyongazdálkodó részéről fontos további szereplők: Máté Zsuzsanna építésztervező, Klagyivik Mária tájépítész, és az egymást sajnos sűrűn váltó projektmenedzserek (Pozsgai András, Vavra Áron, Regőczy Márton, Kovács Enikő, Torma Patrik) voltak.
 42. A „műemlékes szakma” szakértő közönsége számára készült értő, őszinte műemléki számvetés, opponencia és sokszori önreflexió az utóbbi években feledésbe merült. Hiányzó rovatáról, illetve műfajáról ld. e folyóirat korábbi számainak hasábjait: Dercsényi Dezső: Monumenta deperdita. *Műemlékvédelem* 21 (1977) 1–4. 284. (újraaközlése: *Műemlékvédelem* 40 (1996) 1. 1996. 45.); továbbá: Bardoly István: Monumenta deperdita. *Műemlékvédelem* 55 (2011) 1–6. 214.
 43. A kivitelezés közbeni kutatói megfigyeléseken kívül ebben szerepe a kiállítás kurátorainak volt (Rostás Péter, Dede Franciska, Galamb Zsuzsanna).

A FÜZÉRRADVÁNYI KÁROLYI-KASTÉLY HELYREÁLLÍTÁSA

Bartos György

Művészettörténész, történész, műemléki szakértő műemléki kutatás és műemléki érték dokumentálása szakterületen. 1985-től az Országos Műemléki Felügyelőség, majd annak szervezeti átalakításait követően létrejött jogutód intézmények, jelenleg a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ műemléki kutatója. Kutatási területe: a középkor és újkor építésze, történeti épületkutatás, magyar építészettörténet. 1995. óta foglalkozik a füzérradványi Károlyi-kastély kutatásával, mostani helyreállítását is végig kísérte.

E-mail: bartos.gyorgy@mem-mdk.hu

Ráth Miklósné Tóth Ibolya

Okleveles építész-mérnök, vezető tervező, műemléki szakértő műemléki érték dokumentálása szakterületen. 1992-től az Országos Műemléki Felügyelőségen, majd utána az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központban, majd annak szervezeti átalakításait követően létrejött jogutód intézményeinél, jelenleg a NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft-nél dolgozik építész vezető tervezőként, ahol műemléki helyreállítások tervezésével foglalkozik valamint a Nemzeti Kastély és Nemzeti Várprogramban megvalósuló helyreállítások építész konzulenseként segíti a projektek megvalósítását, így a füzérradványi Károlyi-kastély helyreállítását is.

E-mail: ibolya.toth@nofnkft.hu

THE RESTORATION OF THE KÁROLYI PALACE IN FÜZÉRRADVÁNY

The goal of the development of the Károlyi Palace in Füzérradvány within the framework of the National Palace Programme was to create a competitive, multifunctional cultural-tourist attraction that could become a major tourist magnet of the region and be realized as an authentic monument restoration. The main motif of the restoration and the exhibition was to evoke the castle hotel of the 1930s and 40s.

All façades and roof structures were restored, subsequent waterproofing was done, the interior spaces on the ground floor and first floor of the south wing were completely renovated, while reception areas were placed on the ground floor of the eastern wing. The restoration of the interiors of the north kitchen wing, the orangery and the floor of the east wing could not be financed with the available resources.

The research carried out before and during the restoration did not overwrite the known building history data. The first mansion was built at the end of the 1500s. A significant change occurred during the ownership of Ede Károlyi, who chose Füzérradvány as his residence and commissioned Miklós Ybl to prepare the plans for the ensemble reconstruction. Around 1900, László Károlyi rebuilt the south wing of the mansion according to the plans of Albert Pio, creating more representative interior spaces. In 1936-38, István Károlyi and his wife Mária Magdolna Windischgrätz converted the building into a castle hotel, with the help of architect György Lehoczky. Suites were created from the enfilade on the upper floor of the east wing by dividing the rooms, and the outbuildings in the castle park were also transformed into accommodation buildings at that time.

During the restoration, the reconstruction of the parquet in the billiard room was completed, as well as the restoration of the star-patterned parquet in the countess's salon upstairs, and the parapet covering elements that were previously removed were also rebuilt in the same hall. In the library room on the ground floor, a decorative painting depicting a sparrowhawk – the animal of the Károlyi family's coat of arms known from the photos – was completed (with a bit of luck). Among the façade changes – in addition to the restoration of the original façade color – the most decisive gesture was to open the upstairs loggia of the east wing. The loggia, being a defining element of the eastern façade from the Ybl period, was glazed during the period of hospital function, and the openings of the lower parapet wall were bricked up; now all these additions were dismantled.

After finishing the construction works and the installation of the exhibition, the mansion opened its doors in October 2021. Those who visit this renovated building get a glimpse into the life of the castle hotel through the building and its surroundings, as well as its interior spaces and the exhibition. The mansion is not only an exhibition space, but also a venue for events and weddings, while the former villa buildings serve as accommodation for guests intending to spend several days here.

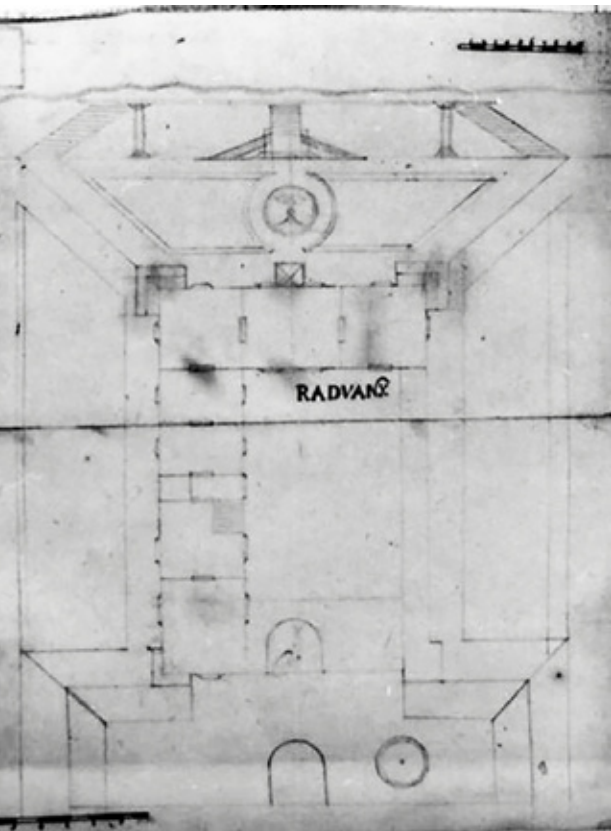
A NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. (NÖF Nonprofit Kft.), illetve jogelődjei kezelésében álló füzéradványi Károlyi-kastély turisztikai hasznosítására¹ a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram nyújtott lehetőséget; részben európai uniós, részben hazai forrásból történő finanszírozással. A fejlesztés célja olyan versenyképes, multifunkcionális kulturális- turisztikai attrakció létrehozása volt, amely a térség meghatározó turisztikai vonzerejévé válhat, mindemellett hiteles műemléki hely-

reállításként valósul meg. A fejlesztés a teljes homlokzatot, az épületbelsőt részlegesen, a kastély déli és keleti szárnyait és a kastély közvetlen környezetét érintette; a *Kastély Noir* címmel megvalósult kiállítás fő témája pedig az 1930-as, 1940-es évekbeli kastélyszálló életének megidézése. Ez a vezérmotívum végigkíséri a látogatót a kastélyban és a parkban egyaránt; a fogadó és vendéglátó terek berendezése, a parki attrakciók, illetve a kiállítási tematika mind felidézik az egykori kastélyszálló világát, mindennapjait.

A mostani helyreállítást megelőzően 1996-2002 között részlegesen felújították a déli szárnyat és benne múzeumot rendeztek be; valamint 2013-2015 között megtörtént a park átfogó rekonstrukciója, az egykori térszerkezet és vízrendszer helyreállításával.²

A jelenlegi projekt keretében sem újulhatott meg a teljes kastélyépület. Elkészült a teljes homlokzat és tető helyreállítása, illetve utólagos vízszigetelést kapott az épület, de a belső terek csak részben kerültek helyreállításra. A déli szárny földszintje és emelete teljesen megújult, míg a pincének egy része került használatba, illetve a keleti szárny földszintjén kaptak helyet a vendégfogadó terek – jegypénztár-múzeumshop, rendezvényterem és kávézó a kiszolgáló tereivel. Az északi konyhaszárny, az orangerie és a keleti szárny emeletének belső terei a rendelkezésre álló forrásból már nem voltak helyreállíthatóak.

A helyszín Nemzeti Kastély és Nemzeti Várprogramban történő fejlesztésének előkészítése – az elsők között – már 2015-ben elkezdődött. Elkészült a kastély külső-belső és közvetlen környezetének térszkeneléses 3D alakhelyes felmérése, illetve az adatállomány feldolgozása³, a restaurátori tengertervek⁴, faanyagvédelmi vizsgálat⁵, épületdiagnosztikai vizsgálat⁶, geotechnikai vizsgálat⁷, épületgépészeti és külső közmű vizsgálat és tanulmányterv⁸. A fejlesztési koncepció kidolgozásától egészen a kivitelezés során történő épületkutatói szakértői megfigyelésig *Bartos György* látta el az épületkutatói feladatokat, az időközben lezajlott intézményi átalakulásokat követően a megvalósulási szakaszban már a NÖF Nonprofit Kft. és a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs

1. kép A kastély felmérési alaprajza a Károlyi-család levéltárából, 1700 körül. Közli: Sisa 1999. 7. ábra

2. kép A kastély és a tó látképe délkelet felől. Ismeretlen festő magántulajdonban lévő akvarellje, 1873 körül.
Közli: Alföldy 2015. 29. ábra

Központ közötti együttműködési megállapodás keretében.

A kutatások fontos előzményeként a Műemlékek Állami Gondnoksága megbízásából a füzérradványi kastélyban 1995 óta több ütemben voltak helyszíni építéstörténeti kutatások, s ezeket évenként dokumentálták.⁹ *Sisa József* levéltári kutatásai alapján már 1995-ben készített tudományos dokumentációjában¹⁰ összefoglalta az Ybl-féle kastély építéstörténetét, amely szerinte lényegét tekintve a máig fennálló épülettel azonos és egy korábbi, L-alaprajzú kastély tömegét foglalja magába, falait, szerkezeteit is felhasználva. Már az 1995-ben elvégzett szondázó kutatások megerősítették egy – a tervezést befolyásoló – L-alaprajzú előzmény jelenlétét, de falainak, szerkezeteinek felhasználását cáfolták, sőt a déli szárnyról kiderült, hogy 1900 körül a régi szárnyat teljesen lebontva, alapjaitól újjáépítették. *Simon Zoltán* által talált új levéltári adatok és a Hubertus-teremben végzett kutatások aztán pontosították ismereteinket a korai építéstörténet részleteit illetően is.¹¹ Az újabb kutatások eredményeit is számba véve megállapítható, hogy azok ugyan a kastélynak értékes részleteit tárták

fel, de az építéstörténet fő periódusairól korábban leírt véleményünket nem változtatták meg jelentősen, így ezt az alábbiakban csak tömören összefoglaljuk.

1. A legkorábbi kastély: *Rétthey Péter* 1584 és 1600 között épített kastélya már L-alaprajzú, mindkét szárnyán emeletes lehetett, udvarán nyugatról kőfal, északról kapuval áttört fal határolta, északnyugati sarkában – a palotaszárnyak külső sarkaihoz hasonlóan – saroktorony állt.

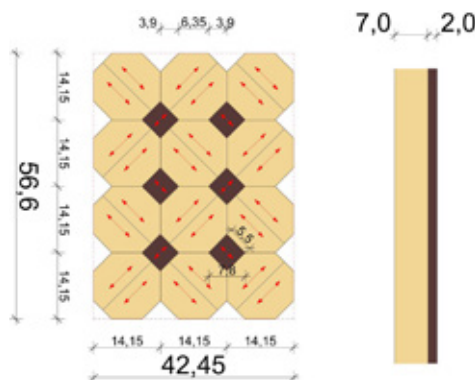
Erről az állapotról rendelkezünk egy 1700 körül készült felmérési rajzzal¹² és több írásos forrással, ezek alapján úgy véljük, hogy ez a későreneszánsz kastély többszöri jelentős átalakítással ugyan, de fennállt a 19. századig (*1. kép*). Ebben a periódusban az északi épületrészek helyén a kastélyudvar északi fala és az itt nyíló kapu előtti majorsági udvar terület el, keleti és nyugati oldalán egy-egy gazdasági épülettel, amelyeket az 1700-as évszázad „*két szalmával fedett házacska*”-ként említ. A belső udvar északnyugati saroktornyában egy „*istálló*”-t írtak össze. A felmérési rajz a külső oldalon kerek kutat is ábrázol, ahogy az 1717-es összeírásban is sze-

3. kép A kastély keleti homlokzata 1896 körül.
Közli: Borovszky 1896. 281

repel ez: „Az középső Udvarnakis Köfalaj le romladozván, dülvén egészen puszta, egy rosz Puszta Kútis.” Külső sövényvel kerített udvart is említenek ekkor, valamint a belső udvaron „Az belső Kapu mellett dél felől egy Kápolna forma Bástyácska, ugyan ezen Bástya alatt egy bólt hajtásos Istálló, ...”.¹³

A kastély első korszakában itt lakó Báthory-Nádasdy-familiáris Réthey-Mosdóssy-Jékey zálogbirtokos családok után 1674-ben *Hartyáni András* kapta zálogba, 1679-ben Thököly kurucái dúlták fel, 1686-ban pedig *Károlyi László* kapta adományul, a török háborúban elszenvedett vereségei kárpótlásaként. Az összeírásokban

4. kép A biliárd szalon parkettájának rekonstrukciós rajza. Fotó: R. Tóth Ibolya

1700 körül is feltűnő elhanyagolt, romos állapot a hadi események, valamint a zálogos özvegye és a birtokos pereskedése miatti jogbizonytalanság következménye lehet.

1700-1717 között a Károlyi család kezelésében állt, majd 1717-től 30 évre zálogba adták *Dessewffy Imre* tábornoknak, akinek fia, Ferenc, Abaúj megye alispánja 1734-től 1754-ig Radványban lakott. 1752-ben tervet készíttetett a kastély átépítésére a déli szárny megtartásával és jelentős kibővítésével, de ez nem valósult meg.

2. A kastély 1750-1850 között a Károlyi-család további zálogosainak kezén volt. 1754-től 1763-ig *Péchy István*, 1773-1786 között pedig apósa, *Roll Antal* lakik itt zálogbirtokosként. Mindkettőjük jelentős építkezéseiről szólnak a ránk maradt becslések szövegei (1763, 1773). 1763-ban a Péchy István által *Károlyi Antal* számára végeztetett építkezések között szerepel „a kastély, amelynek az új fala a régi épületre lett ráépítve, a homlokzatán az alapjaiból újonnan emelt toronnyal és tornáccal ...”. Felsorolják a „szomszédos régi udvarbírói ház”-at új vakolatával, új deszka padlóival, ablakaival, ajtóival, „istállóval együtt”, valamint ugyanitt „nyolc öles kút”-at. 1773-ban Péchy „néhány részeiben felépített, más részeiben pedig félben maradt” kastély-építkezésének folytatását, négy szobából álló épületrész befejezését engedélyezi *Károlyi Antal* az új zálogbirtokos *Roll Antal*nak.

Az 1773. április 20-i becslés „az újonnan épült kastély tetőzetét, a régi kastély tetőzetét”, az udvarbíró házat a szomszédos istállóval, a kastély és a kocsiszín között az istálló fölé épült szobát, „a szomszédos istállót kamrával és kocsiszínnel”, „a kastély kapuja előtt, a kútnál lévő istállók”-at, valamint távolabb álló majorsági épületeket értékel fel. Itt valószínűleg még nem a *Roll* által elvégzett munkákat, hanem talán a birtokot ekkor rövid időre elvesztő *Károlyi család* által 1763 óta befektetett költségeket becsülik fel, az új adományos *Győry Ferenc*kel való egyezkedés céljából.¹⁴ *Károlyi Antal* 1775. szeptember 9-én visszavásárolja Győrytől Radványt, majd később 1786-ban *Roll Antal* zálogostól is visszaváltotta.

Az 1808-ban készült összeírás az épületnek ezt a Péchy-Károlyi-Roll-féle építkezések során kialakult állapotát írja le. A kastély fő vonásaiban már 200 éve változatlan, bár több kisebb átalakításon és egy-két nagyobb átépítésen is átesett, mégis keleti szárnyát tekintve – készületlen és használaton kívül álló kastély jelenik meg sze-

5. kép A biliárd szalon a helyreállítás után. Fotó: Gulyás Attila

münk előtt. Valószínűnek látszik, hogy az épület összképe Péchy István 1773-ban félben maradtként említett nagy építkezése óta alig változott. Ő a régi alapokon újraépítette a kastély egyik szárnyát, tornyos tornácot emelt, s a régi udvarbírói házat felújította, majorsági épületeket építtetett. Nem tudjuk, hogy az 1773 körüli bizonytalan jogi helyzetben Roll Antal élt-e a számára engedélyezett továbbépítés, a készületlen 4 szoba befejezésének lehetőségével, de az 1808-as leírás alapján úgy véljük, hogy erre nem került sor. Az 1808-as összeírásban a kastély északi mellékszárnyai helyén még különböző korú és állapotú melléképületek szerepeltek.

A kastély összképében nem hoztak gyökeres változásokat az 1810-1822 között itt lakó bérlő *Jankovich Imre* építkezései sem: a kastély oldal-szárnyába 3 szobát építtetett, a régi falakat bevakoltatta, két új falat emeltetett 16,5 m hosszúságban, áttörette a régi falat, hogy 2 ajtót, 6 ablakot és 1 kandallót alakítson ki, a fölépcsőházat alakította át, a konyhában téglapadlót építtetett.

3. Károlyi Ede – Ybl Miklós-féle kastély (a rövidség kedvéért a továbbiakban „Ybl-kori”-ként említjük): Az épület sorsában jelentős változás

Károlyi Ede birtoklása idején következett be. Ő volt az első a családban, aki lakóhelyéül választotta Füzérradványt. Az *Ybl Miklós* által készített tervek a régi épület adottságait nagymértékben figyelembe vették. Az Ybl-terveket átdolgozó Károlyi Ede gróf tervei szerint, *Zitterbarth János* által kivitelezve és továbbtervezve 1858 és 1870 között kiépült kastély reprezentatív emeletes te-

6. kép A grófnői emeleti szalon csillagmintás parkettája E.D. D16 jelű elemének elő és hátoldala.
Fotó: Dénes Sándor

7. kép A grófnői emeleti szalon a csillagmintás parkettával a helyreállítás után. Fotó: Kovács Zoltán

remсорának földszinti termei a korábbi teljes emeletes tömböt magukba foglalták, így a korábbi kastélynak szinte valamennyi szerkezetét lebontották ekkor. A „királyi” pompával épült kastély ábrázolásai (akvarell 1873 körül, 1896-os fotó kelet felől) (2.- 3. kép) szerint ebben a periódusban megépültek az északi alárendelt szárnyak is és kisebb átalakítások ellenére leginkább ezek őrizték meg máig Ybl-kori formáikat.

Az 1859-es oltárképen látható alaprajzon ugyan a torony játszik kiemelt szerepet – mint a gróf saját szellemi terméke és büszkeségének tárgya – de a loggia ettől északra húzódó részét, a télikert-szárnyat és az archív fotóról ismert, alapjaiban 2000-ben feltárt istállószárnyat is stílusuk alapján Ybl sajátkezü tervének tarthatjuk. Fő jellemzőjük a félköríves földszinti nyílászorok és vakárkádós homlokzattagolás alkalmazása, az emeleten pedig betétmezővel díszített pillérek által hordott vízszintes lezárású nyílások és faltagolás sorolása.

Az általunk ismert északi épületszárnyak alapvetően eltérnek a korábbi periódusokban ezen a területen állt melléképületektől, bennük azok maradványait hiába keressük. A domb teraszai, a korábbi beépítés szintviszonyai befolyá-

solták a koncepciót, így nem lehetett véletlen, hogy a télikert déli falvonala a reneszánsz kastélyudvar északi falával esik egybe. Ennek nyugati sarkában a „kápolna” pavilonja a korábban itt emlegetett „torony”, „kápolna forma bástyácska” alatta egy bolthajtásos istállóval, az istálló fölötti későbbi filagória jogutódja lehet. Az ezekről északra nyújtott istálló – szekérszín – istálló épület is hasonló módon adhatott ötletet az Ybl-kori istálló itteni elhelyezéséhez.

A konyhaszárny viszont – értelmezésünk szerint – nem a korábbi udvarbírói ház helyén épült fel, hiszen azt a régi kastély északkeleti sarkához kelet-nyugati irányú földszintes tömbként írták le még 1808-ban is, a tőle északi irányba nyúló 1773-ban itt leírt istálló – kamra – kocsi-szín helyén ekkor talán már jégverem és tejes pince szerepel, de ezek véleményünk szerint az Ybl-kori konyhaszárny keleti homlokzata előtti területen állhattak.

Vagyis Ybl-kori kastély végső alakjában egy új, U alaprajzú épület volt, amelyhez észak felől két gazdasági szárny csatlakozott. Az átépítés külön érdekessége a keleti homlokzat nyolcszögletű tornya, melyet Károlyi Edének tulajdonítanak. Ennek bizonyítéka a torony tövében elhelyezett

8. kép Feltárt díszítőfestés töredék a könyvtárteremben. Fotó: Bakács Annamária

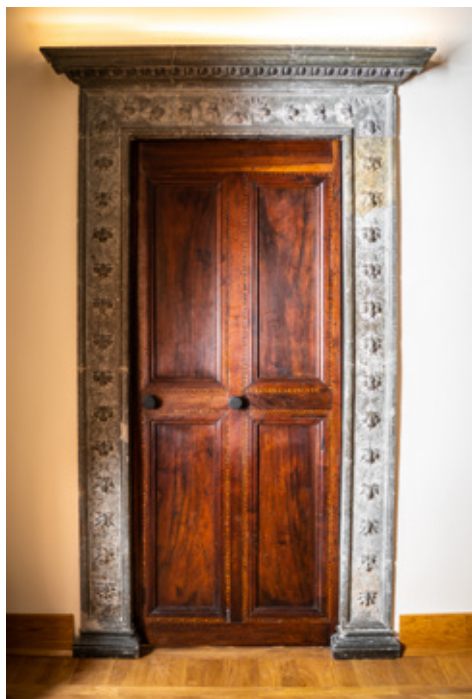
9. kép A rekonstruált karvalyminta. Fotó: Bakács Annamária

10. kép Az egykori könyvtár a rekonstruált karvaly-mintával. Fotó: Kovács Zoltán

vörösmárvány tábla, melynek szövege a következő: „Építette nemzetségének Nagy-Károlyi Gróf Károlyi Ede 1860–1877/1879. szept. 28.” A családi legendárium szerint a gróf nagyon büszke volt alkotására, míg a családtagok – a magas, keskeny, a homlokzathoz képest aránytalan tornyot – „piszkavasnak” csúfolták.

A kastély építésével párhuzamosan a kert is átalakult. Kertésze *Czapáry István* volt, aki az 1840-es évektől dolgozott Radványban, ekkor történik a tájképi kert kialakítása, valószínűleg az ő és Károlyi Ede ötletei alapján. Ekkor épül a halastó gátja, ekkor történik a különleges dísnövények, így a ma is látható platánok, a császárfű és vadgesztenyék ültetése, a díszudvar, a fenyőallé és az új utak kialakítása. A korábbi mező- és erdőgazdasági terület egy évtized alatt regényes angolparkká változott. És bár a táj rendkívül jó adottságokkal rendelkezett, a festői megjelenést erősítő az erdőbe nyiladékokat vágta, melyek a 2015-ben befejeződött KEOP projektnek és a gondos ápolásnak köszönhetően napjainkban is szemet gyönyörködtető látványt nyújtja-

11. kép A restaurált reneszánsz ajtó és kókerete.
Fotó: Kovács Zoltán

nak. Ezzel párhuzamosan épült ki Vilyipusztá, mint birtokközpont, ahol szarvasmarha-tenyésztés és tégláégetés mellett üzemek egész sora biztosította az uradalom működőképességét és így a kastély és környezete valóban a főúri reprezentáció színterévé válhatott.

4. Károlyi László építkezése 1900 körül **Albert Pio tervei szerint** a kastély déli szárnyának újraépítésével járt; a három szint helyett nagyobb belmagasságú két szintet alakítottak ki. Erre a reprezentatívabb, impozáns méretű belső tereken kívül, azon praktikus okból is szükség volt, hogy a gróf és felesége *Apponyi Franciska* által főként Firenzében és Párizsban vásárolt reneszánsz és kora barokk épületdíszítő elemek és berendezési tárgyak (oszlopok, arkádívek, ajtókeretek, kandallók, bútorok, festmények stb.) „beférjenek” az így átalakított helyiségekbe. A falakra a vadászszármányokból származó trófeák kerültek.

A keleti szárnyban jelentősen módosították a nagyterem Ybl-kori légfűtését, kicserélték a nyílászárókat, átépítették a szárny nyugati teraszait, valószínűleg ekkor emelték meg a télikert padlószintjét, az itteni légfűtés átalakításával összefüggésben. A konyhaszárny keleti emeleti loggiájának nyílásait ekkor alakították át kosáríves ablaksorrá, de más jelentősebb átalakítások az északi részekben ekkor nem történtek.

A park ebben az időszakban gyűjteményes jelleget kapott, *Zinke Ferenc* kertész irányításával.

5. Kastélyszállóvá alakítás 1936-38-ban a következő generáció, *Károlyi István* és felesége

12. kép A rendezvényterem kandallója.
Fotó: Kovács Zoltán

13. kép A földszinti márványfolyosó. Fotó: Gulyás Attila

Windischgrätz Mária Magdolna idején történt. Ekkor az idősebb gróf, Károlyi László betegsége miatt visszavonult a főtí kastélyba és a használaton kívüli füzérradványi kastélyt látva *Windischgrätz Mária Magdolna* javasolta, hogy működtessék luxusszállóként az épületet, férje elfogadta a javaslatot és egy jól működő vállalkozást hozott létre. Az átalakítást az öreg gróf nem igazán értette. Sokáig ellenállt, hogy a kastélyt modernizálják, hogy a villanyt és a vezetékes ivóvizet bekössék, és hogy a kastély a polgárság számára is látogatható legyen.

Lehoczky György budapesti építész bízta meg az épület áttervezésével. A keleti szárny emeleti teremtorát alakították át a legnagyobb mértékben: itt fűdémcserek történtek, az emeleti termeket megosztva lakosztályokat alakítottak ki a helyükön. A konyhaszárnyban ekkor a keleti folyosó beüvegezése mellett vélhetően csak gépészeti fejlesztések történtek, ezek emléke a pincébe beépített sütökemence is. Ekkor alakították két garázssá a konyhaszárny északi végén lévő korábbi kocsiszín helyiségeit is. Szintén ekkor épült a télikert mindkét északi ajtaja elé pillérpár-

ra támaszkodó előtető. A szobák számát úgy növelték, hogy a kastélyparkban álló gazdasági épületeket szállásépületekké alakították, illetve újakat is építettek. A tornácós „villák” népies stílusa más volt, mint a romantikus stílusú kastély, de eltért a korszerű modern építészeti megoldásoktól is. *Lehoczky* a paraszti épületek szerkezetét, tömegét, egyszerűségét vitte át épületeibe. A paraszti építészetet ötvözte a korszak modern építészeti irányzataival, melyet a letisztult formák, és célszerűség jellemezett.

6. 1945 utáni időszak: a kastély egésze tekintében ezt az időszakot szanatórium-korszaknak nevezhetjük, de például a 2000-ben feltárt istállószárnyat már 1946-ban lebontották, a kápolna-pavilonnak új északi és nyugati homlokzatot kialakítva. A legsúlyosabb hiányt az épület történeti összképében az istállószárny bontása okozta, kutatási eredmények alapján ennek a szárnynak a tömegrekonstrukcióját javasolja az épületkutató. Természetesen nem istálló funkcióra, hanem például egy esetleges szálloda-funkció elhelyezésére gondolva.

14. kép A lépcsőházi lámpa és a festett üveglablakok.
Fotó: Dénes Sándor

A II. világháború után 1945 nyarán a birtokot és a kastélyt államosították, amit később *Károlyi István* ellenállási érdemeire tekintettel visszavontak, így 1947-ben ismét megnyitott a szálló. A széthordott bútorokat a gróf a faluban rendőri segítséggel szedte össze. A vendégek főként iparosok voltak. Két szezon után azonban -1948-ban – végleg bezárták a szállót, az épületet és a birtokot végleg államosították.

1949-ben állami gyermekotthont és a határőrséget telepítették az épületbe, utóbbi később a villaépületekben egészen az 1960-as évek közepéig, 25-30 fős állománnyal állomásozott. A kastély és az ingatlan műemléki védelem alá került. A későbbiekben funkciója többször változott. 1954-től a sátoraljaújhelyi kórház gyermekosztálya, 1961-től pedig „tüdőkórház” (TBC gyógyintézet) lett. 1976-ban a kórháznak 130 dolgozója volt. 1990-ben megszüntették. Az intézkedést a dolgozók és a betegek tiltakozása kísérte. Sokan nemcsak a munkahelyüket, hanem az otthonukat is elvesztették, hiszen dolgozók egy része a parkban álló szolgálati lakásokban lakott családjával együtt. A kórház 1991-es kiköltözésével vette kezdetét az épület rohamos pusztulása, már a 90-es évek elején súlyos könnyező házigomba fertőzést észleltek az épületben, ami újra a műemléki részletek pusztulásával járt.

HELYREÁLLÍTÁS 2015-2021

A Nemzeti Kastélyprogram indulásakor minden fejlesztési helyszínre összeállt egy projektcsoport, amelynek tagjai voltak az adott helyszínnel foglalkozó kutatók, építészek, tájépítészek, projektmenedzserek, turisztikai szakemberek, a helyszínt üzemeltető kollégák és az épületben elhelyezendő kiállítások tematikáját meghatáro-

15. kép A keleti homlokzat a helyreállítás előtti.
Fotó: Kovács Zoltán

zó kurátorok is. A kastélyegyüttesekkel kapcsolatban rendelkezésre álló információk, a kutatási és a műszaki vizsgálatok eredményeinek birtokában a belső építész kollégák által megfogalmazott építészeti program így többszempontú kontrollon esett át, és beépítette a projektcsoport felvetéseit is. Bár a rendelkezésre álló fejlesztési forrás tudhatóan csak az együttes egy részének helyreállítását tette lehetővé, fontos célkitűzés volt, hogy minden helyszínen a teljes együttesre készüljön el az analízis, amely az egyes épületrészek távlati fejlesztési céljait lefekteti. Ez Füzeradványon is így történt, majd ezt követően jelölődött ki a program keretében fejlesztésbe vonható terület. A projektcsoport által megfogalmazott helyreállítási koncepció pedig egybeesett a kurátor által elérni kívánt céllal, miszerint a fejlesztés során az épületben és környezetében a kastélyszálló korszak minél teljesebb helyreállítására kell törekedni és ezt a kiállítás a maga eszközeivel tovább erősíti.

Kanyarodjunk hát még egy kicsit vissza, hogy milyen is volt az élet a kastélyban, a szállókorszakban. A déli szárny földszinti tereit a tulajdonosoknak tartották fenn és ezekben helyezték el a család legértékesebb tárgyait, ezt a részt múzeumnak nevezték. A márványfolyosón bronzszalont alakítottak ki, és ebből a korszakból származik a fedelmi lakosztály, a Hubertus-terem és a díszbédülő, amely kibérelhető volt. A parkban is átalakítások történtek a kisebbik tavat úszómedencévé építették át és mellette egy strandházat is felépítettek. A parkban tenispálya, golfpálya és sípálya is létesült, lehetett kocsikázni, télen szánkózni, lovagolni, vadászni, horgászni, kirándulni. A parkban – a kastély áttekintésével megbízott Lehoczy György tervei szerint – hét villa épült 1936-38 között a pol-

16. kép A keleti homlokzat a helyreállítás után. Fotó: Kovács Zoltán

gári vendégek számára. Ezek részben a már meglévő gazdasági épületek (intézői lakás, kocsiszín, cselédlakások, istálló) átalakításával készültek, de épültek teljesen új villaépületek is. A szálló 1938. május 8-án nyílt meg. A kastélyban és a villákban összesen 87 szoba állt a vendégek rendelkezésére, 115 ágygal. A szálloda nagyon sikeresen működött, és bár hendikeppel indult a lokáció és az ismertség tekintetében, mégis a lillafüredi kastélyszállóhoz hasonló népszerűsége-re tett szert. 1920 után a Károlyi birtokon a vadászat Kőkapu térségére tevődött át, az a terület vadban gazdagabb volt. Minden vadászvendéget a radványi kastélyban fogadtak és szállásoltak el, aztán egy-két napra átmentek Kőkapura, László-tanyára.

A Nemzeti Kastélyprogramban megvalósult helyreállítás során több épülettartozék került újra beépítésre, restaurálásra a kastélyban, például a grófnői szalon parapet-fűtésének takaró-elemei vagy a fürdőszobai csapok takaró kőkorongjai (hideg-meleg felirattal), amelyek az épületről és a korszakról kialakult képet tovább árnyalták.

A helyreállítás tervezése és a kivitelezés során rendkívüli segítségben volt részünk *Rédai Zsolt*¹⁵ személyében, aki jelenleg operatív menedzserként dolgozik a NÖF-nél, és közel 40 éve a „kastély alkalmazottja”. Ő már a kórház-időszakban elkezdte összegyűjteni azokat – az akkor kidobásra ítélt – épületelemeket/tartozékokat, amelyek most részben visszaépítésre kerültek eredeti helyükre. Nagy segítséget nyújtottak a pl. a biliárdszoba parkettájának rekonstrukciójában az általa elrakott apró darabok, amelyekből és korabeli fotók alapján rekonstruálni lehetett a mintát és így az újra elkészülhetett.

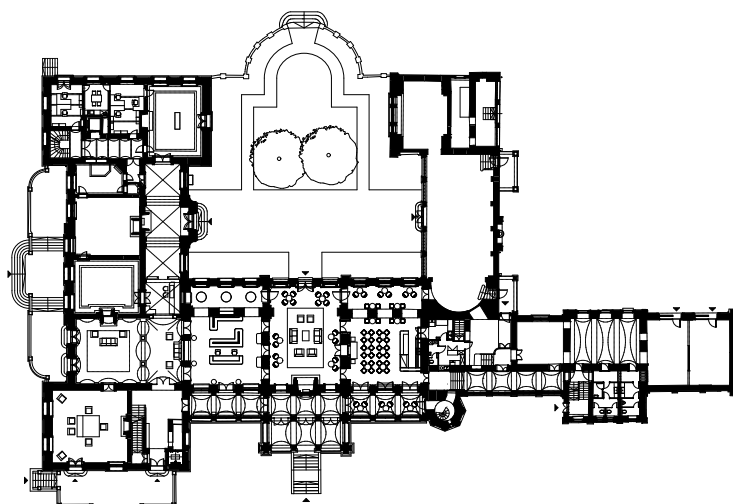
A biliárd teremben, a 2000-es években a déli szárny felújításakor új táblás parkettát raktak le. Ez a felújításkor felbontásra került, s megállapították, hogy a párnafák és a táblás elemek alsó pozdorja anyagú hordozója a nedvesség hatására elvetemedett és gombafertőződött, azok visszahelyezése nem lehetséges, így merült fel egy új padló lerakásának lehetősége. Új alátétszerkezet készült és az volt az elképzelés, hogy az épület többi helyiségében használt hagyományos parkettát alkalmazzák itt is. Rédai Zsolt jóvoltából

17. kép A földszinti szalon feltárulása a mai recepció felől. Fotó: Gulyás Attila

ismertük az eredetileg itt lévő parketta megmaradt darabjait. A darabok és a helyiség felmérése után fel lehetett szerkeszteni a helyiség valamikori burkolatkiosztását. A falcsatlakozásnál lévő sáv közel azonos szélességű, mellette a bordűr két darabból áll egy 7 és egy 2 cm-es betétből, ami a két színű, világos és sötét fából készült. Magában a táblában is ez a két anyag váltakozott, a nyolcszögletű alapmező sarokpontjaiba illesztett csúcsára állított eredetileg mahagóni (?) négyzet. Kivitelezővel együtt gondolkodva létrejött egy olyan konstrukció, amelyhez a meglévő (más terekben használt) parketta burkolat anyagából, sötét (dió) négyzetek gyártásával az eredeti méretében és megjelenésében megközelítő (de nem táblás) parkettaburkolat készült (4-5. kép). A sokat emlegetett, az emeleti grófnői szalonban lévő csillagmintás parketta restaurátori műemlékvédelmi mentését 1994-95-ben végezték el, az épületben lévő könnyező házigomba fertőzőskor végzett gombamentesítés során. Ez a művészi színvonalú értékes nemes fákból készült parketta díszes „térhatású” nyolcágú szimmetrikus elosztású és színkiosztású táblákból áll. A mentés során a táblákról felmérés készült, azokat sorszámozással látták el, majd felszedték és kalodákba

helyezték őket. Azokat az elemeket, amelyek nagymértékben károsodtak megsemmisítették, a többi elemen szükség szerint faanyagvédő kezelést végeztek. Így várta a raktárban sorsa jobbra fordulást huszon-egynéhány évig. A visszaépítés során a meglévő táblásparketta elemeket a beszámolás alapján, szárazon kirakták. A tábla hiányokat beazonosították és azokat a meglévő elemek mintájára fafaj azonos anyagból legyártották. A táblákat elemenként felül kellett vizsgálni, a hordozó rétegről leváló vagy már levált elemeket újra kellett készíteni és újraragasztani, ehhez egy egyedi prést épített a kivitelező. Az összeszáradás miatti réseket vagy hiányokat fafaj azonos anyagból és szálirány futás-illeszkedéssel elkészített kiegészítéssel kellett pótolni. A cél az volt, hogy a restaurált parkettákról ne tűnjenek el az elmúlt évszázadban, a használat során keletkezett sérülések és az újonnan rekonstruált elemek megkülönböztethetők legyenek, de ez az összkép negatívan ne befolyásolja. Az I.13-as sorszámu parketta hátoldalán pedig grafitceruzával írva és rajzolva üzent nekünk a Mester, aki ezt a parkettát lerakta és készítette: „Marek Imre én jó ember voltam. – 1900. szeptember 15. – (és még talán egy önarckép is rajzolt magáról)” Ez a

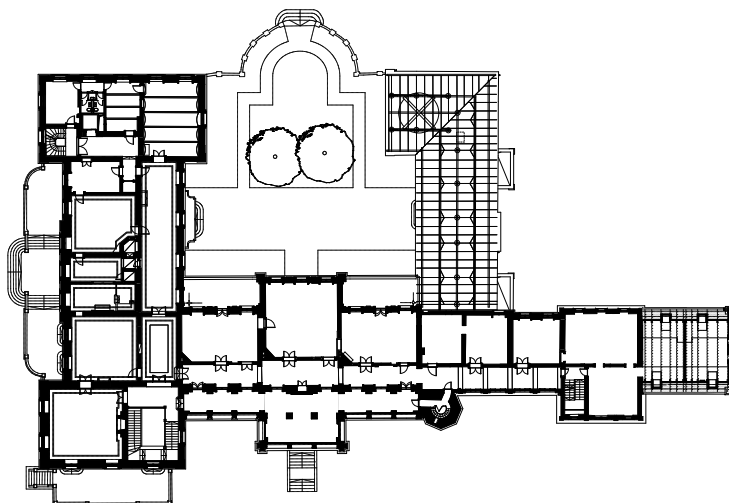

18. kép Földszinti
alaprajz

tábla nem került beépítésre, hanem a kiállításban a látogató is megtekintheti (6. kép).

Ugyancsak a grófnői szalonban kerültek visszaépítésre, azok a korábban kibontott parapettakarók, melyek az ablak alatt elhelyezett fűtőberendezést takarták és takarják ma is (7. kép) A projektelőkészítés során végzett szondázó restaurátori kutatás alkalmával nem sikerült feltárni a földszinti könyvtárszobában a szálló korabeli fotókról ismert díszítőfestést. Az archív felvétel a Károlyi család címerátlátát, a karvalyt ábrázoló, világos alapon sötétebb tónusú, sablo-

nált kifestés látható. 2018 novemberében – már a kivitelezés során – került sor kiterjesztett kutatásra, de ez is eredménytelen volt, a karvaly-minta töredékeit nem sikerült megtalálni. A restaurátorok¹⁶ ekkor úgy gondolták, hogy az egykor a teljes falfelületet borító kifestés feltárására nincs lehetőség, mivel azt korábban alaposan visszamoszták, visszacsiszolták, így korabeli analógiák alapján készítettek rekonstrukciós terveket. Azonban a szerencse itt segítségünkre sietett, a festékrétegek eltávolítása közben a nyugati oldalfal déli szakaszán négy darab karvaly-minta

19. kép Emeleti alaprajz

20. kép A kastély és park távlati képe nyugatról. Fotó: Kovács Zoltán

töredéket találtak meg, amelyek alapján a korabeli színezést, méretet, a minták egymástól való távolságát és pozícióját, a karvaly rajzolatát ki lehetett szerkeszteni. A restaurátori zsűrik során egyeztetett színekkel készült el végül a terem rekonstrukciós jellegű díszítőfestése és a fennmaradt díszítőfestés konzerválása és a tanúfelület restaurálása. A rekonstrukciós díszítőfestések az eredetivel megegyező mintákkal és színvilággal, a mintaegységek eredetihez hasonló elrendezésével kerültek visszafestésre (8.-10. kép). A Károlyi László és Apponyi Franciska által vásárolt műtárgyak közül ki kell emelnünk azokat az itáliai reneszánsz épületekből származó kandallókat és ajtókereteket melyeket a kastély déli szárnyában másodlagosan építettek be. Ezek tovább fokozták belső kialakítás rendkívül elegáns összhatását. A 19. századi európai kastélyépítészetben nem volt szokatlan régi, máshonnan kibontott tárgyak újbóli felhasználása. Ami különleges a füzérradványi kastélyban és mai ismereteink szerint Magyarországon egyedülálló a másodlagosan beépített tárgyak nagy száma, stílusbeli homogenitása és igen jó színvonala (11-12. kép).

A szálló számára Bieber Károly műlakatos mester és kovácsművész készített csillárokat és más épületelemeket. Biebert, mint jőnevű budai mestert - „*Pest-Buda utolsó klasszikus és első modern kovácsművészeként*” emlegették. Evvel azt akarták jellemezni, hogy a klasszikus stílusbeli tudásnak birtokában, de az új, modern dolgokra nyitottan készülnek alkotásai. Ez a művészi hozzáállás nagyon egybecsengett Lehoczky György építészeti ambíciójával. Az akkori Vállalkozók Lapja a Kastélyszálló átadása után komoly figyelmet szentelt a radványi kovácsoltvas munkáknak; amelyek falikarok, állólámpák és csillárok, finoman megmunkált szőlőfürtös-szőlőindás mellvédárcsok voltak (13. kép). A lámpák közül a két legfigyelemreméltóbb a lépcsőház festett üvegeket befogadó egyszerű vonalú, lampionyszerű modern függő lámpája és a Hubertus-terem csillárja. Ezek rekonstrukciója elkészült a helyreállítás során (14. kép). A lépcsőházi lámpa kiegészítői az ott lévő festett üvegeablakok. A nagyméretű, színes kazettás ólomüvegeablakok a szállodakorszakban készültek Lehoczky György tervei szerint. A két ablak sok-sok kevert

üveglemeze két címet adna ki, ha puzzle-ként összeraknánk. Az egyik címer a Károlyiak karvalyos címere, karmában vérpíros szívvel; a másik viszont a kastély vadász-jellegére utalva a Hubertus-címer.

A homlokzat-helyreállítást megvalósító kivitelező számára talán legnehezebb feladata a homlokzati vakolatdíszek helyreállítása volt. Nem csak azért volt nehéz, mert ma már szinte elfeledett technika egy párkány kihúzása vagy egy ablak körüli vakolatkeret elkészítése. Azért is nehéz volt ez a feladat, mert míg egy egyperiódusú házban a párkányok és vakolatdíszek közel azonosak, addig egy ilyen többször átépített és átalakított épületen az architektonikus elemek egész kavalkádja van jelen, van olyan ablak körüli vakolatkeret, amiből összesen kettő van az épületen és a párkányok is mások az eltérő időszakban épült részekben. Külön tanulsága a kivitelezésnek, hogy a tervezés során alaposan fontolóra kell venni, hogy melyek azok a kőművesmunkák, amelyeknél ma már restaurátori feladatként kell előírni a helyreállítást, hogy az megfelelő minőségű legyen.

A helyreállítás során megvalósult homlokzati változások közül a legmeghatározóbb a keleti szárny emeleti loggiájának „kinyitása”. A loggiát a kórház időszakban beüvegezték, az alsó parapet-falának oszlopok közötti nyílásait befalazták (15. kép), ezáltal belső térré alakítva ezt a külső fedett teret, mely az Ybl-kori keleti homlokzat meghatározó eleme volt. Az 1870-es legyezőre festett képen is látszik a keleti homlokzaton markánsan megjelenő árkaíves földszinti folyosó és felette az egyenes záródású nyílással kialakított nyitott loggia. Később, a kastélyszálló korszakában már a bejárati rizalitól délre és északra lévő földszinti, valamint a toronytól északra lévő emeleti és földszinti szakaszok beüvegezésre, átalakításra kerültek. Ez az állapot került helyreállításra (16. kép).

A kastély a kivitelezés és kiállítás építés után 2021. októberében nyitotta meg kapuit a látogatók előtt (17. kép). Akik ellátogatnak ebbe a megújult épületbe a kastélyszálló életébe nyernek bepillantást a külsejében helyreállított épület és környezete, valamint belső terei és az ott létrehozott kiállítás által. A kastély nem csak kiállítótér, hanem rendezvények, esküvők helyszíne is (18-19. kép).

Az egykori villaépületek pedig szálláshelyül szolgálnak a több napot itt tölteni szándékozó vendégek számára. Jelenleg még csak néhány apartman működik, de három villaépületnek már

folyik a helyreállítása és cél az összes parkban álló villaépület ilyen célú hasznosítása. A kastély még felújítatlan belső tereiben azok méltó megújulását követően pedig a magasabb kategóriájú szálláshelyek kaphatnak helyet, de ezek és a majdani étteremnek helyet adó impozáns narancsház helyreállítása már egy következő fejlesztési ütem feladata lesz (20. kép).

SZAKIRODALOM

- Alföldy Gábor: *A füzérradványi Károlyi-kastély parkja*. Mágus Kiadó, Budapest 2015.
- Borovszky Samu (szerk.): *Abauj-Torna vármegye és Kassa*. (Magyarország vármegyéi és városai I. kötet) Apollo Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest 1896.
- F. Dóczi Erika – Csukai Márta: *Műemléki értékleltár*. 2012.
- Sisa József: A füzérradványi kastély. *Ars Hungarica* 27 (1999) 1. 5-78.
- Sisa József – Szilágyi Edit: *Füzérradvány, Károlyi-kastély. Tudományos dokumentáció*. 1995.
- Simon Zoltán: Adalékok a füzérradványi kastély korai történetéhez. *Ars Hungarica* 27 (1999) 1. 79-92.
- Soós István: A „magyar Cicero”. *História* 27 (2005) 6-7. 43-46.

JEGYZETEK

- GINOP-7.1.1-15-2015-00008 A füzérradványi Károlyi-kastély turisztikai célú fejlesztése: Generáltervezés: Wéber József (Wéber Építésziroda Kft.); Építészeti és belsőépítészeti tervezés: B. Szabó Veronika (XYZ Design Labor Bt.); Régészeti és Műemléki Épületkutatás: Bartos György, Simon Zoltán (MÉM-MDK); Kerttörténeti kutatás: Alföldy Gábor (Mágus Kiadó és Kertművészeti Kft.); Kertregészeti kutatás: Koppány András (MMA MÉM-MDK), Gerákné Árvai Zsuzsa (NÖF Nonprofit Kft.); Tájépítész: Szabó Gábor (TÉR-TEAM Kft.); Tájépítész tervező munkatárs: Takács Katalin; Tartószerkezet: dr. Vándor András; Épületgépészet: Mészáros Olivér, Varga Balázs (BEVO Building Bt.); Villamosság: Kozaróczy Kornél, Pásztor Zoltán (Kozaróczy Mérnökiroda Kft.); Közművek: Fodor Zoltán (FORMA-STYLE Kft.); Rehabilitációs szakmérnök: Ruttkay-Miklán Ágota (ESP 63-67 Építésziroda Bt.); Tűzvédelem: † Venczel Sándor (TÜZ-ÉRT-Ó Bt.); Decsi György, Boár Bence (FIRE-ENG Kft.); Szigetelés: Horváth Sándor és Áts Árpád (Pataky és Horváth Építésziroda Kft.); Restaurálás: Bakács Annamária (fésítő), Osgyányi Vilmos (kő), Funk Péter (fa), Papp János (fém), Payer Károly (szilikát); Műszaki ellenőr: Horváth Tamás (H.Q.C. Mérnökiroda Kft.); Kurátor: Tóth G. Péter; Kiállítás tervező:

- Deigner Ágnes; Kivitelező fővállalkozó: EB HUNGARY INVEST Kft. – Projektvezető: László Lóránd; Projektmenedzser: Zelei Timea Ágnes (NÖF Nonprofit Kft.); Műszaki menedzser: Dénes Sándor (NÖF Nonprofit Kft.); Műemléki Építész szakértő: Ráth Miklósné Tóth Ibolya (NÖF Nonprofit Kft.); Tájépítész szakértő: Gerákné Árvai Zsuzsa (NÖF Nonprofit Kft.); ICOMOS Példaadó Műemlékgondozásért díjas munkatárs, gondnok: Rédei Zsolt (NÖF Nonprofit Kft.).
2. KEOP-3.1.3/2F/09-11-2012-0018 kódszámú „A füzérradványi Károlyi-kastély park térszerkezetének és vízrendszerének rekonstrukciója” pályázat, a fejlesztést a terület akkori vagyongazdálkodójaként a Műemlékek Állami Gondnoksága, majd Forster Központ valósította meg Alföldy Gábor kutatásai alapján és vezetésével. A helyreállítás vízügyi és tájépítész tervezője Szabó Gábor (TÉRTEAM Kft.) volt.
 3. BKK Közút Zrt., Fülöpp Róbert (Forster Központ), 2015.
 4. Szakágankénti (festő, fa, kő, fém üveg) restaurátori kutatási terv készítése, helyszíni restaurátori kutatás, kutatási dokumentáció és restaurátori tenderterv készítése – MentArtis Kft. 2016.
 5. Pannon-Protect Faanyagvédelmi, Környezethigiéniai Szolgáltató Kft.
 6. Pataky és Horváth Építésziroda Kft.
 7. ALAP-GEO Mérnöki Szolgáltató Kft.
 8. MEVAPLAN TEAM Mérnökiroda Kft.
 9. Dokumentációk a helyszíni kutatásokról a MÉM MDK tervtárában: Bartos György: *Füzérradvány, Károlyi-kastély és kertészlak*. 1995.; Lángi József: *Festett felületek szondázó kutatása*. 1995.; Simon Zoltán – Bartos György: *Füzérradvány, Károlyi-kastély, Déli szárny és Hubertus-terem (szondázása)*. 1997.; Simon Zoltán – Bartos György: *A Hubertus-terem feltárása*. 1998.; Szövényi István-Bor Ferenc-Bartos György: *A kastély múltja, jelene és jövője*. 1998.; Bartos György: *A keleti szárny*. 1999.; Bartos György: *Az északi szárnyak helyszíni kutatása*. 2000.; F. Dóczi Erika – Csukai Márta: *Műemléki értékkeltár*. 2012.
 10. Dr. Sisa József – Szilágyi Edit: *Füzérradvány, Károlyi-kastély. Tudományos dokumentáció*. 1995. Az ebben leírtak nagy része csekély változtatásokkal nyomtatásban is megjelent: Sisa József: *A füzérradványi kastély. Ars Hungarica* 27 (1999) 1. 5-78. A továbbiakban a kastély-inventáriumok szövegeit ebből a publikációból idézzük.
 11. Simon Zoltán: Adalékok a füzérradványi kastély korai történetéhez. *Ars Hungarica* 27 (1999) 1. 79-92.
 12. A rajzot közölt Sisa József 1999-es publikációjának 1. képeként (Sisa 1999), Koppány Tibor pedig elemzi a rajzot és közli saját rekonstrukciós rajzát a 17. századi kastélyról (ugyanott 93-96. oldal).
 13. Sisa 1999. 56.
 14. Györy Ferenc a zálogbirtokos Péchy Istvánt felvétele miatt fej- és jószágvesztésre ítélt bíróság elnökeként szerezte meg királyi adományként Radványt és nevezte magát erről a birtokáról. A zavaros jogi esetről lásd Soós István: A „magyar Ciceró”. *História* 27 (2005) 6-7. 43-46.
 15. Értékmentő munkájának elismeréseként Példaadó műemlékgondozásért ICOMOS díjban részesült 2019-ben.
 16. Bakács Annamária okleveles festőrestaurátor művész

KÚRIA A KASTÉLYPROGRAMBAN A KOMLÓDTÓTFALUI BECSKY–KOSSUTH-KÚRIA HELYREÁLLÍTÁSA

Fülöp András

Régész, falkutató a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ tudományos referense.

E-mail: fulop.andras@mma-mem.hu

Nagy Gergely

Okleveles építésszámológép (BME 1981), műemléki szakmérnök. A Budapesti Városépítési Tervező Iroda építész tervezője, majd szakosztályvezetője 1996-ig. Azóta a Pannonterv Kft. tervezője, ügyvezetője. 2006-2015 között és 2018-tól az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság elnöke.

E-mail: gergely.b.nagy@mail.com

Garaguly Kinga

Okleveles építésszámológép, műemléki szakértő. 1999-ben diplomázott a BME Építésszámológép Karán. 2002-től az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központban, majd annak szervezeti átalakításokat követően létrejött jogutód intézményeinél, jelenleg a NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft.-nél dolgozik építész tervezőként.

E-mail: garaguly.kinga@gmail.com

Gerákné Árvai Zsuzsa

Okleveles tájépítésszámológép, műemléki szakértő történeti kertek területén. 2001-ben a Budapesti Szent István Egyetem (ma MATE) Tájépítészeti Karán tájépítésszámológép diplomát szerzett. 2001-től az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központban, majd annak szervezeti átalakításokat követően létrejött jogutód intézményeinél, jelenleg a NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft.-nél dolgozik tájépítésszámológép, és történeti kertek, műemléki környezetek tájépítészeti tervezésével, kutatásával foglalkozik.

E-mail: arvai.zsuzsa@nofnft.hu

MANOR HOUSE IN THE NATIONAL PALACE PROGRAMME – RESTORATION OF THE BECSKY-KOSSUTH MANOR HOUSE OF KOMLÓDTÓTFALU

The renovation of the manor house of Komlódótfalu, located in Szabolcs-Szatmár-Bereg county, took recently place in co-financing by the European Union and the Hungarian Government. In this context, an exhibition is set up inside the building, presenting the history of the Becsky family – builders of the manor house –, and of the surrounding landscape. Based on research data from historical archives and building archeology, the article clarifies that the classicist mansion was probably built in the 1820s and 1830s, and the master builder was certainly an architect from the historical Szatmár county. From the middle of the 19th century until 1949, the Kossuth family owned the property.

An important objective of the National Palace Programme is to present the life and culture of the Hungarian middle-class landowners. The building and surroundings of the Becsky-Kossuth manor house in Komlódótfalu were renovated with this intention in mind.

1. kép A kúria főhomlokzata 1900 táján.
Borovszky 1908, 94. nyomán

2. kép A kúria Komlódtótfalu 1894. évi kataszteri térképén. (www.maps.arcanum.hu)

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti határvidékén, a Szamos partján fekszik Komlódtótfalu. Nevezetessége a tasnádszántói Becsky család egykori kúriája, mely a falut átszelő észak-déli irányú út keleti oldalán emelkedik (1-2. kép). Jelenleg a NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési (NÖF) Nonprofit Kft., illetve korábban jogelődjei kezelésében álló épület komolyabb turisztikai hasznosítására a most záruló Nemzeti Kastélyprogram és Várprogram adott lehetőséget. Az Európai Unió finanszírozásából (GINOP-7.1.1-15-2016-00023), illetve kisebb részt hazai forrásból támogatott beruházásból megvalósult az épület és környezetének műemléki felújítása, és a látogatói forgalom kérdésének megoldása is. A projekt lényege maga a kúria, és a benne megrendezésre kerülő kiállítás.¹ Külön meg kell emlékeznünk a kiállítás kurátoráról, *Frisnyák Zsuzsannáról*, aki sajnos már nem érhetette meg a kiállítás létrejöttét, munkáját a NÖF Nkft. munkatársai vitték tovább.

A BECKSKY CSALÁD ÉS KÚRIA VÁZLATOS TÖRTÉNETE

A család történetére vonatkozóan *Becsky Ignác* családtörténeti munkája jelenti az egyik kiindulópontot. A szerző – maga is e család sarja – 1816-ban vetette papírra művét.² Ezt egészítik ki, illetve pontosítják a modern történelemtudomány adatai. Ezek szerint a Becskyek a Zsidó nemzetségből származtak, így családfájukat alighanem Szent István idejéig vezethetik vissza.³ A nemzet-

ség tagjai a legmagasabb tisztségeket a középkor folyamán töltötték be.⁴ A család egy bizonyos Bekcs nevű tagjáról vette nevét a familia azon ága,⁵ amely 1465-ben kapta meg Komlódot előbb zálogba, majd végleges adományként.⁶ 1478-ban arról hallunk, hogy a család Komlódot és Tótfalut zálogból visszaváltotta.⁷ Először 1549-ben említik a két települést együtt Komlódtótfalu néven.⁸

A 17. század közepe táján *Becsky György* felesége, *Melith Erzsébet* nevében lépett fel a kisvárdai várban szerzett öröksége érdekében.⁹ Unokája, szintén György 1722-ben Komlódtótfaluban keltezte egyik levelét, azaz ekkor a családnak már biztosan állt itt valamilyen háza.¹⁰ A 18. században élt számos Becsky György valamelyikéhez címezték azt a keltezetlen, de írásképe alapján 18. századi vagy 19. század eleji összeírást, ami a család birtokait és épületeit sorolja fel, ám Komlódtótfalun udvarházzal nem szól.¹¹ A 18. század második felében egy bizonyos *Becsky László „idősb atyafi”* (a családfán elfoglalt helye bizonytalan) intézte a családi ügyeket,¹² és keltezett innen levelet.¹³

László halála után a legifjabb Becsky-testvér, György Nagypeleskére (Peles, Románia) költözött. Ugyanő volt az, aki – valószínűleg akaratán kívül – bevonult az irodalomtörténetbe azzal, hogy róla mintázta *Gvadányi József* Egy falusi nótárius c. verses művének főszereplőjét.¹⁴ György testvére, István viszont „maradván ingyen és minden teher nélkül Komlódtótfaluban és abban lévő épületekben javításban minden fára-

dozásai, s anélkül hogy azokból ez ideig (ti. 1816-ig–F. A.) férfitestvéreket vagy azoknak maradványait kifizette volna.”¹⁵ Komlódtótfalu több más jószággal együtt hosszú ideig közös Becsky-birtok maradt, bár felosztásuk mindig napirenden volt.¹⁶ Magukat a családüléseket a 18. század végén és a 19. század elején rendszerint itt, Komlódtótfalun tartották.¹⁷

A Magyar Nemzeti Levéltár őriz egy 1796-os térképet, amelyet Komlódtótfalura vonatkoztatnak, és felirata szerint Becsky László és Ignác kúriáját ábrázolják,¹⁸ ám szerintünk kérdéses, hogy a térkép Komlódtótfaluról készült volna. 1816-ból ismerjük Komlódtótfalu helységnek összeírását akkor, amikor a falut *Becsky István* fia, János¹⁹ birtokolta. Ebben egy lakókúria, 9210 ölnyi területtel, egy majorház és egy csűröskert szerepelt.²⁰ *Becsky János* halála után 1843 és 1854 között lánya, Anna lakott Komlódtótfalun, ez időben azonban, mint arról a község egy bi-

zonyságlevele megemlékezett, a kúrián és melléképületein semmilyen felújítás nem történt. A kúria alapozási hibáit a pincétől kezdődően 1855-ben *Elek Gábor*, Anna sógora javíttatta ki. A kúria épületén kívül volt még két rossz állapotú istálló, melyek közül az egyiket lebonttatta, újraépíttette és helyreállította az „alsó házat.” Említik még a „konyha házat” (ez a főbejárattól északra állt egykori melléképülettel azonos) (3. kép), és egyéb gazdasági épületeket.²¹ Itt jegyezzük meg, hogy kapubejárótól délre állt másik elbontott melléképület alapjait *Jakab Attila* régész dokumentálta a kivitelezés közben.

3. kép A konyhaház az 1930-as években. MÉM MDK Fotótár 149.979.N, Jankovichné Kossuth Zsuzsa tulajdona. Galacanu Efstatia reprodukciója 1992-ből. Ismeretlen szerző

4. kép A kúria főbejárata az 1930-as években. MÉM MDK Fotótár 149.981N, Jankovichné Kossuth Zsuzsa tulajdona. Galacanu Efstatia reprodukciója 1992-ből. Ismeretlen szerző

5. kép Az ovális előcsarnok a nagyterem ajtajával és az északi fűtőfolyosó átalakított nyílásával, a helyreállítást megelőző állapot.
Fotó: Fülöp András

Röviden ki kell még térnünk arra, hogy a Becskyek a 18. században és a 19. század első felében alispáni rangnál magasabbra nem vitték,

inkább alacsonyabb, fő- és alszolgabírói tisztségeket viseltek, azaz befolyásuk megmaradt a vármegyei szintű közigazgatáson belül.

Elek Gábor lánya révén 1860-tól a Kossuthok lettek a birtokosok egészen az államosításig²² (4. kép). A kúriában a századforduló táján *Kossuth István* lakott.²³ A Kossuth-időszak állapotáról 1945-ből rendelkezünk egy állapotleírással. Ebből kiderül, hogy *Kossuth Lajos* Gábor kúriájához tartozó park 1 katasztrális hold kiterjedésű volt, benne díszcserejékkal. Maga az épület 9 szobából állt (az előcsarnokot is alighanem hozzá számították), a 24x12 m-es „lakásban” 5 kályha állt.²⁴

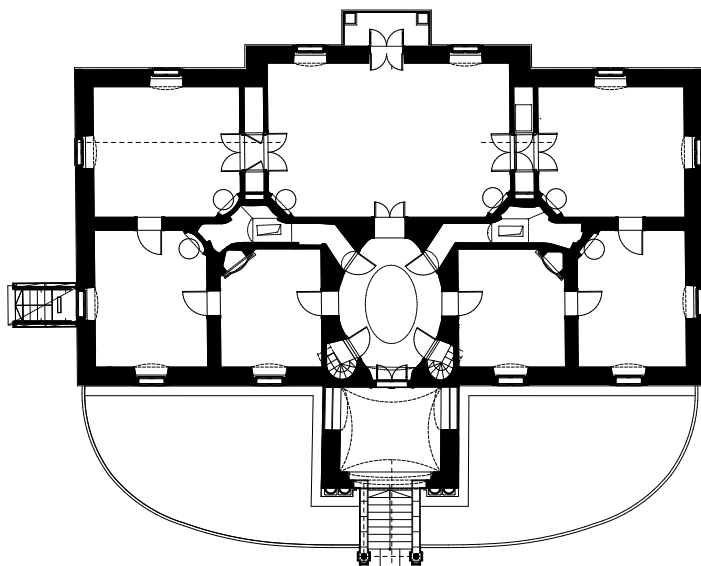
Az államosítást²⁵ követően Mgtsz működött az épületben²⁶. Ekkor már sürgős állagvédelemre szorult, mert az északkeleti sarok alapozása és felmenő fala végig repedt, az épület „*párkány alatti része kborult*.”²⁷ 1960-as évek folyamán e statikai problémákat kijavították.²⁸ Az 1990-es évek végén készült a következő nagy felújítás, amelynek során a vakolatokat kívül belül egyaránt teljesen leverték. Ebből adódóan különösen értékesnek bizonyul a még 1986-ban folytatott falkutatás, melyet az Országos Műemléki Felügyelőség két munkatársa, *László Csaba* és *Feld István* végzett.²⁹ Eszerint lényegében egy periódusban épült a kúria mai épülete, a portikusszal együtt, ahová a lépcsőfeljárat mindig is előlről vezetett fel. A kétmenetes kúria nyugati traktusának északi része alatt egy belülről – az ovális előtérből – megközelíthető pince helyezkedett el (a traktus déli részének utólagos alapincézésére csak az 1990-es évek végén került sor). A keleti

6. kép A kúria látványa az utca felől a helyreállítás előtt. Fotó: Nagy Gergely

7. kép Felújítás előtti állapot tetőablakkal, hozzáépített színpad építménnyel. Fotó: Nagy Gergely

8. kép A kúria alaprajza, terv: Nagy Gergely

traktus teljes hosszában egy másik pincetér volt, melyet viszont északról a majorság, illetve keletről a kert felől lehetett megközelíteni.

Az ovális, egykor kupolával fedett földszinti előtérből északra és délre nyíló egy-egy helyiség sarkaiban egy-egy díszes kandalló állt, a helyiségek virágmintás kifestése is hasonló volt. Egyfajta elő- vagy fogadótérként szolgálhattak az északnyugati és délnyugati, kályhával fűtött sa-

rokszobákhoz. A délnyugati sarokszoba legalsó, vörös kifestése szerintünk női hálószobának, az északnyugati olajzöld kifestése inkább férfi lakó- vagy hálószobának határozható meg. A keleti traktus eredetileg három helyisége szintén kályhafűtésű volt. E kályhákat egy-egy észak-déli irányú, boltozott fűtőfolyosóból fűtötték (ide is bukott vissza a füstjük), melyek a két traktust elválasztó hosszfalban futottak, és amelyeket az

9. kép A helyreállított épület és fogadóudvar. Fotó: Németh Balázs

10. kép Fogadóépület és kúria összképe. Fotó: Németh Balázs

ovális előtérből lehet ma is megközelíteni. A mostani kivitelezés közbeni megfigyelések során igazolást nyert, hogy a fűtőfolyosók végeinél, azoktól elkülönítve vezetett egy másik füstvezető járat is, mely a kandallókhoz tartozott. A középű terem lehetett az ebédlő, vagy díszterem. A két mellette lévő szoba funkcióját nem ismerjük, de ha a délnyugati sarokszoza női használatban volt, akkor gyerek vagy lányszoba lehetett, a másik pedig talán idősebb gyermek, főleg fiú szobája vagy vendégszoza, kék alapon szürke színű festése kellően tartózkodó hangulatú volt.

Az 1986-os kutatáskor a 19. század végi, 20. század eleji, ki-benyíló pallótokos ablakok környezetében látott egykorú szalagkereteléseket megelőzte egy korábbi szalagkeret, a kúria pedig kezdettől fogva fehérre volt meszelve és sávozással alakították ki a homlokzatot. A nyugati homlokzatot a kőlapokra faragott, egymásba fűződő, kör alakú szalagos ablakkötények díszítették, illetve a fűzérdiszes szemöldökökön kimutatható volt az első periódusú meszelés. Az 1990-es évek végi helyreállításkor az ablaknyílások méretét az újonnan behelyezett, hőszigetelt ablakok érdekében keskenyebbre vették, az ablakkeretezéseket megszüntették. Az ekkor készült fotókon jól látható, hogy az ablakok téglá boltíveibe belemetsz a szemöldökdíszítések kőlapja, ugyanez áll a visszavésett téglafelületbe elhelyezett köténydíszekre is. Nincs okunk azonban másra gondolni, mint építés közbeni termódosulásra. Elképzelhető az is, hogy homlokzati elemek az itteni korábbi kúriából származnak. E későbarokk motívumok ebben a környezetben egyaránt lehetnek 18. század végiek és 19. század elejiek.

A kúria kétmenetes, fűtőfolyosós alaprajzi elrendezése más köznemesi lakóépületeken is megfigyelhető, ilyen pl. a nagyari Luby-Kende-kúria a 18. század végéről a 19. század elejéről.³⁰ A nagyari kúria azonban a falazóanyag minőségében a homlokzat díszíttségében elmaradt társától, bejárati előtere is csak szűk, téglány alaprajzú helyiség. Komlódtótfalun viszont az ovális alaprajzú előtér (5. kép) elegáns megoldásnak minősül, amire hazai kastélyainknál a klasszicizmusnál korábbi időszakból nemigen találunk példát. Épületünk legközelebbi analógiája a csengeri Szuhányi-kúria.³¹ Ennek alaprajzi kiosztása – a timpanonos előcsarnokot leszámítva – szinte teljesen egyező, beleértve az ovális előcsarnokot is. A szakirodalom ugyan 1780 tájára datálja a mostani épület magját, a mai analógiaként szolgáló állapot létrejöttét azonban 1830-ra feltételezi.³²

11. kép A helyreállított fűtőfolyosó.

Fotó: Nagy Gergely

Mindent egybevetve úgy véljük, hogy Komlódtótfalun a kúria klasszicizmus időszakának emléke. Ezen belül a datálás talán tovább szűkíthető: 1816-ban azt írják, hogy lakója, Becsky István évek óta nem költött rá, később, 1843 után viszont az örökösök már nem újították fel, azaz alighanem a kettő közti években emelték a kúriát. Az építómester személyét nem ismerjük, de a Becskyek más birtokaikról van adatunk korabeli építészetre. A család előnévében is szereplő Tasnádszántónak (Santău, Románia) 1837-re felépült³³ r. k. temploma kapcsán *Fock Ignác* nagykárolyi kőművesmestert emlegetik (1829).³⁴ Utána a feladattal megtalálták *Dolnik József* nagykárolyi kőművest is,³⁵ 1831-ben pedig *Huzl Konrád* váradolaszi mester neve is felmerült, bár őt valószínűleg a püspökség delegálta.³⁶ Jó nevű mester volt *Eggenberger Frigyes* is, aki 1828-ban Szatmárnémetiben élt,³⁷ és a szakirodalom a nagypeleskei templom építőjeként tartja nyilván 1821-1832 között.³⁸ Lehetséges, hogy ebből a körből került ki a kúria építómestere is, de bárki is volt, ismerve a család kapcsolatrendszerét, aligha jöhetett Szatmár megyén kívülről.

A KÚRIA ÉS KÖRNYEZETÉNEK MEGÚJULÁSÁRÓL

1945 után az épületnek az átlagos kúriatörténetnél is hányatottabb sors jutott. Még teljesen kiégett, évekig tető nélkül állt. A *Ghyczy Gabriella*

12. kép Helyreállított térsor – sarokszoba a kert felől.
Fotó: Németh Balázs

13. kép Helyreállított térsor – a kerti kijárat felőli nagyterem. Fotó: Németh Balázs

14. kép Helyreállított térsor – a főbejárati oldalon.
Fotó: Németh Balázs

vezette Örökségünk Őrei Mozgalom vállalta fel az épület megmentését. Lehetőségeikhez mérten helyreállították a tetőt, a falszerkezeteket. Igazán nekik köszönhetjük, hogy az akkor igen rossz állapotba került épület napjainkig megmaradhatott. Nemes elképzeléseiknek sajnálatosan megszűnő feltételei miatt később új programok szövődtek az épület hasznosítására. *Kaló Judit* majd *Ónodi Szabó Lajos* készített tervet az épület helyreállítására. A kert kapcsán pedig *dr. Szikra Éva*, majd *Boldizsár Brigitta* készített helyreállítási tervet. Alápincézték a még alápincézetlen szakaszokat, tetőtérbe vezető lépcsőt építettek, a tetőtérben kert felé néző ablakokkal szobákat alakítottak ki, de az építkezés félbeszakadt és másfél évtizedig nem történt előrelépés (6. kép). A Nemzeti Kastélyprogram hozta el a megújulás lehetőségét. A programalkotók felismerték, hogy a nagy nevű, sok generáción át magyarrá lett (vagy sem) családok nyugati mintákhoz köthető hatalmas kastélyai mellett a köznemesi életforma bemutatása is szerves, és bemutatásra érdemes része hazánk kulturális örökségének. A Komlódtótfalun 2017-ben félkésznek tűnő állapotban megmaradt kúria ehhez kiváló helyszínnel mutatkozott. A folyamatos őrzés ellenére, a használaton kivülség után voltak jelek, hogy alaposabb vizsgálatnak érdemes alávetni a meglévő szerkezeteket. Hátról érthetetlen módon nagy színpad csatlakozott az épülethez, a portikusz felvezető lépcsője is egy más átépítési korból származott (7. kép). A tetőn lévő hatalmas tetőablakok kialakítása sem volt méltó a kastélyprogram minőségi célkitűzéseire. Az elmúlt évek viszontagságai és az új program megkövetelte funkciók a teljes épület újrarendelődését kívánta, beleértve szerkezeiteinek a felülvizsgálatát is.

A tervezési program az eredeti, az 1820-as, 1830-as évekre keltezhető állapot helyreállítását várta el, ami mai nyelvre lefordítva azt jelenti, hogy a földszinti eredeti térsorok bemutatását lehetett megcélozni. A pinceterületen a kiszolgáló helyiségek, a gépészet kapott helyet, így a legértékesebb udvar felőli térsor megőrizhető volt a kiállítás számára (8. kép).

A kúria és a táj kapcsolatának a bemutatása, a jelenlegi állapotból leszármazó korábbi összefüggések bemutatása elsődleges tervezési szempont volt (9. kép). A kúria fénykorában az akkor még meglévő zárt kerítésnek hátat vető gazdasági épületek gazdasági udvart alkotva vették körül az épület előtti teret. A kúria a birtokközpontnak megfelelő lakást, a reprezentációt szolgálta a földszinten, a nemesebb termékek pincéi elhelye-

15. kép Áthelyezett restaurált kályha elektromos fűtéssel. Fotó: Nagy Gergely

zése az ellenőrzést, a gazda biztonságtudatát szolgálta. Ezért hiába volt a lenyűgöző kép a hatalmas pusztaságban a hajnali párából előtetsző kúriáról, a helyreállításkor a történeti környezet érzékeltetése kellett, hogy vezérelje a programot. A zárt falú kerítés visszaépítése ezért a program részévé vált. Az eredeti fejlesztési koncepció szerinti fogadóépület telepítése, építészeti megjelenése is ennek a célnak rendelődött alá, hiszen az eredetileg a megvalósultnál nagyobb épület befordulva zárta volna be az fogadóudvart, kirekesztve a parkoló képét a környezetből. Végül a rendelkezésre álló forrásokhoz igazítva egy egyszerűbb, de mégis elegáns és illeszkedő fogadó-pavilon épült *Garaguly Kinga* tervei szerint (10. kép). A kúria történeti szerkezetei, földszinti térsorai újra láthatók, minden utólagos falazat és utólagos lépcső elbontásra került. A tengelyre szimmetrikus kétraktusos térsor a kétoldali fűtőfolyosókat járja körül, így biztosítva a helyiségeket fűtő kandallók és cserépkályhák hátulról való fűtését és füstelvezetését (11. kép). A földszinten a teljes térsor eredeti formáját visszakapta (12-14. kép). Így kihasználhattuk a lehetőséget, hogy a hajdan volt rendnek megfelelően kályhákkal melegítsük a tereket. *Szebényi Judit* restaurátornak köszönhetjük a korhoz és a terekhez megválasztott fűtőberendezések rekonstrukcióját, illetve helyreállítását. A nagyterem két kályhája hagyományosan fafűtéses, négy pedig elektromosan melegíthető. (Sajnos nem maradtak fenn adatok az eredeti kályhákról) (15-17. kép). A kie-

16. kép Elektromos fűtésű restaurált kályha. Fotó: Nagy Gergely

17. kép Nagyterem fafűtésű kályhája. Fotó: Nagy Gergely

18. kép Fogadóépület. Fotó: Németh Balázs

gészítő fűtést padlófűtéssel oldottuk meg. Az utólagosan alapincézett terek fölött minimális szerkezeti vastagság állt rendelkezésünkre, így a tervezett hajópadrót nem tudtuk beépíteni. Helyette egyedi méretű (2,4 – 3 m) felületében is kifejezett rusztikus megjelenésű svédpadló készült. Ezzel a földszinti belső terekben a kályhá-

19. kép Fogadóépület vendégtere a kúria látványával. Fotó: Németh Balázs

kon kívül más fűtés láthatóan nem jelenik meg. A 19. század végéről ismert az északnyugati helyiség patronos festése, de a kiállítási program az eredetihez közelebb álló, kevésbé látványos színvilágot szorgalmazott.

Eredeti ablak egy sem maradt fenn. A meglévő hőszigetelt üvegezésűek elgombásodtak, így lehetőség adódott az építés korának megfelelő szerkezetek visszaépítésére. A külső szárny nyári kiváltására zsalugáteres szárny is készült, aminek időjáráshoz igazodó cseréjével szemléletesebben mutatható be a kúria téli-nyári élete.

Az udvar felőli dongás tér a leglátványosabb belső az alsó szinten. Eredeti burkolata nem ismeretes, leginkább döngölt földpadló valószínűsíthető. A Szamos közelsége miatt víznyomás elleni szigetelést kellett készíteni, ezért most a térhez illő, de mégis mai – vágott nagyméretű téglá szeletekből alkotott – padlóburkolat készült. A másik traktusban az eredeti padlószintet megtalálva egy lépcsőfoknyit süllyedt a szint.

Megpróbáltatásai ellenére a homlokzaton is megmaradt az épület korának megfelelő bájos esetlegesség. Ez elsősorban a homlokzati köelemekre vonatkozott. Az eltérő anyagok, a nyílások és a szemöldök-parapet díszítő elemek érthetetlen szélességgel jelennek meg a homlokzaton (felmerült a kövek másodlagossága is), de a timpanon elmozdult köelemei is hasonló kérdéseket vetnek fel. Pontosan ezeknek a kérdéseknek a fenntartása érdekében a homlokzat helyreállításánál látszó felületek-szerkezetek maradtak. A kőlépcsőnek csak egyes töredékeit sikerült azonosítani. Ezek felhasználásával készült a portikusz új-régi kőlépcsője. Az épület mögötti huszadik század végi nagyszínpad elbontásával a hátsó eredeti erkély helyreállítására is sor kerülhetett.

A tető megőrizte a formáját, de visszakapta eredeti zsindely héjazatát és díszműbádogos szerkezeteit.

A FOGADÓÉPÜLET

A Nemzeti Kastélyprogram minden helyszínén, így a Becsky-Kossuth-kúriában is, – az épület helyreállítása, kiállítás létrehozása mellett – biztosítjuk a látogatók fogadásának kulturált feltételeit, a közönségforgalmi fogadólhelyiségeket, vízszblokkokat, kávézót és shopot. Ezekre a funkciókra abban az esetben is szükség van, amikor a helyszínen nincsen a meglévő műemlék épületben megfelelő adottság erre: így Komlód-tófalun, a kisméretű kúriaépületben az autentikus életmódot bemutató kiállításához szükségünk

20. kép A kúria és környezetének látképe. Fotó: Németh Balázs

van az összes rendelkezésre álló alapterületre. A kúriaépületben, a történeti időkben sem volt lakó- és fogadóhelyiségeken kívül más: az épület előkertjében voltak a kiegészítő funkciókhoz eltérő rendeltetésű egyszerűbb épületek. A katonai felmérések és a kataszteri térképek tanúsága szerint, a kúria telkén lévő gazdasági és kiegészítő funkciójú épületek udvarok – fogadó, vagy gazdasági udvarok – köré szerveződtek. A telek északi részén a település főutcája felől, ugyanúgy fésűs beépítés volt, mint a település főutcáján mindenhol. Az utcára merőlegesen sorakozó épületek – a kataszteri térkép szerinti – első elemének környékén jelöltük ki az újonnan létesítendő konténerház fogadóépület helyét, hogy az épület elhelyezkedése belesimuljon a telepü-

lés eredeti általános beépítési rendjébe (18. kép). Az épület tömegét is a helyben, nagy számban előforduló népi építészeti emlékekhez igazítottuk: traktusszerűsége, mélysége is és nyeregtes kialakítása is megfelel az előkertes, fésűs beépítéssel itt álló épületek dimenzióinak. Anyaghasználatban a helyi népi építészettől indultunk ki: a Felső-Tiszavidék legértékesebb építőanyaga a fa volt: ötvöztük a helyi népi építészeti fűrészelt deszkaoromzatos architektúráját, a kisebb gazdasági épületek közül a kukoricatárolásra szolgáló görék résekkel (szellőzés) rakott függőleges deszkaborításával. A fűrészelt minták egyszerű népi ihletésű formáit a hagyományoktól eltérően főleg nem az oromzatokon használtuk, hanem kimondottan modern, funkcionális elhe-

lyezésben: az épület vizesblokkjainak szabvány-méretű ablakai előtt, egyrészt elfedve azokat, másrészt fényt és levegőt beengedve ezekbe a mellékhelyiségekbe. Az épületen csak a tartózkodásra/fogyasztásra szolgáló helyiségekben van szükséges nagy megnyitás a kúria felé kilátással. Az épület makettyszerűsége, egyszerű és egyöntetű hagyományos anyaghasználata így nem terheli az érkezőt felesleges információkkal, ingerekkel és jobban tud a kúriára koncentrálni, annak egyfajta kerítéshez kapcsolódó/ falusi léptékbe átvetető háttere kíván lenni (19. kép).

A KÚRIA KERTJE

A kert helyreállításánál – a kúriához igazodva – a Kossuth család birtoklása korabeli kialakítás megidézése volt a cél. Az előkert egy fogadó és több gazdasági udvart foglalt magába. Így az épület előtt rondó, míg a konyhaépület helyén – mivel ezen épület bemutatására jelen programban nem volt lehetőség – fűszerkert kapott helyet. A helyreállítás során törekedtünk az eredeti növényzet bemutatására. Kutatásaink alapján csupán a kúria közvetlen környezete bírt díszkereti funkcióval, míg a kert nagy része a gazdálkodás színtere volt. A kúria mögötti területen nagy gyümölcsös húzódott, melynek bemutatása szintén a program részét képezte. A fentiek mellett a kiállításához kapcsolódó „hangos táblák” is érzékelteni fogják a kert egykori hangulatát. A látogatói igények kielégítésére pedig a fogadóépület takarásában parkoló, a kúriától északkeletre pedig játszótér került kialakításra (20. kép).

A PROGRAM FOLYTATÁSA

A fejlesztési koncepcióhoz hozzátartozott egy szállásépület kialakítása is, amelynek tervei is elkészültek a program előkészítése során. A kúriával szemközi telken a történeti beépítéshez illeszkedő épület terve várja a program második ütemét, ahol egy busznyai látogató pihenhet meg. Két nagyobb tetőtéri hálóterem mellett apartman, sőt górészállás is épül. A tervezett komplexumban a hajdan volt porták hagyományos beépítési rendjének megfelelően csökken az oldalhatáron álló építmények tömegeinek hangsúlya. A környezetet jellegzetes építészeti világa és a kialakult beépítési rend, a telekhasználat átértelmezett követése segítette az építészeti megformálást, a funkció elrendezését. Megépültével talán a kúria előtti utcakép is teljesebbé válik. Komlódtótfalu bekötő útja az 1970-es pusztulás óta most újult

meg a napokban. Csak reménykedni lehet, hogy a védelemre érdemes szomszédos épületek közül is több kapcsolódhat a programhoz és így a kúria és környezetének megújulása a teljes falumegújulás első lépésének is tekinthető.

RÖVIDÍTÉSEK

MÉM MDK Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest
MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
MNL SzSzBML Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza
OSzK Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bartos György – Fülöp András: *Nagyar, Luby-Kende-kúria. Műemlékvédelmi Szemle XIII* (2003) 2. 101-104.
- Becsky Ignác: *A' Tasnádszántói Becski család származata. N. peleske, 1816.* Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 723.
- Bodnár Sándor: *Kastélyok Szabolcs-Szatmár megyében 1945 után.* Kézirat. Nyíregyháza 1985.
- Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1890.
- Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája – Középkori magyar genealógia. CD-ROM,* Arcanum Budapest 2001.
- Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I.* História, MTA Történettudományi Intézet, Budapest 1996.
- Gvadányi József: *A' falusi nótáriusnak elmékedései, betegsége, halála, és testamentoma.* Wéber, Pózsöny 1796.
- Gvadányi József: *Egy magyar nótárius budai utazása. Rontó Pál.* Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Julow Viktor. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1975
- Györffy György: *István király és műve.* Gondolat, Budapest 1983.
- Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza IV.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1998.
- Iván László: *A visegrádi vár története.* Visegrád, Mátyás Király Múzeum, Budapest 2004.
- Kapossy János: *Építők, szobrászok, festők és grafikusok Magyarországon 1828-ban. Művészettörténeti Értesítő 1* (1952) 133-140.
- Karácsonyi János: *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig.* Nap, Budapest 1995.
- Maksay Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén.* Akadémiai Kiadó, Budapest 1990.
- Simon Zoltán: *A kiskvárdai vár inventáriuma.* Rétközi Múzeum, Kiskvárd 2008.

Szabó Előd: *Komlódtótfalu és Nagyéc családjai*. Miskolc 2015.

Szirmay Antal: *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete II. Egyetemi Nyomda, Buda 1810.*

Terdik Szilveszter: Tasnádszántó, „Loyolai Szent Ignác” római katolikus templom. In: *Architectura ecclesiastică din Satu Mare. Szatmár egyházi építészete. Ecclesiastical Architecture of Satu Mare*. Szerk. Szöcs Péter Levente. Editura Muzeului Sătmăreau, Satu Mare–Szatmárnémeti 2007. 101–102.

Terdik Szilveszter: Nagypeske, Szent Mihály és Gábor arkangyalok görögkatolikus templom. In: *Architectura ecclesiastică din Satu Mare. Szatmár egyházi építészete. Ecclesiastical Architecture of Satu Mare*. Szerk. Szöcs Péter Levente. Editura Muzeului Sătmăreau, Satu Mare–Szatmárnémeti 2007. 89.

Zsoldos Attila: Pest megye az Árpád-korban. In: *Pest megye monográfiája I*. Szerk. Zsoldos Attila. Pest megye Monográfia Közalapítvány, Budapest 2001.

Hasznosítható kastélyok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Szerk. Gibáné Guthy Judit. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tanács, Nyíregyháza 1990.

Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Országos Monográfia Társaság, Budapest 1908.

Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Szerk. Entz Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986.

JEGYZETEK

- GINOP-7.1.1-15-2016-00023 A komlódtótfalui Becsky-Kossuth-kúria turisztikai célú fejlesztése, Építészeti tervezés: dr. Nagy Gergely, Sebestény Tamás, Hajducsek János (PANNONTERV Kft.); Design pavilon – fogadóépület: Garaguly Kinga (NÖF Nonprofit Kft.), Belsőépítészeti tervezés: Makk Attila (PANNONTERV Kft.), Régészet: Jakab Attila (Nyíregyházi Jósa András Múzeum), Épületkutatás: Fülöp András (MMA MÉM-MDK), Kerttörténeti kutatás: Gerákné Árvai Zsuzsa (NÖF Nonprofit Kft.) Statika: Miklós Zoltán PRIVATERV Kft.), Gépészet: Kalotai János KAVATERV Kft. Elektromos Sági József, (ORFIREUSZ). Gyengeáram: Fodor Attila, Tűzvédelem: Szöllősi Levente (FIRE-MED Bt.), Szigetelés: Reich Richard (FRT Raszter Építész Iroda Kft) Tájépítész: Gerákné Árvai Zsuzsa (NÖF Nonprofit Kft.) Kft., Restaurálás: Szűcs László (kő), Szabó Előd (kő), Kurátor: Sulyokné dr. Fisnyák Zsuzsanna, Projektmenedzser: Zelei Tímea (NÖF Nonprofit Kft.), Műszaki menedzser: Dénes Sándor (NÖF Nonprofit Kft.), Kivitelező fővállalkozó: Salisbury Kft.
- Becsky Ignác: *A' Tasnádszántói Becski család származata. N. peske, 1816*. Kézirat. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Hung. 723.
- Karácsonyi János: *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Nap, Budapest 1995. 1072–1073.; Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza IV*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1998. 501, 504, 530, 564–565.; Zsoldos Attila: Pest megye az Árpád-korban. In: *Pest megye monográfiája I*. Szerk. Zsoldos Attila. Pest megye Monográfia Közalapítvány, Budapest 2001. 29–73. 63.; Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája – Középkori magyar genealógia. (CD-ROM)* Arcanum, Budapest 2001. Zsidó nem 3. tábla Petőfi és Beeski; Györfly György: *István király és műve*. Gondolat, Budapest 1983. 335.
- A Szántói petői ágra 1.: Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. I. História, MTA Történettudományi Intézet, Budapest 1996. 188.
- Engel 1996, 188., 461.; Iván László: *A visegrádi vár története*. Visegrád, Mátyás Király Múzeum, Budapest 2004. 189.; Engel 2001, Zsidó nem 3. tábla Petőfi és Beeski.
- DL 65088, Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1890. 491.
- DL 65118
- Maksay Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990. 729.
- Simon Zoltán: *A kisvárdai vár inventáriumai*. Rétközi Múzeum, Kisvárdai 2008. 28.
- Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Levéltára (MNL SzSzBML) XIII. 13. Szuhányi család. 3. doboz p. 131., a családfára 1. még: Szabó Előd: *Komlódtótfalu és Nagyéc családjai*. Miskolc 2015. 15–16. 15–16.; MNL SzSzBML XIV. 32. 23. Molnár József-hagyaték.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) P 1821 5. cs. 57. tétel (5. d.) f. 436.
- Becsky 1816, f. 2., az 1759-i osztályra nézve még: MNL OL P 44 Becsky cs. lt.-a 1. cs. 1. t. Családülési jegyzőkönyvek No. 37. f. 362.
- Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I*. Szerk. Entz Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 370.; vö még Szirmay Antal: *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete II*. Egyetemi Nyomda, Buda 1810. 209. is
- Gvadányi József: *Egy magyar nótárius budai utazása. Rontó Pál*. Sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Julow Viktor. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1975.; vö. még Gvadányi József: *A' falusi nótáriusnak elmékedése, betegsége, halála, és testamentoma*. Weber, Pozsony 1796.
- Becsky 1816, f. 2.
- Becsky 1816, f. 2.
- MNL OL P 44 Becsky cs. lt. 1. cs. 1. t. Családülési jegyzőkönyvek No. 21. f. 189., 206., No. 24. 237.
- MNL OL S 160. No. 1.
- Személyére: MNL OL P 1823 Becsky cs. lt. Missiles 1. cs. 60. t.; Becsky Imre levelei.; MNL OL P 1423 Missiles 1. cs. 64. t. Becsky János levelei;

- MNL OL P 1822 Becsky cs. lt. 1. cs. 1. t. Becsky Ignác táblabíró iratai f. 585.
20. MNL OL P 1821 5. cs. 57. tétel (5. d.) f. 567. 1816. év.
 21. MNL SzSzBML XIII. 12. Elek család. Birtokokra vonatkozó iratok, Komlódtótfalu, 1855-1898. A község 1855. évi bizonyosságlevele.
 22. Szabó 2015, 15-16.
 23. *Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye*. Szerk. Borovszky Samu. Országos Monografia Társaság, Budapest 1908. 94, 101, 317.
 24. Bodnár Sándor: *Kastélyok Szabolcs-Szatmár-megyében 1945 után*. Kézirat. Nyíregyháza 1985. MNL SzSzBML ltz. 199. 61.
 25. Az államosítás idejére: MNL OL SzSzBML XXIV. 202. 19. Szatmár-Bereg vármegye földhivatala. Komlódtótfalu.
 26. Bodnár 1985, 61.
 27. Bodnár 1985, 62.
 28. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK), Tervtár ltz. 04210, 04212, 04213, 08712., 04214., 36071., a későbbi tervek: ltz. 24636., 44524., 44997., 34944., 35251.
 29. MÉM MDK Tervtár ltz. 25617.
 30. Bartos György – Fülöp András: Magyar, Luby-Kende-kúria. *Műemlékvédelmi Szemle* XIII (2003) 2. 101-104.
 31. Nem tudjuk, ez az udvarház-hely azonos-e azzal az „elomlott kastéllyal,” amelyről egy 1789-ben tanúvallomás azt mondja, hogy egykor a Melith családé volt, majd az adatközlő idejében már a Szuhányiak kezén volt. (MNL SzSzBML XIII. 13. Szuhányi család. 3. doboz p. 389-391.)
 32. 1806-ban még csak öt, 1843-ban már 7 helyisége volt. (MNL SzSzBML XIII. 13. Szuhányi család. 3. doboz p. 365.); *Hasznosítható kastélyok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében*. Szerk. Gibáné Guthy Judit. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tanács. Nyíregyháza 1990. 41-44.)
 33. Terdik Szilveszter: Tasnádszántó, „Loyolai Szent Ignác” római katolikus templom. In: *Architectura ecclesiastică din Satu Mare. Szatmár egyházi építészete. Ecclesiastical Architecture of Satu Mare*. Szerk. Szócs Péter Levente. Editura Muzeului Sătmăreanu, Satu Mare-Szatmárnémeti 2007. 101-102.
 34. MNL OL P 1822 Becsky cs. lt. 1. cs. 1. t. Becsky Ignác táblabíró iratai f. 462.; vö: Kapossy János: Építők, szobrászok, festők és grafikusok Magyarországon 1828-ban. *Művészettörténeti Értesítő* 1 (1952) 133-140. 136.
 35. MNL OL P 1822 Becsky cs. lt. 1. cs. 1. t. Becsky Ignác táblabíró iratai f. 515.
 36. MNL OL P 1822 Becsky cs. lt. 1. cs. 1. t. Becsky Ignác táblabíró iratai f. 510.; vö. Kapossy 1952, 136.
 37. Kapossy 1952, 136.
 38. Terdik Szilveszter: Nagypeseske, Szent Mihály és Gábor arkangyalok görögkatolikus templom. In: *Architectura ecclesiastică din Satu Mare. Szatmár egyházi építészete. Ecclesiastical Architecture of Satu Mare*. Szerk. Szócs Péter Levente. Editura Muzeului Sătmăreanu, Satu Mare-Szatmárnémeti 2007. 89.

A NÁDASDLADÁNYI VOLT NÁDASDY-KASTÉLY FALKUTATÁSA ÉS LEGÚJABB HELYREÁLLÍTÁSA

Fülöp András

Régész, falkutató, a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ tudományos referense

E-mail: fulop.andras@mma-mem.hu

Ónodi Szabó Lajos

Okleveles építésmérnök, vezető tervező, TSPC Kft felelős építész alvállalkozója.

E-mail: bicske.epito@gmail.com

WALL SURVEY AND RECENT RESTORATION OF THE FORMER NÁDASDY MANSION IN NÁDASDLADÁNY

The former mansion and landscape garden of the noble Nádasdy family can be found in Nádasdladány, Fejér County. The ensemble was built in 1873-1876 in Tudor style, according to the plans of István Linzbauer, by reconstructing an earlier mansion built by the Schmidegg family in the 18th century. As the art history literature has pointed out, the archaization was conscious on the part of the builder, Count Ferenc Nádasdy, who wanted to represent the ancient origins of the family. The floor plans have survived in the National Archives of the Hungarian National Archives. After the architect's death, Alajos Hauszmann completed the construction of the mansion in the 1880s, which works mainly covered the interior spaces. From an industrial art point of view, the wooden furniture is of outstanding importance which could be saved in the library room, the 'Hall of the Ancestors', but was previously destroyed in the chapel. Based on the plans of the young Samu Pecz, who worked in Alajos Hauszmann's studio, Endre Thék's carpentry workshop made the built-in furniture of rare beauty, while the decorative locksmith works (chandeliers, railings) speak for the professionalism of Gyula Jungfer's workshop.

In the English landscape garden, the mansion and its complex emerged from consciously chosen viewpoints, according to the fashion of the time. The mansion has homely, friendly interiors, only the interior of the 'Hall of the Ancestors' and the also decoratively furnished library room is darker for the sake of the archaic effect. The main entrance leads to a two-story lobby with a gallery, lit by natural light from above. The axis of the entrance guides through the largest space of the building, the grand salon, to the conservatory and from there to the park. The ground floor of the castle houses the representative rooms (grand salon, formal dining room, 'Hall of the Ancestors', billiard salon, small salon, and library room). Above them are the family's rooms with bathroom and the nanny's room. On the north side of the castle, there is the guest wing converted from a Baroque building, the servants' rooms, and the castle chapel. The latter's Rabitz-structure vault is a technical historical curiosity.

The architectural quality was greatly ensured by the dominant building material, i.e. the high-quality bricks fired in the brick factory belonging to the manor. Most of the spaces are covered with Prussian vault. The doors and windows are excellent carpentry structures, the floorings are varied: in the mansion there are terrazzo floorings, colored stone mosaics, large oak parquet, cassette-parquet, or on the basement level Roman-style brick floors can also be found.

Cozy atmosphere and comfort were provided by a number of modern solutions, namely a water tank, air heating system, speaking tube network (later telephone), gas lighting (later electrical network). The ground-floor service building, which was demolished after World War II, was built independently of the building, from the basement level of which an underground tunnel still leads to the basement of the castle's servants' staircase.

With the help of the wall survey, it was possible to identify plan amendments that were done during Linzbauer's time, in parallel with the construction, while transformations that can evidently be linked to Hauszmann could be clearly distinguished from them. The article also attempts to reveal the reasons for the amendments.

A Fejér megyei Nádasdladányban található egykori Nádasdy-kastély a rendszerváltást követően, 1993-ban került a Műemlékek Állami Gondnoksága vagyonkezelésébe. A korábban honvédségi területnek számító kastélyt, az évek során apránként sikerült a további pusztulástól megóvni. A könnyező házigomba által károsodott fafödémeket, majd az épület teljes tetőzetét kellett teljesen újra cserélni. *Bugár-Mészáros Károly* igazgató irányítása mellett, *Wisnovszkyné Hajdi Márta*, mint létesítményfelelős koordinálta az évente folytatódó felújítási szakaszokat, amelyeknek felelős építész tervezője *Ónodi Szabó Lajos* volt.¹ A gombafertőzés által veszélyeztetett, értékes faberendezést úgy sikerült megmenteni, hogy helyben maradhatott a bútortartalom a könyvtárban, mind az „Ősök csarnokában.” Szakrestaurátor és faanyagvédelmi szakemberek segítették a munkálatokat. Az ingatlan új közműellátása is megtörtént (gázellátás, csatorna- és vízbekötés, valamint elektromos energiaellátás). Az épületben ekkor működő Nádasdy Alapítvánnyal való együttműködés leglátványosabb eredménye a kastélyépület teljes homlokzati felújítása volt az ún. „Norvég Alap” támogatásával.² A nagyméretű, elvadult angolpark szakaszos rendbetétele is megkezdődött *dr. Órsi Károly* vezetésével.³ Fontos törekvés volt, hogy a kivitelezési munkák közben is, a már használható állapotú terekben és a parkban rendszeres kulturális rendezvények, kiállítások és szimpóziumok kapjanak teret. A Nádasdy Alapítvány éves gyakorisággal tartott környezetvédelmi és művészeti témájú rendezvé-

nyeket. Az Állami Operaház művészei, *Ütő Endre* rendezésével több nyáron tartottak kamaraelőadásokat (Bánk Bán, Háy János).

2016-tól kezdődően, a Nemzeti Kastély- és Várprogram keretében a kastély főépületének és parkjának turisztikai hasznosítása volt a kitűzött cél, nagyobb részben az Európai Unió, kisebb részben Magyarország Kormánya anyagi támogatásával.⁴ A cél az épületbelső kiállítási funkcióval való megtöltése volt, amely elsősorban a Nádasdyak itteni mindennapjait helyezte a középpontba. A kiállítás kurátora *Bányai Balázs* volt. A felújítás előkészítéseként sor került szondázó restaurátori és falkutatásokra is. Elsőként ez utóbbiakról ejtünk szót, mivel számos érdekességgel egészítette ki a kastély amúgy jól ismert építéstörténetét. Ezt követően a helyreállítást ismertetjük az építész szemszögéből.

RÖVID ÉPÍTÉSTÖRTÉNET ÉS FALKUTATÁS

A Sárvíz mellett található község jelenlegi nevének előtagját a 19. század közepétől itt birtokos főnemesi családról vette. A település korábbi birtokosai a Schmideggek voltak, akik *Bél Mátyás* szerint az 1730-as években száritották ki a mocsarakat, illetve emelték „*kastélyszerű urasági lakásukat*.”⁵ A Schmidegg család levéltárából sajnálatos módon csak töredékek maradtak fenn, azok is inkább a Somogy megyei birtokaikra vonatkoznak,⁶ így a nádasdladányi birtoklásuk további részleteit egyelőre inkább csak a kúriában

1. kép Az egykori Schmidegg kúria délről.
(Károly 1904 nyomán)

2. kép Részlet Nádasdladány 1882. évi kataszteri térképéről. (www.maps.arcanum.com)

3. kép A kastély délnyugatról, a mostani helyreállítást megelőzően.

Fotó: Nagy Krisztina

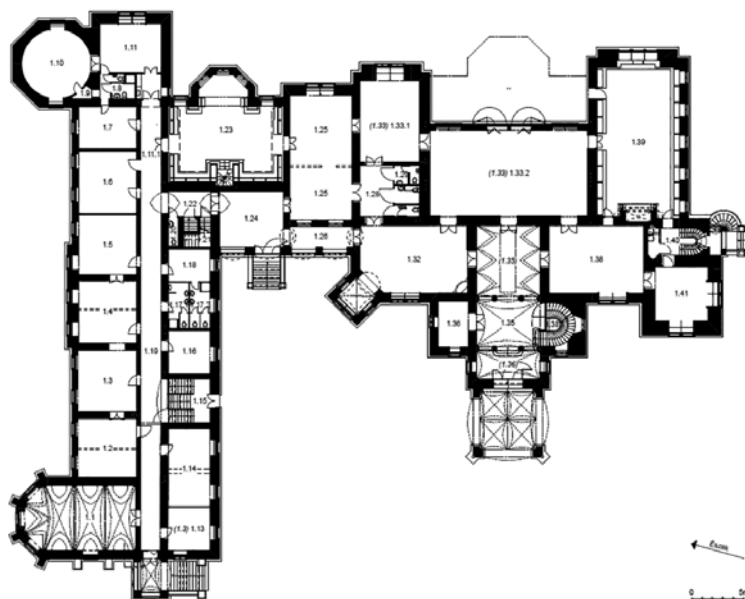
működő kápolnájuk révén ismerjük.⁷ A többi forrást maguk az épületek jelentik számunkra.

Közülük elsőként a magtár említendő. A legkorábban a 18. század végén és a 19. század elején épült gazdasági épületet a falkutatás adatai alapján még a 19. század első felében átépítették. Ekkor került helyére az északi homlokzat kőből faragott Schmidegg-címere. A másik karakteres épület maga a kúria volt, amelyet a későbbi Nádasdy-kastély északi, merőleges szárnya rejt magában. Régóta ismert, hogy az átépítéskor a kúria pincéjét feltöltötték, az egykori földszintből alagsor, az régi első emeletről pedig földszint lett.⁸ A 2016-ban végzett falkutatásunkból⁹ megállapítható volt, hogy a többperiódusú kúria földszintje eredetileg kéttraktusos elrendezésű volt, a keleti felében kapott helyet a konyha, és azonosítható volt egy korabeli lépcsőház is. A teljes alaprajzi rendszer rekonstruálása ugyanakkor aligha lehet-

4. kép A kastély keleti homlokzata az egykori télikerttel. MÉM MDK Fotótár 23.347N.

1930-as évek. Ismeretlen szerző

5. kép A kastély
földszinti alaprajza
a kutatás idején

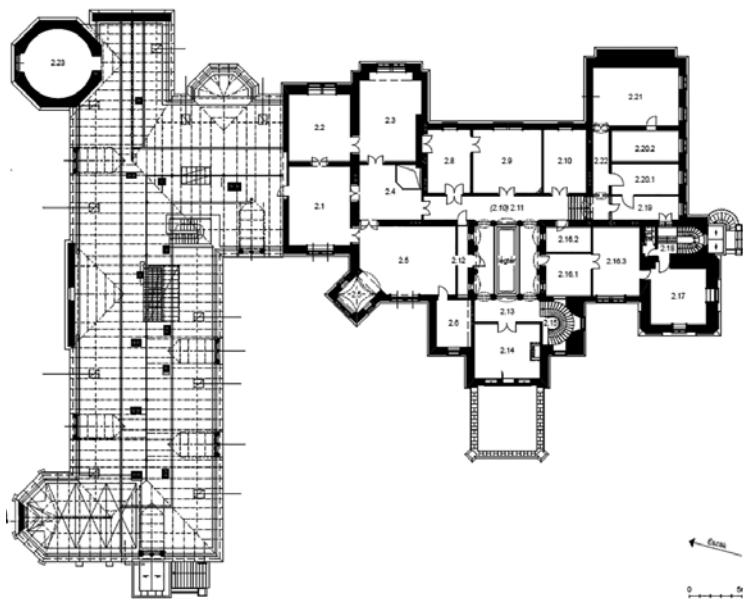
séges, ugyanis az 1870-es években a kúria mindkét végét lebontották, így a teljes hosszmérete egyelőre ismeretlen. Ugyanilyen okból nem tudjuk párosítani az 1861. évi – immár a Nádasdyak idején készült – inventáriumot¹⁰ a mai helyzettel. Egy évvel korábban született egy telekkönyvi összeírás is, de az csak általánosságban foglalkozik az uradalommal és épületeivel.¹¹

A Nádasdyak korából rendelkezésünkre áll négy képi forrás is a kúriáról, amelyekre szintén inkább a Schmidegg-korszak lenyomataiként tekintünk. Két fotó a barokk eredetű szárny északi homlokzatát mutatja,¹² a harmadik déli irányból, a mai udvar felől készült¹³ (1. kép). Készítőjük *Pribék Antal* volt, aki az 1860-as években kezdte el fényképész tevékenységét. A negyedik ábrázolás egy festmény, *Valentiny Jánostól*, a család szolgálatában működő festőtől.¹⁴ Déli irányból jeleníti meg a kúriát, ám mivel ez is csak egy „kivágat,” egyelőre a kúria déli kocsiáthajtójának helye sem adható meg biztonsággal. Ebben az ún. Schmidegg-szárnnyban a Nemzeti Kastély programban megvalósítandó fejlesztés csupán romtalánítással számolt, hasznosítással nem, így az építéstörténet további részletezésétől eltekintünk.

A birtoktörténet szempontjából a váltás 1851-ben következett be. Ekkor *Schmidegg Károly* eladta az akkor még Sárhadánynak nevezett birtokot *Nádasdy Lipótnak*, aki azt a hitbizo-

mány központjává tette, sőt nyolc évvel később engedélyt kapott arra, hogy a települést Nádasdladányra nevezzék át. Lipót 1873-ban bekövetkezett halálát követően a birtokot és a hitbizománnyal fia, *Nádasdy Ferenc* örökölte, aki hozzálátott egy új, a család reprezentációjához méltó kastély és kert kialakításához.¹⁵ Az utóbbi egyik meghatározó lépése volt a magtár és a kúria között haladó, észak-déli irányú út áthelyezése nyugatabbra, a mai út nyomvonalára (2. kép). Az új kastély 1873-76 között nagyrészt felépült, ún. Tudor-stílusban, terveit *Linzbauer István* készítette (3. kép). Az archaizálás tudatos volt: a szándék a család évszázadokra visszamenő hagyományának, valamint – az akkorra már megcáfolt – angol eredetének felidézése lehetett. Mind az épület külső jegyei mind a belső terek kialakítása tekintetében egy olyan könyv (Joseph Nash: *The Mansions of England in The Olden Times*. London, 1869-72), szolgálhatott mintául, amely fellelhető volt az építető könyvtárában is.¹⁶

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában megvannak az épület alaprajzi tervei, sőt a különféle gépészeti berendezések tervlapjai is.¹⁷ Az új kastély ódonnak ható falai között a kor minden kényelmét felvonultató terek alakultak ki. A modernsége jó példa a légfűtés, a beszélőcső-rendszer vagy éppen a kastély alagsorában

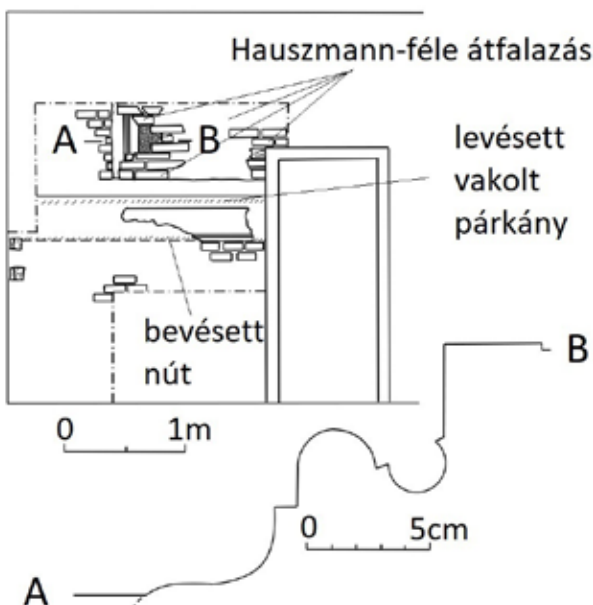
6. kép A kastély emeleti alaprajza a kutatás idején

lefektetett sínek, amelyeken csillék közlekedtek, egy alagút közbeiktatásával összekötve a főépületet a különálló, ma már nem álló gazdasági szárnyal. Ugyanígy a haladó szellem köszön vissza abban, hogy a kastély ura és felesége, *Zichy Ilona*, közös hálószobát alakított ki az emeleten (2.5. helyiség), ahová azonban a grófné tragikusan korai halála miatt már soha nem költözhetett be. A források alapján biztosra vehető, hogy a kastély 1876-ra elkészült, ekkor a gróf idehozatta a könyvgyűjteményét és a műtárgyakat,¹⁸ két évvel később pedig a családi levéltárat is áttelepítette Nádasdladányba. Belső munkák ugyanakkor biztosan zajlottak az épületben. Erre bizonyosság a főépület alagsorának középfolyosóját lerekesztő vasrácsos ajtón olvasható 1879-es évszám.

Amikor Linzbauer 1880-ban elhunyt, a gróf *Hauszmann Alajost* kérte fel a munkák folytatására. Mint Hauszmann naplójában írja „*különösen az ősök terme, a nagy könyvtár és a kápolna építése és belső felszerelése képezte működésem tárgyát, noha a külső alakításon is változtatni kellett.*”¹⁹ A gótikus terek kialakításában *Sisa József* felvetette a Hauszmann-irodában dolgozó *Pecz Samu* közreműködésének lehetőségét is. A pazar faberendezések (könyvtár, Ősök csarnoka) elkészítését *Thék Endrénék* tulajdonítja, akinek nádasdladányi előfordulására 1874-ből és 1875-

ből van adat.²⁰ Felvetődött továbbá, hogy a neoreneszánsz, faszerkezetes télikertnek (4. kép) „*a kastély egészétől eltérő formavilága*” alapján más lett volna a tervezője vagy kivitelezője. A télikertet 1940-ben elbontották, a mögötte levő falazat a mostani rekonstrukciót megelőzően külső homlokzatként jelent meg.²¹ A kastély kitüntetett tere volt az Ősök csarnoka (1.39. helyiség), melynek arcképgalériáját a háború végétől kezdve hosszú ideig a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őrizte. A Hauszmann-féle átalakításokra vonatkozó történeti adatok, különösen az évszámok tekintetében, meglehetősen ellentmondóak.²² Ezen kívül kiderült, hogy hiába a kastély főépületének egységes megjelenése és a fennmaradt tervek, több belső átalakítás is történt, a helyszíni falkutatások több esetben is jelentősen gazdagították az épületről rendelkezésre álló tudásunkat.

A kastély eredeti tervein a földszint nagy szalonja (1.33.2. helyiség) még nagy ebédlőként szerepel, miközben tudjuk, hogy erre a célra a kis ebédlőt (1.38. helyiség) használták²³ (5. kép). A nagy szalon rövidebb oldalain mind a terv, mind az archiv fotók szerint egykor kandallók álltak. Az csak a szondázásunk eredményeképp vált ismertté, hogy az Ősök csarnoka (1.39. helyiség) felé eső falszakaszon sosem volt kandallónyílás, csak a folyamatos, kötőre rakott falazat, benne

7. kép A 2.21. helyiség nyugati falának kutatási felmérése. Rajz: Fülöp András

8. kép A 2.21. helyiségben feltárt korábbi homlokzat részlete. Fotó: Fülöp András

egy kéményhely. Bár a falon a 20. század második felében teljes vakolatcsere történt, ami további nyomokat pusztíthatott el, úgy gondoljuk, hogy csak díszkandalló állhatott itt. Fűtés tekintetében – miként az épület többi részén is – alighanem elsősorban a légfűtés-rendszerre támaszkodtak, amely legalábbis egy temperált fűtésre adott lehetőséget. A légfűtésrendszer kazánjainak nyomai a pincében megtalálhatók, a beömlő és elvezető fűtőnyílások pedig a földszinti és emeleti terekben több esetben láthatók ma is. Ezeket más helyiségekben részben vagy egészben (kis ebédlő vagy a grófi háló) kályhákkal egészíthették ki, illetve helyettesítették.

A kápolna (1.1. helyiség) alatti alagsori térben, ahová a levéltárat tervezték, eredetileg ugyancsak kályhát gondoltak betenni. Hamar rájöhettek azonban, hogy nem szerencsés kísérletezni belül fűtős kályhával egy olyan térben, ahol a család századokra visszamenő jogbiztosító iratai kapnak helyet. Ezért rögtön módosítottak a terven, és a fűtést kívülről, egy a falazatban végül in situ mutatkozó, kőkeretes fűtőnyíláson át oldották meg.

Szintén funkcióbeli változásnak tudhatók be az emeleti (2.17. és 2.18. helyiség) közti ajtón tett változtatások (6. kép). Itt először egy kőke-

tes, három erőteljes vaspánttal ellátott ajtó készült, amelynek szárnyát utóbb leszerelték, és a kökeret beszűkítésével egy, a többtől nem különböző ajtót állítottak be. Mivel az eredeti helyiségkiosztás szerint a (2.17. helyiség) hidegkonyha, a mögötte elhelyezkedő (2.16.1-3. helyiség) gardróbzsoba lett volna, csak az indokolja egy ilyen szintű bejárat létesítését, hogy az építkezés ideje alatt mögötte valamilyen értéket őriztek, majd mikor erre már nem volt szükség, egy kényelmesebben használható ajtót állítottak be a helyére.

Másutt az ajtók elhelyezése módosult. Közülük is a legérdekesebb, hogy a terveken nem szerepelt A (2.5. helyiség), a grófi háló és a 2.4. közlekedőtér közti ajtó. Ennek ellenére eredetinek bizonyult a falban. A legkorábbi vakolat- és festésréteg nekifut a mai ajtó tokborításához, amit pedig összeépítettek a 2.1. helyiségbe vezető ajtó első periódusú tokborításával. Eredetileg tehát valóban egy intímabb tér létesült volna itt, ami csak a szomszédos WC-helyiség (2.12. helyiség) felé és ezen keresztül a fürdőszobához (2.6. helyiség) rendelkezett volna kapcsolattal. Helyette azonban egy publikusabb helyiség született. A funkcióváltás összefüggött a grófné építkezések közben történt halálával, így szerintünk az is

9. kép A kastély nézete dél-nyugatról a helyreállítást követően.
Fotó: Ónodi Szabó Lajos

kérdéses, a gróf egyáltalán beköltözött-e a közösek szánt hálószobába.

A fürdőszobába Linzbauer a terv tanúsága szerint egy épített posztamensre helyezett fürdőkádát gondolt elhelyezni. A kivitelezés közben elő is került a fürdőszoba terrazzo-padlója, de az folyamatosnak bizonyult, semmilyen emelvény nyoma nem került elő. A padló közepén előkerült egy lefolyónyílás, ami arra utal, hogy a fürdőkád közepén helyezkedett el.

Meg kell említenünk az egykori Schmidegg-kúriát magába foglaló szárny nyugati végében elhelyezett kápolnát is. Az eredeti terveken nem látunk falifülkéket, azonban ma vannak, sőt boltívük in situ eredeti, az oldalfalak az alábbiakban ismertetésre kerülő, a Linzbauer-féle építkezésekre jellemző textúrával készültek. A kápolna boltozata, amint az a szakirodalomban olvasható, vassal erősített cementrabitz,²⁴ a boltozati bordák viszont gipszből készültek. Megemlítendő, hogy az ajtó felett egy, a mai homlokívnél laposabb ívű bevésés mutatkozik a téglafalban, mely a boltozati konzolra fut le. A bevésést kijavították, és az első festésréteg – egy meleg, szürke szín – már átfut fölötté. Ez egy menet közben történt tervmódosítás emléke lehet, még Linzbauer idején. Egy második módosításhoz sorolható az a gipsz-

10. kép Az előcsarnok emeleti galériaszintje.
Fotó: Ónodi Szabó Lajos

11. kép Az előcsarnok galériaszintje.
Fotó: Hinka Zsolt a TSPC megrendelésében

ből készült lenyomat, amely az ajtó feletti jelenlegi homlokívet kísérvé, a boltsüveg jelenlegi vakolata alatt került elő a *Verebes Dóra* vezette restaurátori kutatás eredményeképpen. Ez egy, a mainál összetettebb profilú bordát feltételez. Az utóbbi már lehet egy komolyabb szerkezeti módosulás, a legkorábban ez lenne sorolható Hauszmannhoz.

Számos olyan változtatás is történt viszont a kastélyon, amely már biztosan Linzbauer halála utánra tehető. A könyvtár (1.23. helyiség) nyugati falán az eredeti tervek szerint három ajtó nézett volna nyugatra, de ezek ma elfalazott állapotban vannak. Az (1.22. helyiség) felőli ajtó kutatásánál a falon és az ajtónyílás kávéin jól felismerhető volt a Linzbauer-féle korszak jellegzetes falazási technikája. Eszerint a falsíkon futó téglák egyáltalán nem találhatók, minden téglá (29x15x6,5 cm) a rövid oldalát mutatja a falsík felé, ugyanakkor kötésben vannak. A falazaton jellegzetes alpmeszelés, azon szürke színezésnyomok látszottak, azonban ez a rétegrend az ajtó széleinél megszakadt, és a befalazásra nem futott rá. A befalazás a

Linzbauer-féle falazattól eltérően a falsíkon már tartalmaz futó téglákat, így azok hosszmérete is mérhető volt (30 cm). A kötőanyag a Linzbauer-féle falon és a befalazáson is egységesen szürke homogén habarcs volt. A befalazáson szürke vakolat, azon egy vörösre festett lábazati festés mutatkozott, amely a padlótól 147 cm-ig tartott, majd ugyanezen a rétegen, ettől fölfele sárgás alapon háló formájú, stilizált növényi mintás festés jelentkezett, amely az ajtó két oldalán lévő falfelületeken már második réteggént tűnt fel. Az ajtókat Hauszmann érkezésével kellett befalazniuk, hogy a könyvtár gazdagon faragott bútortáca, elférjen. Valószínű, hogy a tervezettnél nagyobb mennyiségű könyv indokolta ezt. Tudjuk, hogy a könyvtár anyaga több, különféle kastélyokban szétszórtan tárolt könyvgyűjteményből állt össze, sőt 1883-ban az épített egy nagyobb, bécsi anyagot is ide kívánt hozatni.²⁵

A Hauszmann-féle munkák még látványosabb nyomait a főépület emeletén, az Ősök csarnoka fölötti terekben találtuk meg. A Linzbauer-féle tervek úgy jelölik, hogy kizárólag az

12. kép Az „Ősök csarnoka” kandallóval.
Fotó: Hinka Zsolt a TSPC megrendelésében

Ősök csarnoka nyugati fele fölötti tér lett volna beépítve, a keleti része fölül csupán egy nyeregteret szántak. Mindezek miatt a (2.21. helyiség) nyugati fala homlokzati falként működött. Ennek déli szakaszán megtaláltuk egy homlokzati vakablak déli kávéját, amelyet valamikor egy gazdagon profilozott, vakolatból húzott keretezés díszített (7-8. kép). A vakablak hátfalát a kastélyon másutt is látható, sűrű rácsos képzésű vakolatfelület képezte. A vakablak alatt egy téglasoronyi, vízszintes levésett, téglafelület mutatkozott, alatta egy vakolatból húzott, kiálló tagozat lefaragásának maradványával. Alatta 16 cm-es vakolat-sáv maradványa került elő, amelynek alját vízszintes nút határolta, nyilván egy sávozott homlokzatarcitektúra részeként. Két ferde irányú, egy téglavastagságnyi befaragást is találtunk egymás alatt a mai falsarokhoz közel, talán valami átlós elhelyezéssel homlokzati épületszobrászati díszítőelem (fiatorony?) felerősítésére. Az előkerült homlokzatarcitektúra további érdekessége, hogy meszelés, színezés egyáltalán nem volt rajta, tehát a változtatás a vakolt homlokzat

kialakítása után, de lefestése előtt történt meg. A vakablakot végül elfalazták futóra rakott téglát is tartalmazó fallal, ugyanilyen falazatba rakták be a fal északi végén elhelyezett kőkeretes ajtót, egy térként alakítva ki a mai helyiséget.

Mi indokolhatta a változtatást? Linzbauer biztosan a mai helyére tervezte az Ősök csarnokát, nagy belmagassággal, még ha a faberendezés részlettervei nem is voltak kész. Talán szigetelés szempontjából érezték biztonságosabbnak, ha az egész Ősök csarnoka fölött, és nemcsak az egyik fele fölött alakítanak ki helyiségeket. Ezt az újonnan létrehozott teret, a kastélyt jól ismerő helyiek „páncélteremnek” hívták, mert a családi levéltár itt kapott helyet, de mindenképpen valamilyen értéket tárolhattak itt. Ez indokolhatja a szokatlanul masszív, kőkeretes ajtaját a (2.22. helyiség) felé, a vasból készült ajtószárnyakat, sőt a mennyezetet vaslemezek borították. Bármilyen is őriztek itt, szintén egy „szakrálisnak” bizonyuló tér – az Ősök csarnoka – fölött jelölték ki a helyét.

Végezetül meg kell említenünk a melléképületeket, amelyek nagy részét mára már elbontot-

ták. A kastélytól délre állt a konyhaépület, ahová a főépületet kiszolgáló alagút vezetett. Bár a konyhaépület ma már nincs meg, falkiszedéseit a kivitelezés közbeni megfigyelés során dokumentálhattuk. Már Sisa József felfigyelt arra, hogy a kataszteri térképen ábrázolt park 1890 táján nagyobb átváltozáson ment keresztül. Olyan elemek sorolhatók ezekhez a munkákhoz, mint a tó megnagyobbítása, a víztorony felépítése vagy a vízkerék-szivattyú felépítése, amelynek terveit 1889-ben Hauszmann szignálta.²⁶ Ekkor készült a park északi bejáratánál a kapusház, nyilván nem függetlenül a kapu túloldalán újonnan emelt Pecz Samu-féle templomtól. Egyéb kerti építményekre is került elő adat. Közéjük sorolható a gyermekek játszóházaként szolgáló parasztház („babaház”), amelynek feltárását *Nádai Zsófia* régész végezte el próbafeltárás keretében. Itt említendő meg a kerti utak, amelyeknek több szakaszát a kivitelezés közben figyelte meg *Klagyivik Mária* és *Szabadics Anita*, és igazították hozzájuk a helyreállítandó új utak nyomvonalát.²⁷

A TUDOR-STÍLUSU KASTÉLY, A HELYREÁLLÍTANDÓ TÉRSOROK ÉS A TECHNIKAI VÍVMÁNYOK – A TERVEZÉS SZEMPONTJAI

A tervezés kiindulópontjaként elsőként mindazon reprezentációs szempontokat kell megértenünk, amelyek a nádasdladányi kastélyt életre

hívták. A Nádasdy család rezidenciája az 1534-től 1671-ig köztudomásúlag Sárvár volt. A nádasdladányi kastély 19. század végi megépítésével a család a hitbizomány új székhelyét kívánta megteremteni. A választott romantikus stílus, a Tudor, neogótikus architektúra grandiózus, festői megjelenésével a korszak egyik divatos irányzata volt. A kézenfekvő angolszász építészeti előképek mellett érdemes megemlíteni a New York melletti Tarrytownban épült Lyndhurst-kastélyt (1864-65), vagy a Monarchia területén megépített, két hasonlóan nagyméretű kastélyt: a Trieszt közelében álló, „Miramare” kastélyt (1856-60), melyben Habsburg Miksa herceg lakott, illetve a csehországi Hlubokában található, 1840 és 1871 között épült kastélyegyüttest. A nagy területű, festőien megkomponált, tájképi kertben (angolparkban) a kastély és épületegyüttese tudatosan választott nézőpontokból bukkan elő, szintén a kor divatja szerint (9. kép). A gótikus homlokzati megjelenés szigorú geometriai rendszere alaposan átformálta és magába olvasztotta a korábban itt álló, barokk kastélyt. Mindamellet, hogy a középkori megjelenést hangsúlyozó, romantikus architektúra a régi műltra utalt, fontos kiemelni, hogy építéstechnikai és épületgépészeti szempontból, valamint a belsőben megjelenő iparművészeti berendezéssel nagyon is korszerű, modern épület jött létre.

Maga a kastély angolosan elrendezett, lakályos, barátságos belső tereket tartalmaz. Csupán az „Ősök csarnoka” és a szintén díszes berende-

13. kép A kis ebédlő, a visszaállított kályhával.
Fotó: Ónodi Szabó Lajos

14. kép A biliárdszoba.
Fotó: Ónodi Szabó Lajos

zésű könyvtárterem enteriőre komorabb az archaikus hatás érdekében. A főbejárat egy kétszintes, galériás, felülről természetes fénnel megvilágított előcsarnokba vezet (10. kép). Az aszimmetrikusan komponált épülettömegben belül az emeletes épületszárny reprezentatív tereinnek első elrendezése szimmetriát mutat. A bejárat tengelye az épület legnagyobb terén, a nagyszalonon keresztül a télikertbe és onnét a parkba vezet. A nagyszerű látványban szerepe van annak, hogy az eredeti terepsíkból kiemelték a kastély környezetét és padlószintjét, mintegy 70-80 centiméterrel. Ez világosan látható abból, hogy az egykori barokk kúria földszintje mélyebben került elő. Az emeletes épületszárny földszintjén kaptak helyet a reprezentatív termek (nagyszalon, díszbédülő, az "Ősök csarnoka" (11-12. kép), a kisszalon (13. kép), a biliárdszoba (14. kép), a reggeliző (15. kép) és a könyvtárterem). Felettük helyezkednek el a család lakószobái, a hálószoba (16. kép) fürdőszobával, a nevelőnő szobájával. Ezek a szobák kifejezetten barátságosak, szép kilátással és kellő természetes megvilágítással. A kastély északi oldalán van a barokk épületből átalakított, alagsorral és földszinttel megépült vendégszárny. Ennek középfolyosójáról mindkét szinten hálósobák nyíltak a vendégek és cselédjeik részére, természetesen folyóvízzel ellátott fürdő- és WC helyiségekkel. Az épületszárny nyugati végén kapott helyet az egykor szintén díszes faberendezéssel ellátott, családi kápolna.

Érdekes tervezői szempontból is szót ejteni a kastély épületében megvalósult, korszerű technikai megoldásokról. Az egyik meghatározó építőanyag a birtokhoz tartozó téglagyárban égetett, jó minőségű téglá volt. Az új, síkfödémek acélgerendák közötti, téglalaboltozatos szerkezetűek (ún. „poroszsüveg boltozatok”), alsó síkjukon deszkaborításra rögzített nádvakolattal. Az ajtók és ablakok kiváló asztalosipari szerkezetek, a padlóburkolatok a korszak igényes választékát mutatják: terazzo, színes kőmozaik, nagyméretű tölgyfaparketta, táblás parketta, a pincészinon római mintájú téglapadló van. Kiemelkedő jelentőségű a könyvtárteremben és az ősök csarnokában megmentett, de a kápolnában elpusztított faberendezés. A Hauszmann Alajos műtermében dolgozó, fiatal Pecz Samu tervei alapján, Thék Endre asztalosüzeme készítette el a ritka szépségű, beépített bútorzatot. A díszlakatos munkák (csillárok, korlátok) pedig *Jungfer Gyula* műhelyét dicsérik. A telefont megelőző időben egy „beszélő csőhálózat” segítette a nagy épületen belüli kommunikációt. A főbejárat mellett magasodó, nagy bástyaszerű toronyban elhelyezett víztartály látta el az épületben a fürdőszobákat és angolécéket. Angolos és egyszersmind korszerű megoldás volt, hogy az épület déli oldalától 20 méterre épült fel az a világháború után elbontott, földszintes, nagyméretű, kiszolgáló épület, amelyben konyhaüzem, sütőműhely, kamrák és egy metángáz fejlesztő berendezés működött. Az elbontott épület pince-

15. kép A reggeliző veranda vadásztróféakkal.
Fotó: Ónodi Szabó Lajos

16. kép Nádasdy Ferenc és Zichy Ilona hálószobája az emeleten. Fotó: Ónodi Szabó Lajos

17. kép A rekonstruált télikert.
Fotó: Hinka Zsolt a TSPC megrendelésében

szintjéről egy föld alatti alagút vezet a kastély cselédlépcsőházának pincei szintjére. Ez ma is látható a kastélyban. A kastélyban gázzal világítottak, mielőtt elektromos hálózatot építettek ki. Technikatörténeti kuriózum a már említett, kastély magánkápolnáját lefedő, boltozatot utánzó vasalással erősített, cementrabitz szerkezet. Ebből az időből nem ismert más, hasonló megoldás. A pinceszinten még megtekinthető pár darab azokból az öntöttvas elemekből épített, körülfalazott légfűtő kazánokból, amelyek a földszinten található, nagyméretű, közösségi teret temperálták télen.

AA ÉPÍTÉSZETI HELYSZEREÁLLÍTÁS

A Nemzeti Kastélyprogram keretében elvégzendő kivitelezési feladatokat előzetes szakmai és turisztikai egyeztetések során határozta meg a vagyonkezelő és projektgazda (akkori nevén Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ). A kastélyépület emeletes szárnyának teljeskörű rekonstrukcióját és berendezését nagyban elősegítette a rendelkezésre álló, korabeli fotódokumentáció. A földszintes szárny (az egykori barokk kúria) területe nem kerülhetett bele a tervezési területbe. Részbe volt viszont a feladatnak a parkban található, több épület, építmény (megtárpépület, portaépület, víztorny, és az elbontott „babaház” is). A park területe jelentős részének és az egykori, mesterséges tónak a helyreállítása is a projekt része volt. A vagyonkezelő előzetes régészeti és restaurátori kutatások eredményeit bocsátotta a generáltervezési munkával megbízott tervező cég részére (TSPC Kft, *Kádár Mihály* építészmérnök ügyvezető). Az építészeti tervezési feladatot a TSPC Kft alvállalkozójaként Ónodi Szabó Lajos okl. építészmérnök és munkatársai látták el (a Bicske Építő Kft vállalatában). A generálkivitelezői megbízást a Merkbau Kft. nyerte el közbeszerzés során. A lebonyolítói tevékenységet a FÖBER Zrt. és munkatársai látták el. A kivitelező munkatársainak és alvállalkozóinak számos olyan nehézséggel is szembe kellett nézni, melyek előre nem voltak láthatóak. A pénzügyi keretek szűkossége és a menetközben előbukkanó többletfeladatok az eredeti, turiszt-

zésre álló, korabeli fotódokumentáció. A földszintes szárny (az egykori barokk kúria) területe nem kerülhetett bele a tervezési területbe. Részbe volt viszont a feladatnak a parkban található, több épület, építmény (megtárpépület, portaépület, víztorny, és az elbontott „babaház” is). A park területe jelentős részének és az egykori, mesterséges tónak a helyreállítása is a projekt része volt. A vagyonkezelő előzetes régészeti és restaurátori kutatások eredményeit bocsátotta a generáltervezési munkával megbízott tervező cég részére (TSPC Kft, *Kádár Mihály* építészmérnök ügyvezető). Az építészeti tervezési feladatot a TSPC Kft alvállalkozójaként Ónodi Szabó Lajos okl. építészmérnök és munkatársai látták el (a Bicske Építő Kft vállalatában). A generálkivitelezői megbízást a Merkbau Kft. nyerte el közbeszerzés során. A lebonyolítói tevékenységet a FÖBER Zrt. és munkatársai látták el. A kivitelező munkatársainak és alvállalkozóinak számos olyan nehézséggel is szembe kellett nézni, melyek előre nem voltak láthatóak. A pénzügyi keretek szűkossége és a menetközben előbukkanó többletfeladatok az eredeti, turiszt-

18. kép A keleti, kerti homlokzat összképe.
Fotó: Hinka Zsolt a TSPC megrendelésében

kai programot sok tekintetben egyszerűsítették és nem kerülhetett sor a többi épület kivitelezési munkáira sem. A kastélyépület rekonstrukciójának feltűnő, jelentős lépése volt az egykor elbontott és évtizedek óta hiányzó, télikert újraépítése. A kiváló minőségű korabeli fényképek, a megmaradt alaprajz és a pincszinten meglévő alapfalak segítségével vált lehetségessé a rekonstrukció (17-18. kép). Az eredeti, szép, kőlabazatos, öntöttvas-oszlopos, nagy faablakos, fémlemezfedésű, díszes bádogsmunkával készült tér fontos szerepet kap a rendezvények során is. A földszinti, elegáns közösségi terem végre az eredeti állapotukhoz hasonló padló és falburkolatokat, korabeli stílusú bútorzatot és díszcsillárokat kaphattak. Olyan, szépen válogatott képekkel és dísz tárgyakkal rendezték be a termeket, amelyeket a korabeli fényképfelvételek mutatnak. Az emeleti hálósobák, gyermekszobák szintén megfelelő hangulatú berendezést kaptak, amellett, hogy jól ellátták turisztikai szerepüket is (például a múzeum-shop és a gyermek-foglalkoztató). Nem kevés nehézséget okozott a tűzvédelmi rendszerek kiépítése és a

hatóság által előírt, füstmentesített lépcsőházak kialakítása, arra figyelemmel, hogy ne sérüljön a terek és közlekedők eredeti hangulata. Meg kellett oldani az épület téli fűtését is, amiben fontos szerepet kapott a légfűtés padló alatti elhelyezése és fan-coil fűtőberendezések falábazattal való eltakart megoldása. A pincszinten, a közlekedők padozata alá süllyesztett közműalagútban helyezték el a vízellátás és fűtési rendszerek alapvezetékét. A lehetőség szerint eredeti, vagy ahhoz hasonló világítótestekbe korszerű, LED izzók kerültek, természetesen a mai megvilágítási és kiállítási igényeknek megfelelő fényerővel. A szakrestaurátorok irányításával helyreállították, és szükség szerint pótolták az eredeti asztaloszerkezeteket, terrazzo és kőmozaik technikával készült burkolatokat. A várhatóan jelentősen megnövekvő turistaforgalom és a rendezvények kulturált kiszolgálására a pincszinten épültek ki a nemenkénti vizesblokkok és egy ruhatár. A dolgozók részére is korszerű öltöző és vizesblokk készült. A földszinti, egykori díszebédlő és a mögötte elhelyezkedő egykori tállószoba ad helyet a vendégeket ellátó kávézó-

nak. A kastélyépület mostanra helyreállított része már a kezdetektől olyan nagy érdeklődést váltott ki a közönség soraiban, hogy az üzemeltetőnek komoly szervezési feladatot jelent a csoportok megfelelő végigvezetése a kiállítási útvonalon és a kávézóban és az üzletben való kiszolgálásuk.

A nádasdladányi kastély 2021 nyarán nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. A látogatószámok alapján visszaigazolást nyert, hogy az építetői program, és az azt „alábontó” építészeti, kertépítészeti, turisztikai megvalósítás, ideértve a kiállítás koncepcióját is, helyesen épített a kastély egyedülálló történeti és építészeti adottságaira. Az épületegyüttes jelen programban nem érintett elemei – az északi mellékszárny, továbbá a magtár, kapusház és más melléképületek – nemcsak magukban rejtik a továbblépés lehetőségét, hanem helyreállításuk műemlékvédelmi szempontból szükséges is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bányai Balázs: A Nádasdyak szerepe a nádasdladányi katolikus közösségben. *Alba Regia* 33. (2004) 109–124.
- Sisa József: *A nádasdladányi Nádasdy-kastély*. Budapest, Műemlékek Állami Gondnoksága 2004.
- Bányai Balázs – Kincses Károly: Szerellem mindhalálig – és azon túl is. Zichy Ilona élete és emlékezete. *Alba Regia* 43. (2015) 181–193.
- Bél Mátyás: Fejér vármegye leírása. Ford. és bevez.: Prokopp Gyula. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 11 (1977) 83–117.
- Horváth József: *A nádasdi gróf Nádasdy család nádasdladányi elsőszülöttségi könyvtárának története és ismertetése*. Budapest 1889.
- Károly János: *Fejér vármegye története V. Fejér Vármegye Közönsége, Székesfejérvár* 1904.
- Móricz Béla: *A Gyulai-Gaál család története*. Kézirat. é. n. h. n. MNL OL R 385 (új jelzet) é. n. h. n. 655–661.
- Örsi Károly: A nádasdladányi kastélypark helyreállítása. *Műemlékvédelem* 41 (1997) 1. 29–32.
- Sisa József: A nádasdladányi Nádasdy-kastély. *Művészettörténeti Értesítő* 48 (1999) 1. 21–54.
- Sisa József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora*. Budapest, Vince Kiadó 2007.
- Sisa József: *Nádasdladány, Nádasdy-kastély*. Tájékoztató, múzeumok kiskönyvtára 690. TKM Egyesület, Budapest 2013.
- Szabadics Anita – Németh Zita – Klagyivik Mária – Gerákné Árvai Zsuzsa – Bechtold Ágnes: Kastély- és kúriakertek, valamint egyéb műemléki zöldfelületek fejlesztése a Nemzeti Kastélyprogramban és Nemzeti Várprogramban. *Műemlékvédelem* 65 (2021) 6. 447–482.
- Acte Cassae Parochorum* 7. füzet. Szerk. Henszlmann Lilla. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest 1980.
- Hauszmann Alajos naplója. Építész a századfordulón*. Összeáll. és jegyz. ellátta dr. Seidl Ambrus. Gondolat, Budapest 199

JEGYZETEK

1. A kastély átvétele utáni tervezési előzmények (a teljesség igénye nélkül): Németh Judit–Andor Eszter: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Főépület. Állagmeghatározó statikai szakvélemény. TMI Mérnöki Iroda Kft., 1994. MÉM MDK Tervtár Itsz. 45038.; Ónodi Szabó Lajos–Németh Judit: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Szerkezethelyreállítás I. üteme. Intézmény nélkül. 1994. MÉM MDK Tervtár Itsz. 45047.; Pintér Gyula–Andor Eszter–Németh Judit: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Mellékszárny szerkezetépítési munkái. Kiviteli Tervdokumentáció. TMI Mérnöki Iroda, 1994. MÉM MDK Itsz. 45036. Ónodi-Szabó Lajos–Pintér Gyula: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Gombamentesítési munkák folytatása. Műemlékek Állami Gondnoksága, 1995. MÉM MDK Tervtár Itsz. 45051.; Ónodi-Szabó Lajos: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Földszintes szárny tervezett tetőfelújítása. Kiegészítés. Műemlékek Állami Gondnoksága, 1996. MÉM MDK Tervtár Itsz. 44581.; Aninger Judit–Pintér Gyula–Dr. Lőke Eszter: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Főszárny. fedélszék-helyreállítási munkák. Statikai munkarészek. Kiviteli terv. TMI Mérnöki Iroda Kft. 1996. MÉM MDK Tervtár Itsz. 45050.; Bugár-Mészáros Károly–Ónodi Szabó Lajos: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Akadémiaként való hasznosítás. Tartalmi programterv. Műemlékek Állami Gondnoksága, 1996. MÉM MDK Tervtár Itsz. 45049.; Pintér Gyula–Dr. Lőke Eszter–Andor Eszter: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Főszárny fedélszéki helyreállításának engedélyezési terve. Statikai munkarészek. TMI Mérnöki Iroda, 1996. MÉM MDK Tervtár Itsz. 44586.; Ónodi Szabó Lajos: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Főépületszárny tetőcseréje. Engedélyezési terv. Műemlékek Állami Gondnoksága, 1997. MÉM MDK Tervtár Itsz. 44580.; Ónodi-Szabó Lajos: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Felmérési tervdokumentáció. MÉRTÉKKŐ Kft., 1999. MÉM MDK Tervtár Itsz. 44582.; Ónodi-Szabó Lajos: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Építési engedélyezési tervdokumentáció. MÉRTÉKKŐ Kft. é. n. MÉM MDK Tervtár Itsz. 44583.; Ónodi-Szabó Lajos: Nádasd-

- ladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Homlokzathelyreállítás. Műemlékek Állami Gondnoksága, 1999. MÉM MDK Tervtár Itsz. 40941.; Ónodi Szabó Lajos: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Homlokzathelyreállítás. Műemlékek Állami Gondnoksága, 1999. MÉM MDK Tervtár Itsz. 39143.; Ónodi-Szabó Lajos-Baracska Gyula: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Barokk magtár. Állagmegóvási dokumentáció. HELIX Stúdió Kft. 2004. MÉM MFK Tervtár Itsz. 44592.
2. Ónodi-Szabó Lajos: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Kastély helyreállítása. Engedélyezési tervdokumentáció. HELIX-Stúdió Kft., 2004. MÉM MDK Tervtár Itsz. 44577.; Ónodi Szabó Lajos-Andor Eszter: Nádasdladány, Szent István tér 6. Nádasdy-kastély. Kiviteli tervdokumentáció. HELIX Stúdió Kft.—TMI Mérnöki Iroda Kft., 2004.
 3. A kertben zajló munkákról bővebben: Örsi Károly: A nádasdladányi kastélypark helyreállítása. *Műemlékvédelem* 41 (1997) 1. 29–32.
 4. GINOP-7.1.1-15-2015-00001 azonosítószámú a „Nádasdladányi Nádasdy-kastély turisztikai fejlesztése” megnevezésű projekt, Építető/projektgazda: NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft, Generál tervezés: TSPC Kft., Kádár Mihály, Felelős tervező: Ónodi Szabó Lajos (Bicske Építő Kft.), Építész munkatársak: Fáy Piros, Ónodi Szabó Ákos, Sámsondi Kiss Gergő, Csurgay Ferenc, Jakus Péter, Belsőépítész: Porubszky Helga, Műemléki épületkutatás: Fülöp András (MÉM-MDK) Előzetes régészeti dokumentáció, régészeti próbafeltárás: Nádai Zsófia (Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonőrofit Kft.) Restaurátori kutatás: Ment-Artis Kft, Kerttörténeti Kutatás: Klagyivik Mária (NÖF Nonprofit Kft) Tájépítész: Szloszjár György, Dandé Eszter (Garten Studio Kft.)Tartószervezetek: Aninger Judit (Aninger Mérnöki Iroda Kft.), Épületgépészeti tervezés: Vörös Tamás (Perfect-Plan Kft.) Villamosság: Máté József (Ens-Vill 3000 Bt.), Külső közművek: Dobos Szabolcs (Penta-Kör Kft.), Épületszigetelés: Zádor Oszkár, Rehabilitációs szakmérnök: Pandula András, Tűzvédelem: Csuba Bendegúz – eng.terv(OPTOMM Mérnöki Iroda Kft), Kovács Róbert – kiv. ter. (Szikraeső ’77 Kft.), Projektmenedzser: Horváth Rómeó, Farkas Pirooska, Vavra Áron, Kincses Zoltán (NÖF Nonprofit Kft) Műszaki menedzser: Híz Hubert, Építész konzulens: Wittinger Zoltán (NÖF Nonprofit Kft), Turisztikai menedzser: Balászbécsi Krisztina (NÖF Nonprofit Kft), Tájépítész konzulens: Klagyivik Mária, Lebonyolító: FÖBER Zrt, Műemlék-felügyelő: Vaszkó Ildikó (Fejér Megyei Kormányhivatal Székesfehérvári Járási Hivatala), Kivitelező fővállalkozó: Merkbau Kft., Műszaki ellenőr: Bendik Viktória (Eurout Kft.) Kiállítási kurátor: Bányai Balázs, Kiállítási tervek: Porubszky Helga (PH Idea Bt.), Kiállítás építés: Garzon Bútor Kereskedelmi Kft.
 5. Bél Mátyás: Fejér vármegye leírása. Ford. és bevez.: Prokopp Gyula. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 11 (1977) 83–117. 113.
 6. A nagyberki uradalomra vonatkozóan: Magyar Nemzeti levéltár Országos Levéltára (MNL OL) OL P 290. Gyulai Gaál cs. lt. 12. cs. 10.; Móricz Béla: *A Gyulai-Gaál család története*. Kézirat. é.n. h.n MNL OL R 385 (új jelzet) é. n. h. n. 655–661.
 7. *Acte Cassae Parochorum* 7. füzet. Szerk. Henszmann Lilla. MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest 1980. 159.; Bányai Balázs: A Nádasdyak szerepe a nádasdladányi katolikus közösségben. *Alba Regia* 33. (2004) 109–124., 110.
 8. Lángi József: *Nádasdladány, Nádasdy-kastély helyszíni levéltárának dokumentációja*. 1994. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK) Tervtár Itsz. 44973. 1.; Sisa József: *A nádasdladányi Nádasdy-kastély*. Budapest, Műemlékek Állami Gondnoksága 2004. 25.
 - ő. A projekt előkészítésére szolgáló művészettörténeti anyaggyűjtést Nagy Veronika végezte el a Forster Központ részéről, akinek ezúton is köszönöm, hogy anyaga beépülhetett a falkutatást megelőző építéstörténeti dokumentációba.
 - 10 MNL OL P507 1. sorozat Series IV. 7. tétel No. 983.
 11. MNL OL P507 1. sorozat Series IV. 7. tétel No. 982. f. 2.
 12. Bányai Balázs-Kincses Károly: Szerelem mindhalálig – és azon túl is. Zichy Ilona élete és emlékezete. *Alba Regia* 43. (2015) 181–193. és 10-11. kép.
 13. Károly János: *Fejér vármegye története V*. Fejér Vármegye Községe, Székesfehérvár 1904. 16. A Pribék-féle fotó az 1860-as éveknl korábbra nem keltezhető, és párja, mely a szárnyat északról mutatja, a székesfehérvári Szent István Király Múzeumban található (Bányai Balázs szíves szóbeli közlése)
 14. Magyar nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok (MNM TKCs) neg. Itsz. 21/1944 és 21/1944/a. A festmény eredetije már nincs meg, csupán fénykép áll rendelkezésünkre róla. Ez utóbbi képi forrás közkeletű, 1870 körüli datálásához adalék, hogy Valentiny már fiatalon a Nádasdyak látókörébe került. A család az 1862-67 közötti időszakra a Helytartótanácsához fordult a festőnek juttatandó ösztöndíjért. (Fejér Megyei levéltár XIII/15 C. A Nádasdy család iratai. Birtokkormányzati iratok 1. Gr. Nádasdy család nádasdladányi elcsusa és indexe. p. 586. Az adatot Klagyivik Máriának köszönöm.) Vő. még: Bányai Balázs-Kincses Károly 2015, 181-193.
 15. Sisa József: A nádasdladányi Nádasdy-kastély. *Művészettörténeti Értesítő* 48 (1999) 1. 21–54. 21–22. A kastély 19. század végi korszakáról összefoglalóan: Sisa József: *Kastélyépítészet és kastély-*

- kultúra Magyarországon. A historizmus kora.* Budapest, Vince Kiadó 2007. 178–182.
16. Sisa József: *Nádasdladány, Nádasdy-kastély.* Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 690. TKM Egyesület, Budapest 2013. 4.; az előképekre, illetve Linzbauer munkásságára: Sisa 2004, 20–23.
 17. Sisa 2004, 21–29. 21–23. és 47–51. képek.
 18. Horváth József: *A nádasdi gróf Nádasdy család nádasd-ladányi elsőszülöttségi könyvtárának története és ismertetése.* Budapest 1889. 45.
 19. *Hauszmann Alajos naplója. Építész a századfordulón.* Összeáll. és jegyz. ellátta dr. Seidl Ambrus. Gondolat, Budapest 1997. 57.
 20. Sisa 2004, 26–29., 35. és 61. jegyzet.
 21. Az egykori télikert nyomait 2018 szeptemberében a kivitelezés közben dokumentálhattuk.
 22. Horváth 1889, 44–45.; Sisa 2004, 107.
 23. Sisa 2004, 43. és 89. jegyzet.
 24. Sisa 2004, 58.
 25. Horváth 1889, 43–45.
 26. Sisa 2004, 72. és 56. kép.
 27. A park helyreállítási munkáiról bővebben írt Klagyivik Mária, lásd: Szabadics Anita – Németh Zita – Klagyivik Mária – Gerákné Árvai Zsuzsa – Bechtold Ágnes: Kastély- és kúriakertek, valamint egyéb műemléki zöldfelületek fejlesztése a Nemzeti Kastélyprogramban és Nemzeti Várprogramban. *Műemlékvédelem* 65 (2021) 6. 447–482., 457–459.

VENDÉGSÉGBEN WENCKHEIMÉKNÉL SZABADKÍGYÓS/ÓKÍGYÓS, WENCKHEIM-KASTÉLY EGYÜTTESE

Balogh Csaba

Okleveles építészmérnök (2002), építésztervező szakmérnök (2008), a Konkrét Stúdió Kft. társalapítója, több jelentős műemléki felújítás és állandó kiállítás tervezője.

E-mail: konkret.ugyvezeto@konkretstudio.hu

Deigner Ágnes

Okleveles építészmérnök (2008), a Konkrét Stúdió Kft. társalapítója, több jelentős műemléki felújítás és állandó kiállítás tervezője.

E-mail: konkret.ugyvezeto@konkretstudio.hu

Dr. Velladics Márta

Művészettörténész, a NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. kutatója.

E-mail: marta.velladics@nofnkft.hu

dr. Virág Zsolt

Jogász–művészettörténész, a Nemzeti Kastélyprogram és a Nemzeti Várprogram miniszteri biztosa (2016–2022)

E-mail: kastelylexikon@t-online.hu

VISITING THE WENCKHEIMS. SZABADKÍGYÓS/ÓKÍGYÓS, THE ENSEMBLE OF THE WENCKHEIM MANSION

Frigyes Wenckheim and Krisztina Wenckheim commissioned Miklós Ybl (1814-1891) to design a mansion for them in Szabadkígyós. The Neo-Renaissance-style family residence was built between 1875 and 1879 and it was inaugurated on July 19, 1882.

The family that used the mansion for about sixty years did not carry out any major reconstruction in the building, of course the complex was modernized and renovated over the decades. These phases of interior renovations are hard to follow today, the details were overwritten by the period of socialism.

The development concept and the renovation completed in 2021 has a ten year long history. Currently, the first phase has been completed, which includes the insulation of the main building without the kitchen wing, the complete renovation of the roof, the restoration of the façades, the reconstruction of windows and doors, and the restoration of prominent pieces; the construction of the building services and electrical systems within the house, taking into account the further phases; partial utilization of the basement; the monument preservation-restoration of the ground floor spaces and the consolidation of the upper floor.

Of the spaces on the ground floor, a complete reconstruction (not restoration) was carried out in the representative public spaces, such as the grand dining room, library, grand salon, lobby, and main staircase, also in some rooms of the former suites, the countess's salon, the countess's dressing room, the count's study, and the count's pipe room. The remaining spaces were given exhibition, service, and office functions.

The immediate surroundings of the building, the artificial hill and the pleasure ground were also renewed, and a themed playground was built near the former dollhouse.

The summary presents the architectural concept of the restoration, discusses some of the problems that were challenging for the designers (insulation, roof renovation, building services solutions, lighting, etc.), examines the details found during the construction (ventilation wells, reconstruction of the façade, the countess's bath) and describes their renovation.

BEVEZETÉS

A szabadkígyósi-óki gyósi¹ Wenckheim kastély felújítása immár tíz évre tekint vissza. A folyamat a mai jogszabályi előírásoknak is megfelelő előkészítő munkával kezdődött. Festő- és far restaurátori szondázó kutatás zajlott,² építéstörténeti tudományos dokumentáció,³ értékleltár készült,⁴ amelyet korlátozott falkutatás is kiegészített.⁵ Ezekre alapozva engedélyezési terv született.⁶ A 2012-ben kiírt DAOP-pályázat sikertelen volt, amely az épületnek nem, viszont az előkészítő munkának kedvezett. Az 1958, illetve együttesként 2017 óta védett műemlékegyüttes (műemléki törzsszám: 798) méltán lett a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram helyszíne. A program keretében az előkészítő munka folytatódhatott, további szakági kutatás történt,⁷ lehetőség nyílt a helyreállítás elemeinek átgondolására, többszintű helyreállítási program kidolgozására, ütemezésre. Ekkora együttes esetében elengedhetetlen a megfelelő előkészítés, az átgondoltság és a hosszú távú programalkotás.

Jelenleg az első ütem fejeződött be, amely magában foglalja a konyhaszárny nélküli főépület szigetelését, a tetőzet teljes felújítását, a homlokzatok helyreállítását, beleértve a nyílászárók rekonstrukcióját, illetve a kiemelt darabok restaurálását; az épületen belül a gépészeti és villamos rendszereknek a további ütemeket is szem előtt tartó kiépítését; a pince részleges hasznosítását; a földszinti terek műemléki szempontú helyreállítását és az emelet konszolidációját (1. kép).

A földszinti terek közül teljes rekonstrukció – nem restaurálás készült a reprezentatív közösségi terekben, így a nagyebédlőben (F32), könyvtárban (F28), nagyszalonban (F27), előcsarnokban (F23) és a főlépcsőházban (F29), valamint az

egykori lakosztályok egyes helyiségeiben, a grófnői szalonban (F17), grófnői öltözőben (F16),⁸ grófi dolgozószobában (F18), grófi pipázóban (F21). A fennmaradó terek kiállító, kiszolgáló és irodai funkciót kaptak.

Az épület közvetlen környezete, a mesterséges magaslat és a pleasure ground is megújult, és az egykori babaház közelében tematikus játszótér épült.⁹

Hogy mennyire fontos a hosszútávú tervezés, azt jól mutatja a még hátralévő munkák sora! Nem készült el a főépület emelete, a kapcsolódó konyhaszárny, az istálló és kocsiszín, valamint a kastélypark. Sürgős lenne a konyhaszárny legalább részleges megújítása, mivel az épület lassan kritikus állapotba kerül. Az egykori istálló és kocsiszín jobb helyzetben van egy korábbi, igaz, szakszerűtlen helyreállításnak köszönhetően.

VENDÉGSÉGBEN WENCKHEIMÉKNÉL

Ez a kiállítás címe, amely bár utólag született, mégis jól kifejezi a tervezői koncepciót és a vezérgondolatot. Nagyon találóan arra utal, hogy milyen fontos a belehelyezkedés, a látogató és a műemlék valós kapcsolata. A pusztai látványosság érzékelésén túl az összes érzékszervünkkel és tudatunkkal való megtapasztalás, és az épülethez, a műtárgyakhoz való – történeteken keresztül megvalósulás – kapcsolódás. Ez egy lehetőség arra, hogy a műemlékek valóban kapcsolatot jelenthessenek a saját történelmünk eseményeivel és a pusztai szépségen túl is adhassanak a látogatónak élményt, felismerést, sztorit. Ezek a sztorik nem kitalált, szematikus mesék, hanem sok-sok kutatómunkával előbányászott, helyhez kötött történetek, amelyek mozaikokból állnak össze, sokszor hiányosan, de azért értelmezhetően. Az épületet a történet részeként fogtuk fel, amihez szükséges,

1. kép A szabadkígyósi Wenckheim-kastély földszinti alaprajza.
Terv: Konkrét Stúdió

2. kép A szabadkőgyősi Wenckheim-kastély déli homlokzat.
Fotó: Klósz György felvétele, 1895-1899 (BFL XV.19.d.1.11.204)

hogy minden részletében a lehető legőszintébb, legvalódibb arcát mutassa és helyet adjon a mi saját korunknak is, beszélgesen.

A szabadkőgyősi kastély esetében az egyik kulcsszó a szerethetőség. Ez a kastély létezése minden pillanatában szeretett volt. A leírások, emlékezések, fotók mind arról tanúskodnak, hogy ennek az épületnek és kertjének a ma is azonnal érezhető, sugárzó aurája kezdettől fogva állandó. Talán ezért is óvta az együttest a szokásosnál jobban az iskolaként használó közösség is. *Ybl Miklós* rendkívüli érzékét bizonyítja, hogy a hatalmas és nagyvonalúan elegáns, reprezentatív épület méreteit meghazudtolóan otthonos, bájos és barátságos, egy igazi családi fészek. Az Operaházzal és a Várkert bazárral egy időben tervezett épület vitathatatlanul az életmű egyik csúcspontja. Az eredeti felszínre hozása és a kiegészítések megalkotása során végig ezt a harmóniát tartottuk szem előtt: méltó, illeszkedő, elegáns, bátran kapcsolódó, mindemellett a közönség számára szerethető és érthető végeredményt alkotni. Mindehhez elengedhetetlen segít-

séget jelentett a kiemelkedően alapos kutatómunka, amely nagyrészt a tervezés megkezdése előtt zajlott, de szerencsére még a kivitelezés alatt is folyamatos volt. A Megbízó támogatásával és a Kivitelező rugalmasságának köszönhetően az előkerült információk mind beépülhettek a végeredménybe. Volt lehetőség a változtatásra.

A KASTÉLYRA VONATKOZÓ FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Kevés írásos forrás áll rendelkezésre, a Wenckheim levéltár jelentős része ugyanis elpusztult, a megmaradt anyag a családnál, magánszemélyeknél nehezen hozzáférhető. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában a Károlyi család nemzetségi levéltára őriz iratanyagot a Harruckerm család birtoklásának idejéből,¹⁰ valamint a Kárárs család levéltárában a beházasodás révén rokonságba került családok jogbiztosító iratai között az 1805 és 1850 közötti időszakra vonatkozóan vannak birtokiratok. A 19. századi kataszteri térkép mellett megvan Ó- és Újkőgyös

iratanyaga is (Birtokrészleti jegyzőkönyv, Szármolati jegyzőkönyv, Mérési jegyzet stb.).¹¹ Mindezt kiegészítik a különböző korok katonai és birtoktérképei.¹²

A Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárában található gróf *Wenckheim József* kigyósi uradalmának ingó és ingatlan leltára 1831-ből és 1853-ból,¹³ illetve gróf *Wenckheim Frigyesné*, született *Wenckheim Krisztina* 1886-os hitbizományi alapítólevele és 1924-es végrendelete.¹⁴ A Békés Megyei Könyvtárban fennmaradt még a Kigyósi Vendégeknyv, amely az 1879 és 1918 közötti években napra lebontva tartalmazza a kastély vendégeinek névsorát.¹⁵ További forrás az az Emlékalbum, amely gróf *Wenckheim Frigyes* és *Wenckheim Krisztina* grófnő ezüstlakodalmára készült 1897-ben.¹⁶

A korabeli sajtóban többször szerepelt a kastély, így a Vasárnapi Újság 1882. és 1897. évfolyamában.¹⁷

Képi anyag viszonylag nagy mennyiségben áll rendelkezésre. A már említett források illusztrációi mellett *Klősz György* készített felvételeket

1896 körül a főépületről és a reprezentatív közösségi terekről.¹⁸ Ezek a fényképek, összevetve a festő- és farestauratori kutatás eredményeivel, szolgáltak alapul az épület homlokzati színezésének és a nyílászárók színének meghatározásához és rekonstrukciójához (2-3. kép).

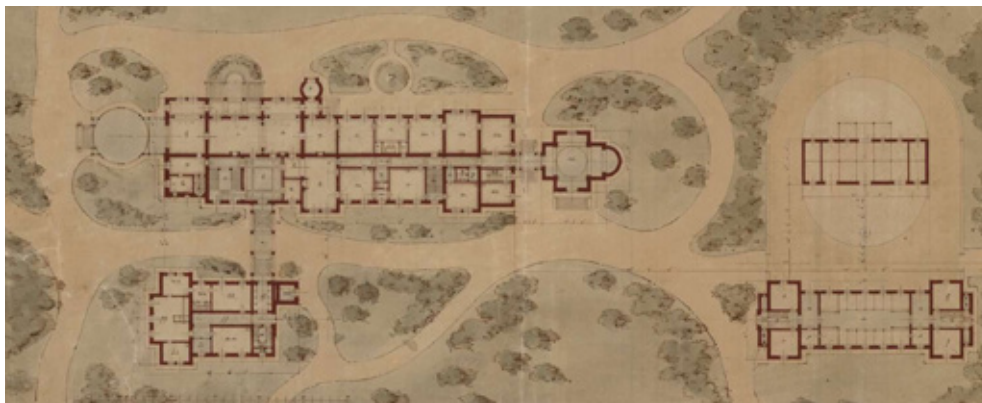
A békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum őriz fotókat, levelezőlapokat, valamint festményeket, amelyek 1945 májusában kerültek be a kastélyból. A családi fényképalbumokból is megmaradt néhány, ezeket *Tuska János* helytörténész bocsátotta rendelkezésünkre. Nem egyértelmű, hogy milyen fényképanyag maradt meg a leszámazottak tulajdonában.¹⁹

Az 1945 utáni átépítések anyaga az MMA, MÉM-MDK Tervtárában található, így 1953-ból a kocsiszin leánykollégiummá való átépítése;²⁰ az 1956-ban kezdődött helyreállítási munkálatok összegzése;²¹ 1970-ből a nagykonyha laboratóriummá alakítása;²² 2003-ból az 1930-as években elbontott télikert ásatási eredményeinek dokumentációja.²³ Mindehhez kapcsolódik a Fotótár anyaga.

3. kép Szabadkigyós, Wenckheim-kastély, nagyszalon.

Fotó: Klősz György felvétele, 1895-1899 (Fortepan No. 83266; BFL, Klősz György fényképei)

4. kép Ismeretlen kastély terve, földszint; Ybl Miklós, 1870-es évek (?).
(BFL XV.17.f.331.b – 144/1-4.)

A Budapest Főváros Levéltárában található Ybl-hagyatékban húsz darab tervlap maradt fenn a fő- és melléképületek különböző tervezési fázisából.²⁴ Sajnos, a főépület szintjeiről egyetlen alprajzot sem tartalmaz a tervhagyaték, csupán homlokzati és részletrajzokat. Megvan viszont a konyhaszárnny földszinti és emeleti terve. Összehasonlítva ez utóbbi rajzokat a meglévő állapottal, gyakorlatilag végleges tervekről beszélhetünk, a különbségek – leszámítva a mezőgazdasági iskola idején végzett átalakításokat – építés közbeni módosításnak, esetleg korszerűsítésnek nevezhetők. Tehát, igazoló épületkutatás nélkül még a végleges tervek birtokában sem jelenthetjük ki, hogy az elkészült mű azonos a tervezettel.

Az Ybl-hagyatékban fennmaradt egy neoreneszánsz kastélyt ábrázoló, beazonosítatlan tervsorozat, amely számtalan elemében megegyezik az ókígyósi kastéllyal.²⁵ Nem zárnánk ki egy korai tervváltozat lehetőségét. A különbségek ellenére a sorozat kiindulásként szolgálhat – például – az emeleti lakosztályok 1945 előtti elrendezésének meghatározásában (4. kép).

Összefoglaló munka – az építéstörténeti dokumentáción kívül – még nem született az együttesről.

RÖVID BIRTOKLÁSTÖRTÉNET

A törökök kivonulása után Békés megye területét *Harruckern János György* (1664-1742) kapta meg adományként. Halála után fia, *Harruckern Ferenc* (1696-1775) örökölte a hatalmas uradalmat. Vele kihalt a familia férfiága. Az örökösök csak 1798

februárjában osztották fel a vagyont. Kígyóspusztát egyik részét – a gyulai ráta részeként – báró *Wenckheim (I.) Józsefné Gruber Mária Terézia* (1753-1801) bárónő, másik részét pedig a csabai ráta részeként gróf *Siskovics Józsefné Harruckern Borbála* (1739-????) bárónő kapta meg. Siskovics Józsefné az adósságai miatt már 1798. május 8-án zálogba adta birtokai közül Gerlát, Dobozt, valamint Kígyós-, Csáko-, és Szentmiklóspuszták ráta részét báró Wenckheim (I.) Józsefnének. Sosem váltotta vissza, így Kígyóspusztát egész területe a Wenckheim család tulajdonába került.²⁶

Wenckheim (II.) Józsefet (1733-1803) 1802-ben magyar grófi rangra emelte I. Ferenc. A gróf 1803-ban bekövetkezett halála után két fia örökölte vagyonát. Az idősebb grófi ágat megalapító *Wenckheim (III.) József* (1780-1852) és az ifjabb grófi ágat megalapító *Wenckheim (II.) Ferenc* (1785-1838) 1808 januárjában osztottak meg birtokaikon. Ekkor (III.) József Békés mezővárost, Kígyóspusztát, Székudvart és (Arad) Szentmártont választotta. Birtokrésze harmadik házasságából született lányára, Wenckheim Krisztinára (1848-1924) szállt, aki 1872. június 18-án ment férjhez unokatestvéréhez, Wenckheim Frigyeshez (1842-1912). A frigyből hét gyermek született.

Wenckheim Krisztina 1896. február 17-én elsőszülöttségi hitbizománnyt szervezett kígyósi és székudvari uradalmaiból, valamint a ménesi szőlőbirtokból; a hitbizományi uradalmat a grófnő átengedte legidősebb fiának, *Wenckheim (V.) Józsefnek* (1877-1952). Az öröklés feltételének a magyar állampolgárságot és a római katolikus vallást kötötte ki.²⁷

Wenckheim (V.) József és családja 1944 augusztusában elhagyta az országot.²⁸ 1947-ig Bécsben éltek, majd 1961-ig Algériában, Birgademben laktak. Wenckheim József első szülött fia, Siegfried (1921-1943) az orosz fronton esett el. Második fiának, Keresztélynek (1928-1975) a leszármazottja, Frederick (1950) Bonnban él. Öt, illetve fiát, Tassilo-t (1988) tartják örökösnek.²⁹

1945. május 15-étől az Országos Földbirtokrendező Tanács az államosított kastélyt, a parkot és a gyakorlati oktatáshoz szükséges mezőgazdasági földterületet a Felső Mezőgazdasági Középiskolának (1950-től Állami Mezőgazdasági Gimnázium, majd 1953-tól Technikum; 1970-től Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Szakmunkásképző Intézet) utalta ki. 2011-ben az iskola kiköltözött a kastélyból.³⁰

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET

A birtokmegosztás után (1808) Wenckheim (III.) József 1808 és 1831 között kiépítette az Ókígyósi Nagymajort talán egy, már a 18. század végén kialakított kisebb épületegyüttes helyén.³¹ Az építőmester a Bécsben és Pesten tanult *id. Czigler Antal* (1767-1862) lehetett, akit a Wenckheim család az 1801-es gyulai tűzvész után hívott meg birtokaira, és évtizedekig foglalkoztatott a megyében. A Wenckheim (III.) József halála után felvett leltárban megtalálható a majorsági épületegyüttes – ezen belül a gróf lakóhelyeként szolgáló, máig fennmaradt, U alakú, földszintes, központi lakóépület – leírása.³²

Gróf Wenckheim Frigyes és Wenckheim Krisztina házasságkötése után új, igényeiknek megfelelő, reprezentatív kastély létrehozását határozták el. A tervezéssel Ybl Miklóst (1814-1891) bízták meg, aki gyakorlatilag átvette Czigler Antal helyét és több épületet is alkotott a Wenckheim családtagok megrendelésére. 1875 és 1879 között megépült a neoreneszánsz stílusú családi rezidencia másfél millió forintos költséggel. 1882. július 19-én avatták fel.³³ A kápolnát 1884. október 27-én szentelte fel *Nogáll János* püspök.³⁴

Az 1897-ben kiadott Wenckheim családi Emlékalbum leírása szerint „*Általános vélemény, hogy az országnak stílszerűség, kényelem és fejedelmi pompára nézve legszebb kastélya. A csabai és aradi útvonal mentén egy természetes magaslatról uralkodik a síkság felett, 35 öl magas tornyával, hármass csúcsban végződő tetőjével, obeliszkjeivel s apró tornyocskáival gyönyörű látványt nyújt. Az egész renaissance stílusban*

épült s belső berendezése is a stílnak megfelelő; remek fogadótermei, könyvtárszobája és ebédlője úgy, mint harmincz vendégszobája és melléképületei valóban csodálni való látványosságot képeznek.”

A kastélyt mintegy hatvan évig használó család nem végzett nagy átépítést az épületben, egyetlen kivétellel. Az 1930-as években elbontatták a kápolnával párhuzamosan álló, hasonló alapterületű üvegházat. A nagyebédlőből (F32) átvezető nyílást alakították át a ma is látható módon. Természetesen az évtizedek alatt korszerűsítették és renoválták az épületeket. Ezek a belső felújítások ma már nehezen követhetők, a részleteket felülírta a szocializmus időszaka.

Az 1945-ben beköltöző mezőgazdasági iskola több, egészen átgondolt átalakítást végzett az épületekben. Az osztálytermeket, szertárakat, konyhát, éttermet, mosodát a konyhaszárnyban helyezték el. Válaszfalakat helyeztek át, illetve bontottak el, nyílászárókat szüntettek meg, valamint 1970-ben alakították át a nagykonyhát laboratóriummal. Ezek a módosítások jelentős részben szemrevételezéssel is érzékelhetők.

A főépületben a tanári szoba, irodák és az emeleten a kollégium kapott helyet. A könyvtár megtartotta funkcióját, a nagyebédlő lett a tornaterem, előteréből pedig az öltöző. A földszinten jelentős részben megmaradtak a burkolatok, a mennyezeti stukkó, szinte az összes nyílászáró, kandallók, a légfűtés önmagában technikátörténeti érdekesség. A nyílászárók, faburkolatok felületkezelése a 19. század utolsó negyedének szakipari színvonalát példázza. A kastély reprezentatív közösségi helyiségeit (pipázó/F21, nagyszalon/F27, ebédlő/F32) Ybl erőteljesen a homlokzat síkja elé léptette és hármass ablakkal látta el. Az ablakok nem felnyíló, hanem feltolható szárnyakkal rendelkeztek. Ezeket cserélte az iskola közepén felnyíló gerébtokos ablakokra, amelyek megjelenésükben illeszkednek a többi nyílászárhoz. Sajnos, nem maradt meg a mennyezetek festése, holott több történeti réteg is feltételezhető, illetve szinte nyomtalanul eltűnt az oldalfali tapéta.

A kollégium miatt az emeleti lakosztályokban több átalakítás történt, amelyek nehezen követhetők. A válaszfalak bontásával felborult a közlekedési rend, a terek egymáshoz való viszonya. Az egyes lakrészek rekonstrukálásában segítséget jelenthet a megmaradt felülvilágítók rendszere, valamint a helyiségek burkolati váltása.

A kastélyparknak a kapuhoz közel eső részét a második világháború után kivágták, ezt később

újra kellett telepíteni. Az 1954 óta – az akkor még nem létező történeti kert kategória helyett – természeti védelem alatt álló, 2017 óta történeti kertként is védett park a Szabadkígyósi Tájvédelmi Körzethez tartozott, 1997-től pedig a Körös-Maros Nemzeti Park részét képezi.

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET, HITELESSÉG, IGAZISÁG A TERVEZŐ SZEMÉVEL

Ahogyan egyre jobban megismertük a házat, a restaurátorokkal és kutatókkal eltöltött idő alatt teljes mélységében kirajzolódott, hogy egészében és részleteiben is mekkora kulturális értéket hordoz az épület valójában. A faburkolatok és nyílászárók kialakításához hasonló a korból Budapesten, vagy inkább csak Bécsben találni. Az ablakok ajtók, mérete, törekeny eleganciája és vasalataik működése a mai napig lenyűgöző. A nyugat-európai, részben angol mintára készült belsőépítészeti kialakítás kiemelkedő helyet foglal el a magyarországi kastélyépítészetben. Az alapos, saját kezű felmérési munka végére szinte képesek voltunk együtt lélegezni a házzal, közben próbáltuk megérteni, megismerni minden porcikáját.

Tervezőként különösen izgalmas, hogy még ebben a jellemzően egy periódusúnak tűnő épületben is legalább 3-4 korszakot tudtunk megkülönböztetni, amelyek mindegyike fontos a történetben és egészen tekinthető. Viszont érdekes módon épp az eredeti, Ybl-kori állapot volt a legkevésbé töredékes, és nem meglepő módon az Ő eredeti koncepciója bizonyult kiemelkedően erősnek. Így a kutatókkal közös döntés szerint hierarchiát állítottunk fel, és ezután az építéskori állapotot tekintettük a történet gerincének, a későbbi változtatásokat, átalakításokat, kisebb beavatkozásokat részben bemutatandóként, az építéstörténet mellékszálaként kezeltük.

Ez a korszak egyben a legjobban dokumentált fényképekkel, leírásokkal, és ebből az időszakból – az építető pár idejéből – maradt ránk a kastély vendégkönyve is, így még erősebben tudtunk a cselekményhez kapcsolódni.

Rendkívül izgalmas kaland volt megfejteni, felfejteni, megtisztogatni a nagy előd nyomait és rákapcsolódni, behelyezkedni az építészeti gondolkodásába. Különös érzés, hogy mennyire hasonlóan gondolkodunk ma is, az építész egy sok szempontból mennyire független az időtől.

5. kép Szabadkígyós, Wenckheim-kastély, grófi dolgozószoba.

Fotó: Ancza Krisztina, Konkrét Stúdió

Sosem tévesztettük szem elől a legfőbb karakterjegyeket, mint a monolitikus, kőszzerű megjelenés, a történeti kerttel kialakított szoros és intenzív kapcsolat, vagy a belső helyiségek aprólékos hierarchiája. Kívülről befelé haladva fokozatosan alakul át, finomodik a külső belsővé, válnak az építészeti, masszív elemek egyre finomabb, puhább, végül teljesen intim bensőséges világgá, a monokróm megjelenés színes öszsképpé. Mindez kívül-belül az Ybl-re oly jellemző könnyedséggel társul.

Rendkívüli mértékben foglalkoztatott minket az igaziság kérdése. Mindent, ami ránk ma-

radt eredetiben, ha volt rá lehetőség, megtartottuk. Csak a valóban menthetetlen dolgokat áldoztuk fel és másoltuk le. Meghagytuk a patinát, a kopást, a sérüléseket, a nem tökéletesen működő részleteket. Ez sokszor nem volt egyszerű, mert a szokás-nagyúr azt képviselte, hogy ami öreg és elkopott azt dobjuk ki és csináljunk újat, mert az szebb, jobb és hibátlanabb. A megtartás sokszor bonyolultabb, lassabb, élömlunka igényesebb megoldásokat szült, de így lett a végeredmény számunkra – és örökségvédelmi szempontból is, a sokszor idézett velencei karta elveit mintegy magától értetődő módon követve – nagyjából hiteles és igazi. Nagyon fontos a feltétel nélküli elfogadása a valóságban megtalált rejtőző információknak, még akkor is, ha furcsa, nem azt vártuk volna, vagy mai szemmel meglepő. Ennek a megmutatása is segíti a klisékből kiszakadó behelyezkedést, rácsodálkozást. (A színek például sok esetben okoztak számunkra is meglepetést. A grófi dolgozó zöldjeit hitetlenkedve nézte minden résztvevő, de az elkészült enteriőrben tökéletes lett az összhang még úgy is, hogy a mennyezet restaurálására most nem volt mód. Illetve a sok-sok nagyon közeli meleg szürke árnyalat harmóniája sem működne, ha leegyszerűsítettük volna a kiválasztásnál) (5. kép).

A feltárások során nyilvánvalóvá vált, hogy az első látásra jól kinéző szerkezetek felett sok helyen sajnos eljárt az idő. A tető elemeit, a külső lépcsőket, teraszokat gyakorlatilag darabjaira kellett szedni, amit lehetett azt megtartottuk, csak a véglegesen károsodott elemeket cseréltük, majd az eredeti állapotnak megfelelően minden visszakerült a helyére, mintha mi sem történt volna. Fontos volt, hogy ahol lehetett ott megőrizzük az eredeti szerkezeti kialakítást és anyaghasználatot is, miközben azért sok mindent meg kellett feleltetni a mai építési követelményeknek, elvárásoknak – mint például a ház vízszigetelése, fűtése, vagy a teraszok vízvezetése – úgy, hogy a beavatkozás szinte láthatatlan maradjon. Sokszor visszatérő kérdés, hogy hol van a történeti hitelesség és a mai kor elvárásainak való megfelelés határa. Mindig vannak veszteségek és fájó pontok, amelyeket érdemes lenne általánosan, jogszabályi szinten is újra gondolni.

FEHÉR FOLTOK

Bármennyire is nagy arányban találtuk meg Ybl gondolatainak és koncepciójának a bizonyítékait, 140-145 év nem múlik el nyomtalanul. Sok pon-

6. kép Új lépcsőtér vezet le az alagsori funkciókhoz.
Fotó: Ancza Krszitzina, Konkrét Stúdió

7. kép A nagyebédlő tere mai bútorokkal.

Fotó: Gulyás Attila

ton elvesztek vagy – például új igények esetén – sosem voltak információk. Ezekben az esetekben kétféle módon viselkedtünk.

Ahol a hiányzó elem az épület más részeiből, vagy analógiákból kikövetkeztethető volt és fontos volt, hogy az eredeti építészeti képet, gondolatot ne zavarjuk meg, ott teljes egészében belesimultunk a közegbe, igyekeztünk Ybl fejével komponálni. Ilyen volt például a tető vagy a homlokzati kovácsoltvasak színének kérdése és a belső falfelületek, tapéták kiválasztásának folyamata.

Ahol semmilyen információnk nem volt, vagy egy új funkció követelt kiegészítéseket, beavatkozásokat, ott egyértelműen kortárs megoldásokat alkalmaztunk szándékosan illeszkedve, alátámasztva az épület eredeti koncepcióját, anyaghasználatát, formai játékait. A belső installációk, épített burkolatok, berendezések ilyenek, illetve a mobil bútorzat.

A hiányzó, vagy az új funkcióból adódó kiegészítések a történeti értékek szellemi folytatásai, segítenek kapcsolatot teremteni, másrészt a kortárs értékekre, a folytonosságra is felhívják a figyelmet. Az új elemek, mint a kávézó pultja például a szomszédos mivesz faburkolatok mai átiratai. Az új lépcsőtér és lifeltér burkolata elvont körszerű felület, hangulatában az előcsarnok kiegészítője. Egyensúly a restaurált, visszaállított elemek és a kortárs narráció között, mindkettőre szükség van (6. kép).

BERENDEZÉS BÚTOROZÁS

A kastély eredeti berendezése elveszett. Egyedül a kápolna bútorzata maradt ránk, minden más, amit látunk az fikció, pillanatot rögzítő fotók alapján létrehozott illúzió. A kurátorral és kutatókkal egyeztetve született a közös döntés, hogy a fotókkal dokumentált nagyszalon berendezése a századfordulón láthatónak megfelelően került helyreállításra, és ettől a centrumtól távolodva egyre inkább erősödik az installatív jelleg, csökken a korhű berendezések aránya. A koncepció szerint asztalok, szekreterek, szekrények, festőállványok, ládák és társaik átiratai kerültek az enteriőrökbe, mintha valóban berendezési tárgyak lennének. Ezek a réz és tölgyfa anyagú, keretbe foglalt, mindenütt más-más arányban megjelenő, beleolvadva eltűnő, majd egyre dominánsabbá váló elemek orvosolják mindenütt az információhiányt, reflektálnak a környezetre, interakcióba kerülnek vele és az egykori lakók történeteivel töltik fel a vizuális vakfoltokat. A korabeli gyerekszobában már egyáltalán nincs enteriőr részlet, ide került a napfényműtermet idéző fotózkodós játék. A szalon-enteriőrökben úgy keverednek a régi és új elemek, akár a korabeli kastélybelsőkhöz. A régi bútorok másolatai és az antik darabok megidézik a korabeli belsőt, míg az új, bútorszerű installációk összekapcsolják, értelmezik és sűrítik a tereket a korábbi tulajdonosok történeteinek keresztül, az ő személyisé-

8. kép Szabadkígyós, Wenckheim-kastély, a park felőli déli homlokzat.

Fotó: Gulyás Attila

güket megidézve. Az új, főként kiszolgáló funkciók visszafogottan, de egyértelműen mai módon, szintén ezekbe a nemes anyagokba burkolózva jelennek meg a terekben. Finoman belesimulnak környezetükbe, okosan alkalmazkodnak a meglévő tér adta lehetőségekhez.

Az antik bútorok, és a fotók alapján újragyártott replika bútorzat mellett történeti logikát mutató, kortárs típusokat terveztünk be. A valamikori télikert maradványain kialakított terasz bútorzata az öntöttvas kerti székek világát eleveníti fel, játékos színeivel az egykori belsőt idézi. A kávézó/nagyebédlő kisfoteljei a színes kárpitozott felületükkel tökéletesen érzékeltetik a századfordulós szalonok bútorzatának puhaságát, színességét, tarkaságát. Nagyon élnek a komoly, tölgyfa burkolatos térben. A rekonstruált nagyszalonban szabad helyet foglalni, szó szerint bele lehet ülni a történetbe (7. kép).

KUTATÓI ÉS TERVEZŐI IZGALMAK

Bármilyen alapos előkészítő munka születik, a felújítás kezdetén végzett bontások mindig tartogatnak meglepetést, újabb jelenségek kerülnek elő, ezek kérdéseket generálnak és a válaszkérés és a résztvevők közös feladata. Ezért is tartjuk kiemelten fontosnak a fokozott kutatói és tervezői jelenlétet. Nemcsak az előkerülő jelenségek dokumentálása, de a megőrzés biztosítása, a megoldáskeresésben való részvétel is elengedhetetlen. A mindkét szempontból is tanulságos kérdések közül álljon itt néhány a teljesség igénye nélkül!

A homlokzat anyaga és színezése

A 18. század végén Angliában szabadalmaztatott római cement a 19. század közepére vált ismertté a kontinensen. Magyarországon *William T. Clark* alkalmazta először a Lánchíd alapozásánál. A 19. század második felében népszerű anyagot a homlokzat vakolt felületeinek kialakításához, öntvényként tagozatokhoz használták. Az előre leöntött, többnyire üreges elemeket kovácsoltvas szögekkel erősítették a falazathoz. A római cementhabarcs kemény, nagy ellenálló-, ugyanakkor nagyfokú páraáteresztő képességgel rendelkező anyag, elegáns megjelenést kölcsönöz, alapanyagából adódóan kőszerű hatást kelt. A részben vakolt, részben ugyanebből az alapanyagból öntött tagozatokkal elkészült homlokzatot – az illesztések eltakarására – az anyag híg, vizes oldatával húzták át, kiváltva ezzel a homlokzati festést.³⁵

A szabadkígyósi Wenckheim-kastély homlokzatának alapanyaga is római cement. Minőségét és ellenállóképességét jól mutatja, hogy a későbbi festésektől vízsugárral megtisztított, szinte újnak ható felületen a korabeli megmunkálás nyoma is azonosítható volt. Elégtétellel állapítottuk meg, hogy akkoriban is hibázott a mester!

A római cement ma is létező, használt alapanyag, mégis keveset tudunk róla. Nem vagyunk felkészülve, sem kutatók, sem tervezők, sem kivitelezők az alkalmazására. Nem ismerjük mélyrehatóan összetételét, tulajdonságait, felhasználásának módját és nincs szakipar, ami birtokában lenne a felhordás vagy öntés technikai fogásainak.³⁶ Az Európai Unióban kutatási program létesült a római cement vakolatok kutatására, felkészülve a 19. századi épületek – függetlenül attól, hogy műemlék-e vagy sem – helyreállítása során való ismételt alkalmazására. Az elmúlt évtizedben oktatási programok jöttek létre.³⁷ Magyarország hivatalból nem vett részt a programban, örökségvédelemben elkötelezett kutatóinkon-szakembereinken keresztül azonban jelen voltunk.³⁸ A megismerés és alkalmazás szempontjából fontos lenne a műemlékvédelem részterületeit megcélzó nemzetközi programokban való intézményi szintű részvétel, illetve hazai programok kezdeményezése. A Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram önmagában megpróbált lehetőséget biztosítani hasonló ötletek megvalósítására.

Visszatérve a homlokzati helyreállításhoz, két megoldás körvonalazódott. Az egyik lehetőség – ez történt Szabadkígyóson is –, hogy más, az építőiparban, műemlékhelyreállításban alkalmazott anyaggal váltjuk ki a román cementet. Ezt már a szocializmus is megpróbálta, nem lett jó. Most sem sikerült egyértelműen, és akkor még nem is feszegettük a szakkivitelező szakmai felkészültségét. A másik megoldás, hogy a szakipar számára ma már ismeretlen anyagot és a hozzá kapcsolódó szakmai tudást restaurálásként fogadjuk el. Ez sem jó, pénzügyileg és időben is lehetetlen ma egy teljes homlokzatot restaurálni. Mít jelent ma a szakipar és mi a restaurálás? Mintha az eltűnő szakipart próbálnánk restaurálásként értelmezni, holott a restaurálás nem egyenlő a magas szintű szakipari tudással.

A római cementtel készült homlokzat homogen. A szocializmus időszaka többnyire kiszínezte a homlokzatokat, ehhez szoktunk hozzá. A helyreállítás sikere, hogy visszatérhettünk az Ybl-kori megjelenéshez, amit a festőrestaurátori kutatás és a történeti források is alátámasztottak (8–10. kép).

9. kép Szabadkígyós, Wenckheim-kastély, a megújult déli homlokzat. Fotó: Ancza Krisztina, Konkrét Stúdió

10. kép A kápolna pavilonja a kastély keleti oldalán.
Fotó: Ancza Krisztina, Konkrét Stúdió

11. kép A homlokzat és a homlokzati nyílászárók színmintái.
Konkrét Stúdió

Tervezői szemmel rendkívül izgalmas volt egy mára méltatlanul elfeledett anyaggal ilyen szoros ismeretségbe kerülni. A vizsgálatok során a homlokzat műanyag festékektől való teljes megtisztítása után került napvilágra az eredeti öntvényekből, húzott tagozatokból és nyomott vakolat-architektúrából kidolgozott homogén kompozíció, amelyen sok helyütt megfogható volt a fent említett eredeti híg római cement záróbevonat. A tagozatok élően történő vizsgálata is igazolta az archív fotón látható egyöntetű megjelenést, nem voltak eredetileg különböző színnel festve az egyes építészeti profilok. A közel másfél évszázados felületek csak ott szenvedtek károsodást, ahol tartósan víz és fagykár érte azokat. Minden más helyen szinte sértetlen, precíz, éles, tűpontos tagozatokat és formákat találtunk. A megtisztított felület faragott kő homlokzat benyomását keltette. A károsodásokat kváderről-kváderre, centiről-centire néztük át, és jelöltük ki a bontandó felületeket a minimumra törekedve. Az itthon szinte beszerezhetetlen alapanyag és a szaktudás teljes hiánya miatt kényszermegoldást kellett választanunk, így trasszcement alapú meszes vakolattal pótoltuk a sérüléseket. A házon több brigád is dolgozott, látható volt, hogy az összetett homlokzat – egy két csapatot kivéve – megoldhatatlan feladat elé állította a munkásokat. Az öntvényekkel egy békéscsabai épületdíszítő cég foglalkozott sikerrel, még az egyenes párkányok is nagyobb részt sikerültek, de amint ívekkel, befordulásokkal, saroksituációkkal találkoztunk, megállt a tudomány. Természetesen a felületet a javítások és a számtalan korábbi pótlás miatt is festéssel kellett ellátni híg római cement oldat hiányában. A sok próbakör alapján választott szilikát festék a megtalált színvilághoz nagyon közel álló, kőszzerű megjelenést biztosítja, és szerencsére a hibákat is jótékonyan fedi (11. kép).

Külső ablakréteg

A homlokzati ablakok külső rétege, sajnos, olyan rossz állapotban volt, hogy – néhány, védett helyen lévő külső nyílászárót kivéve, amelyeket a farestaurátor tanúszerkezetekként jelölt ki – nem lehetett megtartani, se a tokszerkezetet, se a szárnyakat. Szerencsére a kifele-befele nyíló külső és belső tokszerkezetek függetlenek, így kívülről bontható volt a szerkezet a belső szárnyak és a

12. kép Az elbontott angolakna maradványa a déli homlokzaton. Fotó: Velladies Márta

13. kép A grófnői öltözőben feltárt fürdőmedence, fellelt állapot. Fotó: Velladics Márta

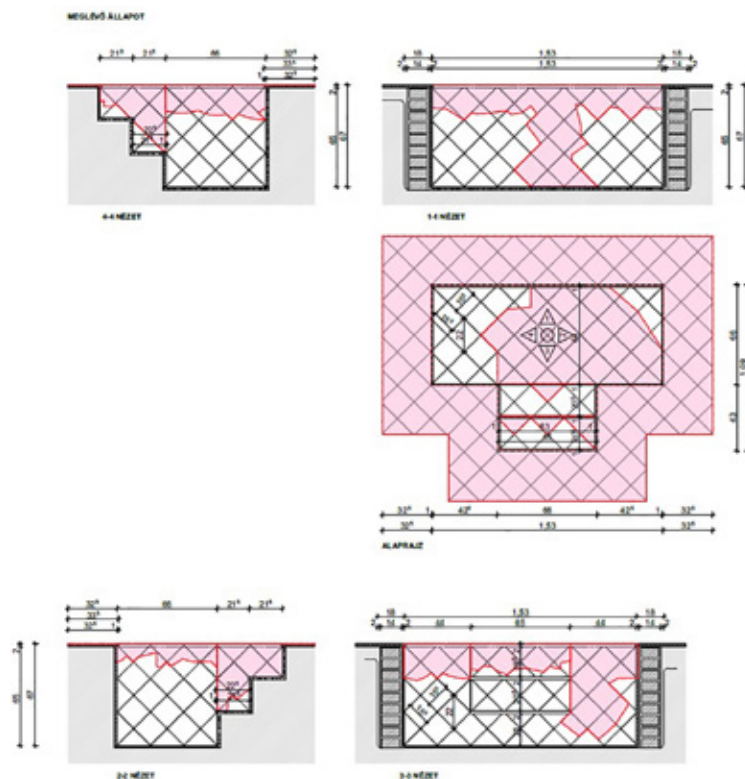
bélelborítások károsítása nélkül. A szakvállalkozóval együttműködve sikerült az eredeti ablakokat mm-re felmérve olyan új szelvényméreteket kidolgozni, amelybe a vékony, hőszigetelő üveg beépíthető volt és homlokzati nézete nem vastagodott. Az összes profil, díszítőmotívum is az eredetivel teljesen azonos módon készült és a

még működő vasalatokat is beépítették, illetve szükség esetén újakat gyártattak.

Ehhez a megjelenéshez tökéletesen illett az Ybl által megálmodott csontszín. Az építés ideje alatt az alaposabb, védett helyeken folytatott kiterjesztett kutatás mutatott rá, hogy a sok réteg zöld és barna festék alatt van egy csontszínű, Klösz György felvételén is azonosítható, nem alapozó réteg.³⁹ Így biztosak lehettünk benne, hogy Ybl kompozíciója rég látott eleganciáját nyerte el újra.

A teraszok szigetelése, burkolata

A tető mellett a legkritikusabb állapotban a teraszok voltak. Ezek az épület karakterét erősen meghatározó területek az évtizedek alatt számtalan beavatkozáson mentek keresztül. A kivitelezés során végzett bontáskor kerültek csak felszínre végleges adatok, amelyek alapján pontosíthattuk a részletrajzokat. Kiderült, hogy Ybl a teraszok szigetelését, vízelvezetését vélhetően a római cementhabarcsba ágyazott burkolatra bízta, a vizek természetes módon kifele

14. kép A medence rekonstrukciója.
Terv: Konkrét Stúdió

lejtve a párkányokon átbukva távoztak. Ennek megfelelően a szerkezetek rendkívül vékonyak voltak mindenütt. Kezdetől fogva célként lebegett előttünk, hogy ezeknek a szerkezeteknek az idők során elveszett kecsességét visszaadjuk, de közben a biztos vízvezetést is megoldjuk úgy, hogy ne jelenjenek meg zavaró külső csatornák. Analógiaként az Operaház hasonló, bejárat feletti részletrajzát is tanulmányoztuk e célból. Végül a technológiai fejlettségünkben bízva belső vízvezetést választottunk, amely ugyan logikailag ellentétes az építészeti koncepcióval, de az építészeti megjelenést tökéletesen érintetlenül hagyja. Speciális habarcsokkal és bevonatokkal képeztük ki a lejtési, vízszigetelési rétegeket és sikerült szárazon rakott – tehát javítás

céljából később felbontható – burkolatot kialakítanunk mindenütt. A burkolólapok a megtalált hatszög elemek pontos méretű színezett finom-beton másolatai.

A bontás során előkerült, vagy vissza nem építhető anyagok, szerkezetek letárolása különös hangsúlyt kapott a helyreállítás során. Több szempontból is fontos a történeti elemek megőrzése. Mintadarabként szolgálnak az újragyártáshoz; múzeumi műtárgyak, amelyek a kor szakmai felkészültségét közvetítik a számunkra; oktatási segédeszközök, amelyek segítségével a szakipari és restaurátori tudás, felkészültség elősegíthető. Élnünk kellene ezzel a lehetőséggel. Egyetlen helyen sem megoldott ezeknek az elemeknek a szakszerű deponálása.⁴⁰

15. kép A grófnői öltöző a rekonstruált medencével a helyreállítást követően.

Fotó: Ancza Krisztina, Konkrét Stúdió

Angolaknak

A kastély 2019 nyarán végzett szigetelési munkálatai során, az épület kiásásakor a pincészent nyugati homlokzat déli ablaktengelyében és a déli homlokzat nyugatról 1-5. ablaktengelyében elbontott angolakna nyílások nyoma került elő. Az épület északi homlokzatának nyugatról 1-3. ablaktengelyében megmaradtak az építéskori angolaknak. Megállapítható volt, hogy nem készült minden ablak elé angolakna, csak bizonyos helyiségeknél, főként az épület nyugati, a reprezentatív részről távolabb eső végén volt jellemző ez a megoldás.

A feltárt ablaktengelyek szemrevételezése során egyértelművé vált, hogy a nyílások a falazat építésével együtt készültek, utólagos falátörésnek, roncsolásnak nem volt nyoma. A déli homlokzat 4. tengelyében kibontásra került nyílásban a beforduló vakolat is a helyén volt. Az akna oldalfalát szabályosan kötötték be a falazatba. A nyílások mérete az elfalazások és falbekötések, valamint a megmaradt északiak alapján helyreállítható volt (12. kép).

Ybl nem minden pinceablak esetében használt angolaknát. A kialakítás vélhetőleg a helyiség funkciójától függött. A nagyobb ablakkal a tér minősége is megváltozott, feltehetőleg az emberi tartózkodásra kijelölt helyiségeket látták el ilyen módon több fényel. Nagyon pozitív döntésnek tartjuk, hogy a műemléki helyreállítás során, habár az érintett pincehelyiségek jelentős ré-

sze nem volt fejlesztési terület, az angolaknákat visszaépítették.

Ezek az angolaknak a jelenleg használaton kívüli pince későbbi ütemekben történő hasznosítását is megkönnyítik, viszont az épület környezetének végleges rendezése és a pince vízszigetelése miatt csak most voltak kivitelezhetőek. Ezért is nagy eredmény, hogy a résztvevők támogatták a helyreállításukat. Az új vízszigetelés miatt az angolaknak szerkezetét megváltoztattuk. A korábbi összefalazott téglából épített akna szerkezetileg nagyon rossz állapotban voltak (ázott, szétfagyott, mállott, 30 cm vastag téglafalak). Az új aknafalak szabályosan a főfalról eldilatálva, előregyártott vízzáró vasbeton fallal készültek, amely elemek a végleges vízszigetelés elkészülte után kerültek beemelésre.

Az épület vízszigetelése

A mintegy 1200 m² pince területén a falak a folyamatosan támadó talajnedvesség hatására teljes mértékben vízzel telítettek voltak. Kezdetről felmerült ennek a nagy területnek a hosszútávú hasznosíthatóvá tétele, amely az elvárt funkciók esetében a teljes porszár az állapotot eredményező vízszigetelést követelte meg. Az épület földszintje a környező területből kb. 120 cm magasságig kiemelve épült, és már az építők is gondoltak a víz elleni védekezésre, ugyanis a terepszint magasságában bitumenes kenést helyeztek el a homlokzati pincefalazatok egyik fugájában. Erre akkor derült fény, amikor a pincefalak teljes vakolatát leverte a kivitelező. A belső főfalak esetében ilyen nem készült. Ebből következően a földszinti falak alulról nem kaptak nedvességutánpótlást. A feladatunk a pince szigetelése volt, melyet a bonyolult geometria miatt vegyes technikával terveztünk meg. A falak a pincepadló magasságában injektált vízzárat kaptak, a külső pincefalak mentén az épületet körbe ásva, azokat külső oldali szórt bitumenes szigeteléssel láttuk el, a padlószerkezeten pedig szintén szórt bitumenes szigetelés készült. Azokon a helyeken, ahol a pince nem volt kívülről hozzáférhető, a teljes tömbinjektálást választottuk. A fő szigetelési síkokat kiegészítendő a lábazatoknál, földszinti teraszoknál és minden egyéb csatlakozó szerkezetnél szigetelőhabarcokat alkalmaztunk.

Sajnos, ennek a munkának áldozatul esett az eredeti pincejárószint, a helyenként megmaradt burkolatok, a légfűtés rendszerének alagsori elemei és el kellett bontani a jég tárolására szolgáló betonkádakat.

16. kép A grófi dolgozó (F18) padlószintjében talált lépcső. Fotó: Velladics Márta

17. kép A grófnői szalon a helyreállítást követően.

Fotó: Ancza Krisztina, Konkrét Stúdió

A tető felújítása

A tető különösen kritikus állapotban volt a felújítás megkezdése előtt. A természetes palafedés szétfagyott, nagyon hiányos volt, a bádogos szerkezetek hibásak, szétnyíltak, a lefolyók több helyütt eldugultak, vagy a falakra vezették a vizet. Ebből adódóan egy ponton könnyező házigomba fertőzés is felütötte a fejét. A taréjdísz rögzítése szabálytalan volt, ami miatt a tető gerincvonala teljes hosszán károsodott. A tetőszerkezet a folyamatos ázás miatt súlyos aktív gombafertőzött állapotban volt. A három toronysisak szerkezete pedig rendkívül rovarkáros volt, ami a statikai állapotukat is veszélyeztette. Műemléki szempontból is problémás volt a fedés, ugyanis a legutolsó felújításkor a díszműbádóg elemek jelentős részét és a díszítő profilokat lehagyták a szerkezetekről, így a tető nem működhetett az épület koronájaként. Első lépésben az ácsszerkezetet kellett rendbe hozni úgy, hogy a tető elbontása nem jöhetett szóba. Tehát a fedés alatt, aládúcolva a szerkezeteket, cserélték a fő- és melléktartó elemeket. Eközben a zárófödém károsodott ge-

rendáinak cseréje is megtörtént. A kész ácsszerkezeten egy minden szempontból a legkorszerűbb megoldásokkal kialakított tetőfedést hoztunk létre. Mindenütt kettős-biztonsági vízelvezetés készült, az attikacsatornákra vészkifolyókat építettünk. A fedés anyaga szálcement palafedés, színe az archív fotón látható világos árnyalatot megközelítve cinkszürke lett. Ez a választás az alkalmazott titáncink bádogos szerkezetekhez és díszműbádógokhoz igazította a tetőt, amely ettől egységes, szinte egyanyagú benyomást kelt. Ez az egységesség tovább erősíti az épület koronája érzést és rendkívül elegáns megjelenésű. Archív képek és a melléképületen még fellelhető eredeti díszműbádóg elemek alapján rekonstruáltuk a teljes díszítést, így az épület eredeti pompájában látható újra.

Grófnői fürdőmedence

A grófnői öltöző (F16) északi oldalán kialakított alkóv padlózatának felbontása során az aljzatban a helyiségrész rövidebb falával párhuzamosan elhelyezett fürdőmedence maradványa került elő.

18. kép A grófnői szalonhoz kapcsolódó pavilonbelső. Fotó: Gulyás Attila

19. kép A Nagyszalon a helyreállítás után. Fotó: Gulyás Attila

20. kép A könyvtár. Fotó: Gulyás Attila

21. kép A grófi dolgozó. Fotó: Gulyás Attila

22. kép A megújult fölépcsőház és múzeumi bolt.
Fotó: Ancza Krisztina, Konkrét Stúdió

23. kép A fogadótér és jegypénztár.
Fotó: Ancza Krisztina, Konkrét Stúdió

A boltozati feltöltés eltávolítása után láthatóvá vált, hogy a medence utólagos, létrehozásakor elbontották a pinceboltozat egy szakaszát és átboltozással megerősítették a földemet. Az utólagos kialakítás azért is zavarba ejtő, mivel az Ybl-hagyatékban fennmaradt, már említett, azonosítatlan tervsorozat hasonló elrendezésű öltözőhelyiségében, az alkóv közepén nagyméretű, téglalap alakú fürdőmedence terpeszkedik. Nem tudjuk, hogy mi volt az előzmény (lábaskád), és miért volt szükség erre a jelentős építészeti beavatkozást igénylő módosításra. Esetleg a grófnő korának előre haladtával a kényelmesebb használat (13. kép).

A kisméretű (szélesség: 67 cm, hosszúság: 150 cm, feltételezett magasság: 60 cm), téglalap alakú, arany szegéllyel díszített, porcelán csempével burkolt fürdő keleti, hosszanti oldalának középtengelyében három lépcsőfok vezet a vízbe. A víz a nyugati hosszanti oldalon folyt be, az aljzat északi részén helyezték el a lefolyót. A medence pereme feltehetőleg a járószinttel azonos síkban lehetett.⁴¹ A csempe anyaga, mérete és díszítésmódja alapján a 20. század elején készülhetett. Sajnos, a csempe hátlapján nincs márkajel, mely alapul szolgálhatna a kormeghatározáshoz és datálhatná az építést.

A medence szigeteléséhez a kialakított, nagyobb mélyedést ömlőlemezrel bélelték, majd egy sor téglával rakták ki, amelyet csaknem tíz centiméter vastag római cement réteggel fedtek. Ezután következett a csempeburkolat. A lépcsőkön és az aljzaton csúszásmentes változatot alkalmaztak (14. kép).

Az alkóv oldalfalán, a meglévő vastag, cementes réteg alatt foltokban található korábbi vakolatmaradványok alapján a helyiségrész mintegy 120 cm magasságig szintén csempézett lehetett. E fölött bézs, barna, okker festésrétegek következtek. A színek illenek a medencében lévő díszcsempe szegélyéhez.⁴²

A restaurálási program szerint a medencét úgy kellett kiegészíteni, hogy egységes összkép jöjjön létre, ugyanakkor elkülöníthető legyen még a laikus számára is az eredeti rész és a kiegészítés⁴³ (15. kép).

A grófi lakrész titkos lejárata

A már említett zöld színű grófi dolgozó (F18) nyugati oldalának középtengelyében az aljzat letisztításakor a pinceboltozatban kialakított félkör alakú nyílás került elő, amely a pincébe vezető csigalépcső maradványa lehet. A csigalépcsőt megszüntették, egyik felét elfalazták, másik ré-

szét a fallal párhuzamosan kialakított, egyenes lépcsőkarral vágták át. Ennek a második lépcsőnek az elhelyezéséhez megvették a pincehelyiség nyugati falát, illetve fel kellett falazni a keleti pófafalat. A második lejárát felszámolásakor a szoba nyugati falában kandallót alakítottak ki. Vélhetőleg csak díszkandalló lehetett, vagy a légfűtés kivezetését oldották meg ilyen módon. A kandallót a beköltöző iskola szüntethette meg, a szárkövek helyét üreges falazó téglával pótolták (16. kép).

De miért volt szükség a grófi dolgozószoba és a pince között közvetlen lejáratra? Források hiányában nem adhatunk megnyugtató választ. Ráadásul a nyíláson át a pincészingi kiszolgáló helyiségekből felszűrődő zaj, illatok zavarhatták a szobában ülőket. A lépcső csak egy, gyakorlatilag a lakosztályhoz tartozó helyiségbe vezethetett. Ha sorra vesszük a grófi és a párhuzamosan elhelyezkedő grófnői lakrész részeit, egyetlen funkció hiányzik a szobasorból, a fürdőszoba.

A hivatkozott, azonosítatlan tervsorozat, illetve a helyszínen végzett kivitelezés közbeni megfigyelés alapján a grófi lakosztályhoz kezdetben csak toilette tartozott. Ez a férfiak korabeli közfürdő használatával magyarázható. A századforduló ebben is változást hozhatott.

A lépcsőt és a kandallót nem mutattuk be, a jelenség dokumentálást követően elfedésre került. Az érintett pincehelyiség jelenleg nem volt fejlesztési terület. Remélhetőleg a későbbi ütem módot ad majd a további kutatásra és legalább a lépcső bemutatására.

Új pincei közönségforgalmi terek

A pince eredetileg kiszolgáló funkciók számára épült. Az épület múzeumává válásával szükség volt a használatba vételére a látogatói kiszolgáló funkciók elhelyezésére, mivel a földszinti terekben a szalonsorok között semmilyen alárendeltbb helyiség nem volt. A pincébe került a látogatói mosdócsoport, a ruhatár és kisebb kiállítási terület is, illetve a toronytúra kiindulópontja. Mivel a pincei területek semleges vakolt boltozott terek voltak, a funkcióváltás miatt szükségét éreztük, hogy picit közelebb hozzuk a földszinti eleganciához ezeket. Meghagyva a semleges vakolt felületeket három – másutt is használt – anyag nagyvonalú alkalmazásával operáltunk. A padlón az eredetileg a földszinten is alkalmazott terrazot használtuk ezúttal homogén „fekete” színben, a térélválasztások, ajtók homogén réz burkolatot kaptak, a bútortzat pedig itt is tölgyfa. Az így kialakított terek egyszerűségükben lettek

elegánsak. A picébe való lejutást a földszinti fölépcső alatti holt térbe berejített új egykarú lépcsővel biztosítottuk, oldalfalának burkolata az épület köveinek textúráját utánzó dekorbevonat. (Lásd 6. kép) Ez jól illeszkedik az épületre és a korra jellemző festéssel imitált anyagok alkalmazásához.

Tapéták

2012 novemberében *Kemény Marianne* és *Bruttyó Mária* végzett szondázó festőrestaurátori kutatást a kastélyban.⁴⁴ Dokumentációjukban felhívták a figyelmet a nagyebédli (F32) vakolt felületeit keretező, egykori tapétalefogó lécek alatt megmaradt bőrtapéta foszlányokra. Kemény Marianne 2017-ben végzett kiegészítő kutatása során ismét foglalkozott a jelenséggel, egyben javasolta a tapéta rekonstrukcióját.⁴⁵ A kivitelezés idején a lécek eltávolításakor a dokumentációban jelöltekhez képest jóval több helyen bukkant elő maradvány.

Klősz György századfordulós fényképfelvétele alapján az egykori minta kiszerezhető volt, színeit a foszlányok őrizték meg, így valóban lehetőség nyílt a rekonstrukcióra.⁴⁶

2021 júniusában hasonló helyzetben került elő a grófnői szalon (F17) textiltapétájának maradványa. Sajnos, már későn, a kivitelezés utolsó fázisában. A szélesebb sárga és zöld csíkok között vékony piros kettős csíkkal tagolt tapéta vélhetőleg 1945 előtt díszítette a helyiség falát. Nem valószínű, hogy építéskori maradvány lenne. Érdekes kérdés, hogy hogyan illett mindez a szoba faburkolatának törtfehér alapon világoskék-piros csíkozású színezéséhez? (17. kép)

A túl késői feltárás miatt rekonstrukcióra nem volt mód, ebben az esetben is a foszlányokat a helyükön hagytuk.

Sajnos, nincs rá protokoll, hogy ilyen esetben a kivitelező, illetve a restaurátor hogyan jár el helyesen. A helyén hagyja, vagy csatolja a maradványokat a farestaurátori záródokumentációhoz. Azért a farestaurátorhoz, mert a faburkolat részét képező lécek alatt kerültek elő. Be kell-e vonni ilyenkor textilrestaurátort a folyamatba? Jelenleg a dokumentációk sorsát – a jogszabályi előírások ellenére – nem látjuk biztosnak, így mindkét esetben a tapétadarabok a fellelős helyén maradtak. Ennek a problémának a kezelésére jó lenne egy kijelölt intézmény (Iparművészeti Múzeum, Építészeti Múzeum, vagy egy központi háttérintézmény) által vezetett adatbázis, amelyben minden hasonló fragmentum megőrzésre kerül és rendelkezésre áll.

Azokban a helyiségekben, ahol eredeti minta nem maradt fenn és archív fényképfelvétel sem állt rendelkezésre, igyekeztünk korhű mintázatú tapétákat választani. Eredetileg falkárpitokat szeretnénk volna alkalmazni, de erre a beruházás költségfedezete alapján nem volt mód, így papírtapéták kerültek kiválasztásra. Az angol és francia gyártók választékából 19. század végi mintázatokat kerestünk, főként olyanokat, amelyek kárpit formában is elérhetőek, így biztosítva, hogy minden szempontból korhű tereket kapjunk. A mintázat kiválasztása során a meglévő faburkolatok eredeti festéséhez, vagy éppen az eredeti funkcióhoz, használó személyéhez igazodó változatokat részesítettük előnyben, az egyes termek közötti harmóniát is szem előtt tartva.

Érdekeség, hogy a modern technológia segítségével nyílt lehetőség a nagyebédli bőrtapétájának megidézésére. A fotók alapján kiszerezett minta ugyanis nyomtatással került a bőrszerű hordozófelületre, ezzel bemutathatóvá vált egy ma már megfizethetetlen, vagy épp elérhetetlen belsőépítészeti felület. A könyvtárban lévő két kisebb tapétamező esetében a budapesti Wenckheim-palota (ma Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár) disztermében található eredeti tapéta másolatát készítettük el szintén nyomtatással.

Gépszet és világítás

Az épület építéskor kiemelkedően korszerű, modern vívmányokkal készült el. Hideg-meleg folyóvíz volt a lakosztályokban és a kiszolgáló üzemi területeken is, amelyet a toronyba telepített tartályokból táplált a rendszer. A vizet gőzgép nyomta fel a toronyba és a pincében elhelyezett kazánok melegítették fel a szükséges mennyiséget. A vízvezetékhálózatot természetesen csatornahálózat és külső emésztő is kiegészítette. Az épület fűtését a kandallók mellett légfűtéssel biztosították, amely segített az általános temperálásban és frisslevegő ellátásban a korban magas komfortfokozatot adva a termeknek. A megfelelő fényviszonyokat a hatalmas ablakok mellett a tetőn átvezetett belső fénykutat biztosították, megvilágítva a helyiségeket. Emellett később a gáz- majd elektromos világítást is bevezették. Ezekhez az előzményekhez méltón az új funkciók kiszolgálására a legkorszerűbb energiatakarékos rendszereket terveztük be. A fűtést és hűtést 30 db fűtő talajszondából nyert energiával hőszivattyús rendszer szolgáltatja. Ez részben padlóba épített csőhálózaton, részben rejtett fűtő-csőkon keresztül biztosítja a helyiségek megfelelő klímáját. A rendszer teljesen automatikus és helyiségenként

szabályozható, figyeli a külső légállapotokat, a benapozást és ennek megfelelően vezérli a hőleadókat. A világítást szintén a legkorszerűbb, szabályozható LED-es rendszerekkel alakítottuk ki, amely a fő látogatói terekben programozható, szakaszolható, központilag vezérelhető. A csapadékvízet összegyűjtjük és locsolásra, illetve a parkban lévő tó töltésére fordítjuk.⁴⁷

Összefoglalóan

Hogyan fogalmaznánk meg a legfőbb tanulságokat? Fontos a jól kitalált határidő, ami vonatkozik az előkészítésre, a tervezésre és a kivitelezésre egyaránt; fontos a hosszútávú programalkotás; egyformán fontos minden lépés, előkészítés, tervezés, kivitelezés és ezek összehangolása; fontos az együtt gondolkodás, a konszenzus, ami megnyugtat, elégedettséggel tölt el; fontos a hozzáértő kivitelezés és a megfelelő szakipar, aki képes és akar gondolkodni és megoldást találni, aki igényes; és amikor elkészült, fontos az, aki az egész működteti, gondossággal, szeretettel, szakmai színvonalon.

Bízunk benne, hogy úgy tudtuk az épületet megújítani, és új erőt adni neki, hogy önfenntartó legyen, a lehető legtöbbet megőrizzünk az eredetiségéből, ezzel tovább szőhesse a saját sztorijait. Mert akkor él, és akkor lesz mire emlékezni később is (18–23. kép).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bottyán Anikó: *Szabadkígyós, Wenckheim-kastély. Nyílászárók, faburkolatok, fa berendezési tárgyak restaurátori felmérése*. Budapest 2013.
- Bottyán Anikó: *Szabadkígyós, Wenckheim-kastély. Nyílászárók, faburkolatok, fa berendezési tárgyak. Fa-restaurátori kutatási dokumentáció*. 2017. június.
- F. Dóczy Erika – Csukai Márta: *Szabadkígyós, Wenckheim-kastély. Értékleltár*. 2012. július.
- Éble Gábor: *A Harruckern és a Károlyi család. Genealógiai tanulmány*. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest 1895.
- Hankó József: *Két évszázad a Wenckheim családdal*. Linotype Betéti Társaság, Gyula 2000. 256.
- Járolai József: *Szabadkígyós – Újkígyós*. Száz Magyar Falu Könyvesháza, Budapest 2001.
- Kemény Marianne: *Restaurátori, falfestés-kutatási dokumentáció a szabadkígyósi Wenckheim kastély főépületének földszinti helyiségeiről*. Budapest 2017.
- Kemény Marianne – Brutyó Mária: *Egykori Wenckheim-kastély, Szabadkígyós – Restaurátori, falfestés-kutatási dokumentáció*. Budapest 2012.
- Kovács Klára: *A szabadkígyósi Wenckheim-kastély falkutatása. Tudományos dokumentáció*. 2012. augusztus-október.

- Kovács László – Papp János: *Szabadkígyós, Wenckheim-kastély. Restaurátori kutatási dokumentáció tendertervez. Fémrestaurátori dokumentáció*. Budapest 2017.;
- Sobó Jenő: *Az erdészeti építéstan 2. Középítéstan*. Országos Erdészeti Egyesület, Selmecbánya 1899.
- Sütő József: *Kőrestaurátori kutatás. Szabadkígyósi Wenckheim-kastély*. Sósút 2017.
- Virág Zsolt – Bulbuk Zsuzsanna – Ulreich Beáta: *A szabadkígyósi Wenckheim-kastély. Tudományos dokumentáció*. 2013.
- A kígyósi pusztán a Weinkheim-tanya. Csevegés Teleki Sándortól. *Vasárnapi Újság* 1882. december 3., 29. évfolyam, 49. szám, 775-779.
- Egy magyar grófi pár ezüstlakodalma. *Vasárnapi Újság* 1897. július 4., 44. évfolyam, 27. szám, 433-439.
- Kartaue *Mauerbach* <<https://www.bda.gv.at/themen/kartaue-mauerbach.html>>
- Románcementek felhasználásának bevált módszerei – Kézikönyv*. Szerkesztette: Gurtner, Christian – Hilbert, Georg – Hughes, Dave – Kozłowski, Roman – Weber, Johannes. Fordította: K. Pintér Tamás és Pintér Farkas. Rocare, h.n. 2013.
- bda.gv.at Forschung (<https://www.bda.gv.at/themen/kartaue-mauerbach/forschung.html>)
- Újdonságok. *Békés – Politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap* 1884. október 27., 3. évfolyam, 43. szám. 2.
- Ybl Miklós *építész 1814-1891. A Hild-Ybl Alapítvány kiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban 1991 december – 1992 március*. Kiállításkatalógus. Szerk. Kemény Mária – Farbaký Péter. Hild-Ybl Alapítvány, Budapest 1991.

JEGYZETEK

1. Ókígyós Wenckheim József Antal uradalmának központja volt a 19. század elején. Wenckheim József 1814-ben dohánykertész családokat telepített a pusztára, akik megalapították Újkígyóst. Az ókígyósi uradalom 1950-ig Újkígyós közigazgatási területéhez tartozott, majd a belügyminisztérium önálló községgé alakította Szabadkígyós néven. 1977-ben Újkígyós társközsége lett, majd a rendszerváltás után ismét önállóvá vált. Járolai József: *Szabadkígyós – Újkígyós*. Száz Magyar Falu Könyvesháza, Budapest 2001. 7. (elektronikus hozzáférés 2007. https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/100_falu/Ujkigyos/)
2. Kemény Marianne – Brutyó Mária: *Egykori Wenckheim-kastély, Szabadkígyós – Restaurátori, falfestés-kutatási dokumentáció*. Budapest 2012.; Bottyán Anikó: *Szabadkígyós, Wenckheim-kastély. Nyílászárók, faburkolatok, fa berendezési tárgyak restaurátori felmérése*. Budapest 2013.
3. Virág Zsolt – Bulbuk Zsuzsanna – Ulreich Beáta: *A szabadkígyósi Wenckheim-kastély. Tudományos dokumentáció*. 2013.

4. F. Dóczi Erika – Csukai Márta: *Szabadkígyós, Wenckheim-kastély. Értékkeltár*. 2012. július.
5. Kovács Klára: *A szabadkígyósi Wenckheim-kastély falkutatása. Tudományos dokumentáció*. 2012. augusztus-október.
6. Az első tervet a Földes és Társai Építésziroda Kft. készítette. A Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogramban a Konkrét Stúdió Építészeti Kft. működött közre.
7. Kemény Marianne: *Restauratori, falfestés-kutatási dokumentáció a szabadkígyósi Wenckheim kastély főépületének földszinti helyiségeiről*. Budapest 2017.; Bottyán Anikó: *Szabadkígyós, Wenckheim-kastély. Nyílászárók, faburkolatok, fa berendezési tárgyak. Farestauratori kutatási dokumentáció*. 2017. június; Kovács László – Papp János: *Szabadkígyós, Wenckheim-kastély. Restauratori kutatási dokumentáció tendertervhez. Fémrestauratori dokumentáció*. Budapest 2017.; Sütő József: *Kőrestauratori kutatás. Szabadkígyósi Wenckheim-kastély*. Sósút 2017.
8. A helyiséget fürdőként azonosítjuk, miként Sobó Jenő (1853-1920) főiskolai rendes tanár 1899-ben megjelent építészeti tankönyve szerint is hasonló berendezésű egy fürdőszoba. Lásd Sobó Jenő: *Az erdészeti építéstan 2. Középtéstan*. Országos Erdészeti Egyesület, Selmecbánya 1899. 326-328.
9. PAGONY Táj- és Kertépítész Iroda 2017.
10. MNL OL P 418.
11. S 79 No 0216/0001-0189, S 79 No 0216/0190-0450, S 79 No 0216/0451-0521, S 79 No 0216/0522-0582
12. A képek a közgyűteményi portálon hozzáférhetők.
13. MNL, BéML XI. 601. 14. dosszié.
14. MNL, BéML XI. 601. 17. dosszié.
15. Kígyósi Vendégeknyv, Ó-kígyós, 1879-1918, eredeti kézirat, több kéz írása, 188 f. 330 x 252 mm, tulajdonos: gróf Wenckheim család, jelenleg a Békés Megyei Könyvtár őrzi Békéscsabán
16. Emlékalbum nagyméltóságú gróf Wenckheim Frigyes valóságos belső titkos tanácsos és neje Wenckheim Krisztina grófnő ő exelenciája ezüst menyegzőjére, 1872-1897 június 18., Budapest, 1897, melyet a kegyurasági papság: Ballauer Kristóf menyházi plébános, Gróf Ferenc szentszéki ülnök, gyulai plébános, Hunyady János aradszentmártoni plébános, Kny Antal békési esperes-plébános, Körmeny János lébenyszentmiklósi plébános, dr Kramp János eleki esperes-plébános, Kreskay Antal lébenyi plébános, Lacza Gyula mecséri plébános és Széchenyi Lajos címzetes kanonok, kígyósi esperes-plébános ajánl a grófi párnak.
17. A kígyósi pusztán a Weinckheim-tanya. Csevegés Teleki Sándortól. *Vasárnapi Újság* 1882. december 3., 29. évfolyam, 49. szám, 775-779.; Egy magyar grófi pár ezüstlakodalmá. *Vasárnapi Újság* 1897. július 4., 44. évfolyam, 27. szám, 433-439. Mindkét cikk nagyméretű, jól részletezett metszetet közöl a kastélyról.
18. A Magyar Nemzeti Múzeum Fotótárában találhatók az eredeti felvételek, Ltsz.: 78. 303 -78. 305
19. A leszármazottaknál megmaradt irat- és fénykép-anyag teljes áttekintésére nem volt mód.
20. MMA, MÉM-MDK, Tervtár No. 06737.
21. MMA, MÉM-MDK, Tervtár No. 06738.
22. MMA, MÉM-MDK, Tervtár No. 09325.
23. MMA, MÉM-MDK, Tervtár No. 40234.
24. BFL XV.17.f.331.b – 20/1-20; a levéltár honlapján, illetve a közgyűteményi portálon digitálisan is elérhető; összefoglaló irodalom: *Ybl Miklós építész 1814-1891. A Hild-Ybl Alapítvány kiállítása a Budapesti Történeti Múzeumban 1991 december – 1992 március*. Kiállításkatalógus. Budapest 1991. 256.
25. BFL XV.17.f.331.b – 144/1-4.
26. I. Ferdinánd német-római császár 1559-ben adományozott Wenck Dánielnek címereslevelet, majd Wenck Ágoston 1608-ban „wenckheimi” előnévvel birodalmi nemességet kapott. Wenck János udvari orvost Mária Terézia császárnő 1748-ban osztrák lovagi rangra emelte, az erről szóló diplomát már Wenckheim névre állították ki. Az orvos fia, Wenckheim János József császári tanácsos, aló-ausztriai kancellár Harruckern Mária Cecília bárónővel kötött házasságot, így a família később jelentős birtokokhoz jutott Békés vármegyében. Ebből a házasságból három gyermek született. György a papi hivatást választotta; (I.) József cs. kir. altábornagy és (I.) Ferenc cs. kir. altábornagy 1776-ban osztrák bárói rangot nyert. Lásd még Éble Gábor: *A Harruckern és a Károlyi család. Genealógiai tanulmány*. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest 1895.
27. Gróf Wenckheim Frigyesné, szül. Wenckheim Krisztina hitbizományi alapító levele, 1886, MNL, BéML, XI. 601. 17. dosszié.
28. A mozdítható javakat bevagonírozták, a vasúti szállítmány sorsa azonban ismeretlen. Jároli, 2001.
29. Hankó József: *Két évszázad a Wenckheim családdal*. Linotype Betéti Társaság, Gyula 2000. 256.
30. Jároli, 2001. elektronikus hozzáférés 2007. *Szabadkígyós két kísérlete* <https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulessok_ertekei/100_falu/Uj-kigyos/pages/009_szabadkigyos_ket.html> (sulinet.hu)>
31. Az első katonai felmérésen két kisméretű lakóépület azonosítható. Az 1788-as birtokterképen U alakú épület körül létre hozott épülethozzátartozó meg (MNL, BéML XV 1 a 48).
32. Gr. Wenckheim József kígyósi uradalmának ingó és ingatlan leltára, 1853. MNL, BéML, XI. 601. 14. dosszié.
33. Ybl, 1991. 73.
34. Hírt ad róla: *Újdonságok Békés – Politikai, társadalmi és közgazdasági hetilap* 1884. október 27., 3. évfolyam, 43. szám, 2.
35. *Románcementek felhasználásának bevált módszerei – Kézikönyv*. Szerkesztette: Gurtner, Christian

- Hilbert, Georg – Hughes, Dave – Kozłowski, Roman – Weber, Johannes. Fordította: K. Pintér Tamás és Pintér Farkas. Rocare, h.n. 2013.
36. A használat nem könnyű, ugyanis a habarcs kötési ideje 7-15 perc.
 37. Példaként az osztrák műemléki hivatal (Bundesdenkmalamt) kutatási programjait érdemes megemlíteni. *bda.gv.at* Forschung (<https://www.bda.gv.at/themen/kartause-mauerbach/forschung.html>)
 38. Utoljára 2005-ben foglalkozott konferencia Magyarországon történeti épületek homlokzati színezésével. A konferencia előadásainak anyagát lásd: *Magyar Műemlékvédelem* XIV. (Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 14.) OMF, Budapest 2007. 205-295.
 39. Békés megye – Szabadkígyós, A szabadkígyósi Wenkheim-kastély előlnézete (Klősz György fotója) BFL XV.19.d.1-11/204
 40. Az osztrák példa: *Kartause Mauerbach* <<https://www.bda.gv.at/themen/kartause-mauerbach.html>>
 41. Sobó Jenő tankönyvében szinte méretre azonos medencét ír le és elemez, taglalva a süllyesztett medence és a lábakon álló kád előnyeit és hátrányait. Sobó, 1899. 328. 2239. ábra
 42. A falkutatásban Bíró László restaurátor volt a segítségünkre.
 43. A medence restaurálása Molnár Gabriella, Csontos Katalin, Himmer Attila szilikát-restaurátor munkája.
 44. Kemény-Brutyó, 2012. 38.
 45. Kemény, 2017. 114-115.
 46. A rekonstrukció elkészítése Tóth G. Péter kurátor munkája.
 47. A kerthez lásd még a Műemlékvédelem történeti kertek helyreállításáról írt számát: *Műemlékvédelem* LXV. (2021) 6. szám 461-463.

A TATAI ESTERHÁZY-KASTÉLY KUTATÁSA, HELYREÁLLÍTÁSA ÉS ÚJRA NYITÁSA

Haris Andrea Phd

Művészettörténész. A diploma megszerzése után az állami műemlékvédelmi szervezet (OMF, OMvH, KÖH) alkalmazottja volt, annak 2012-es átalakulásaig. Azóta műemléki szakértőként dolgozik és több egyetemen tanít műemlékvédelmet.

E-mail: dr.andreaharis@gmail.com

Jankovics Norbert

Művészettörténész, régész, műemléki szakértő. Pályáját kis muzeológiai kitérő után építészettörténeti kutatásoknak szentelte. 2009 óta műemlékvédelmi profilú intézményekben dolgozik, 2014 óta műemléki szakértőként a legkülönbözőbb korú, funkciójú, állapotú műemlékek kutatását végzi. Tudományos publikációi a műemlékes kutatásai mellett az Árpád-kori művészettörténet egyes témáiról, és műemléki topográfiai tevékenységről szólnak.

E-mail: norbert.jankovics@gmail.com

Szentkuti Viktor

Okleveles építészmérnök, vezető tervező, műemlékek területén gyakorlott tervező szakmai cím. A Budapesti Műszaki Egyetemi tanulmányok befejezését követően Halmai Dénessel és mesterével, Molnár Csabával együtt közösen alapított M Építész Irodában kezdett el dolgozni. Kezdeti szárnypróbálgatásai a BME műemléki épületegyüttes számos nivós épületének (például a Központi épület – tervezte: Hauszmann Alajos) részleges helyreállításának és rekonstrukciójának tervezése volt csaknem tíz éven keresztül. Az első összetett műemléki helyreállítási feladatot a fertődi Esterházy-kastélyegyüttes Kiskastély épületeinek tervezése jelentette. A három ütemben megvalósuló felújítás az Építészettörténeti és Műemléki Tanszék oktatóival együttműködve (Krähling János, Halmos Balázs, Fekete J. Csaba) és aktív régész kutatói jelenléttel (Koppány András) valósult meg 2009 és 2015 között. A Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretén belül 2015 végétől a tatai Esterházy-kastélyegyüttes részleges, 2017-ben a nagycenki Széchenyi-kastély átfogó, majd 2018-tól a szécsényi-benczúrfalvai Benczúr-kúria teljes rekonstrukciója következett. Jelenleg a veszprémi vár területén található műemléképületegyüttes kiemelt épületeinek rekonstrukciójával és hasznosításával foglalkozik a 2023-as Európa Kulturális Fővárosa címhez kapcsolódva.

E-mail: szentkuti@mepitesziroda.hu

RESEARCH, RESTORATION AND REOPENING OF THE ESTERHÁZY MANSION IN TATA

The main building of the Esterházy Mansion in Tata was built in two main periods by demolishing most of the former Regency house. The current mass of the castle was actually created by enclosing the former building, when due to economic considerations, the former floor plan was expanded with U-shaped side corridor sections from north-west-south. Strict adherence to the land features and dimensions of the previous building, keeping the costs under control may have been the client's demand, thus explaining the asymmetry that is foreign to Jakab Fellner's design practice and also to Baroque castle architecture. The architect tried to counterbalance this asymmetry on the façades: the new building has retained its former northwest projection, to which a new southwest corner tower was built. According to the research, the stairway leading to the first floor, the staircase and the vestibule took their current shape already in the first construction phase. Although the upper floor was completely built by the beginning of the 1770s, it was empty and abandoned, at that time only the stucco decoration of the vestibule could be finished. The completion of the first floor and the creation of the rest of the stucco could be done around 1780.

When getting familiar with the building and its history – the architectural vision could be precisely matched to the features. The restoration of the main building and the south wing of the castle is the first

step towards complete renewal, but perhaps even more important is the basic principle: to make good use of the building and to find a careful owner, or as we call it nowadays, a good manager of the ensemble. The almost one-year operation is a proof of this with the annual number of over seventy thousand visitors.

BEVEZETÉS

A tatai Esterházy-kastély Nemzeti Kastélyprogram keretében megvalósuló nagyszabású felújításának előkészítése 2014-ben indult.¹ A műemléki védetség okán, a jogszabályi előírásoknak megfelelően, a korábbi kutatások eredményeit is felhasználva újabb épület- és restaurátori kutatások kezdődtek a kastély fő- és melléképületeiben, amelyek több ütemben 2019-ig, a tervezéssel és a kivitelezéssel párhuzamosan is folytak. Az együttes falkutatása az építés eddig több ponton homályos történetét segítette tisztázni. Az előkerült jelenségek természetesen a tervezési folyamatot is befolyásolták, és a feltáruló részletek a készülő tervekbe is beépültek. Ez a cikk a Főépület és az udvart keretező földszintes épület déli szárnyának helyszíni kutatásáról, a tervezés folyamatáról, és a megvalósult kiállításban való „hasznosításáról” igyekszik felvillantani néhány példát, de a terjedelmi korlátok, és a téma szerteágazó jellege miatt sem törekedtünk a teljességre. A célunk inkább a figyelem felkeltése a tárgyalta helyszínen, a téma és a módszereink iránt.

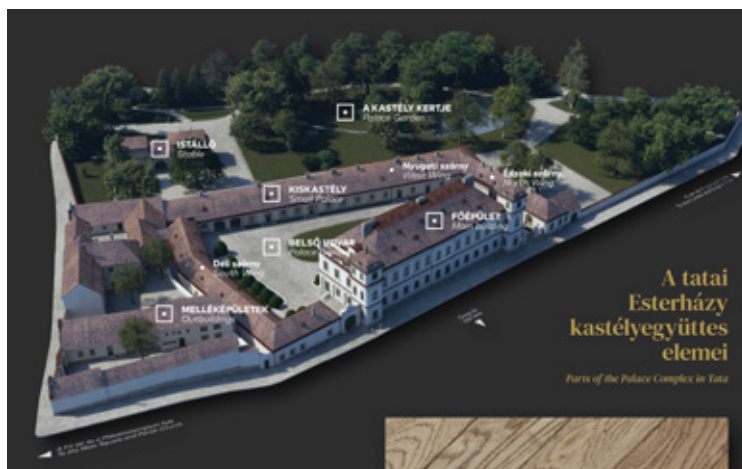
A tatai Esterházy-uradalom eszmei és gazdálkodási központja a tatai vártól délre található nagy kiterjedésű kastélyegyüttes volt (*1. kép*). Az utcafronton szabadon álló, téglalap alaprajzú,

egyemeletes, kontyolt nyeregtetős, két szélén saroktornyokkal bővített főépületet észak, nyugat és dél felől földszintes oldalszárnyak kísérik, amelyek a főépület nyugati oldalán egy csaknem teljesen zárt, szabálytalan, trapéz alaprajzú belső udvart alkotnak. Az földszintes épületszárnyak a főépület északi és déli széléhez, a tornyoknál egy-egy kapuval csatlakoznak. Az épületeket a tatai városközpontot átszövő tájképi kert zöldfelülete vette körül, a földszintes szárnyak mögött egy kisebb, intim hangulatú kert tartozik az együtteshez egy apró tóval, grottával és egy szabadon álló istállóval.²

A tervezés alapját a főépület és az udvart keretező földszintes épület déli szárnyának pontos építészeti felmérése és a meglévő állapotról készült virtuális séta (minden irányban rögzített megjelenés alaprajzi értelemben is definiálva), illetve a tervezett turisztikai funkcióról is rendelkező építettői tervezési program képezte. Ez utóbbi a restaurátori dokumentációkkal kiegészítve fogalmazta meg – a tervezők számára is némi mozgásteret hagyva – a kitűzött helyreállítási célokat, amelyeket a kivitelezés közbeni kutatási eredmények módosítottak vagy finom hangoltak.³

A főépület utoljára a kórház idegosztályaként működött, majd ezt követően, a kilencvenes évektől fűtetlenül, használaton kívül állt az épü-

1. kép A tatai Esterházy-kastélyegyüttes részei ma. Ábra: Pazirik Kft.

2. kép A tatai Esterházy-kastély főépületének ároktetője. Fotó: Szentkúti Viktor, 2018

3. kép Az ároktető sokat javított barokk tetőszerkezete. Fotó: Szentkúti Viktor, 2018

let. Alkalmanként volt csak látogatható, kályha-kiállításnak adott helyet. Az állagmegóvás hiánya miatt a tetőszerkezet rendszeresen beázott, a barokk fedélszék az azt alátámasztó mestergerenda visszafordíthatatlan korhadása miatt megrogyott. A helyreállítás tervezési és kivitelezési munkáit ennek a rendbetételével kellett kezdeni (2-4. kép).

A déli mellékszárnny állapota is leromlott, ráadásul az épületrész mögött található síkátort ki-

sebb helyiségekkel, fűtetőkkel utólagosan beépítették, anélkül, hogy a vízelvezetést megoldották volna. A barokk épületek mögötti súlytámfal több helyen beomlott és a szakszerűtlen beépítések miatt a terület korábban kiegyensúlyozott természetes vízháztartása felborult, mindig más és más helyen törtek a felszínre erek, csermelyek. A Főépület és a földszintes épületszárnyak által közrefogott belső udvar Oroszlános-kútjának vízszintje erős ingadozást mutatott.

4. kép Faanyagok állapotvizsgálata feltárás közben. Fotó: Szentkúti Viktor, 2018

5. kép A Régensi ház pincéje a falkutatás után. Fotó: Jankovics Norbert, 2016

6. kép A homlokzat részlete a falkutatás után.
Fotó: Jankovics Norbert, 2016

7. kép Az északi torony déli falának részlete a falkutatás után. Fotó: Jankovics Norbert, 2016

A FŐÉPÜLET ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE A KUTATÁS ADATAI NYOMÁN

Az 1751-ben készült, telekhelyes Tata térképen ábrázolt régensi, vagy tisztartói ház, *Balogh Ferenc* régens lakóháza, nagyméretű, északnyugati sarkán kiugró résszel és rövid, beforduló oldalszárnyakkal ábrázolt épületként tűnt fel.⁴ A mai kastély alatt található pince északi, dongás helyiségét – amelyik sem a keleti, sem a nyugati oldalán nem ér el a mai homlokzati falsíkgig, ezzel nem igazodik a kastély alaprajzi rendszeréhez – már a kutatás kezdetén a korai épület fennmaradt részleteként határoztuk meg⁵ (5. kép). A földszinten, az udvar felé eső oldalfolyosó, továbbá az északnyugati saroktorony falaiban találtunk a korai épülethez köthető, fenntartott szakaszokat. A leírtaknak megfelelően a korai épület kiterjedése hozzávetőlegesen ugyan, de körvonalazhatóvá vált. A téglalap alaprajzú, hosszú keskeny ház a mai oldalfolyosó nyugati fala, a kis pincetér nyugati végfala és az oldalfolyosó belső falai között kijelölhető területet foglalta el. Alaprajza azonban nem volt zárt: északnyugati sarkán egy kisebb épületrész ugrott ki tömegéből, délen pedig a mai udvari homlokzat síkján túl, kelet felé is

folytatódó fala (oldalszárnya) volt. A rekonstruálható alaprajz az 1751-es térkép ábrázolását hitelességét is bizonyítja. A ház építésének pontos ideje nem ismert, első említése 1746-ból maradt fenn, ekkor *Fellner Jakab*nak bizonyos javítási munkák (tervezésének?) ellenértékét fizették ki, és a munkák még 1750 körül is folytak.⁶ A szakirodalom bár korábban tisztázta, hogy a főépületet körülvevő földszintes épületszárnyak nem azonosíthatóak a tisztartói házzal, a mai napig gyakran Balogh-szárnyként hivatkoznak rá. A tisztartó háza valójában nem ezen épületek, hanem a mai főépület egy része volt.

Az Esterházy családhoz méltó urasági rezidencia építésének szándéka már a tatai uradalom megszerzésekor felmerült, de sokáig nem realizódott. A középkori vár várkastéllyá váló kiépítésének 1763 elején Fellner Jakab által készített részletgazdag tervei a kortárs francia, német és osztrák építészeti vívmányok követéséről tanúskodnak.⁷ A kivitelezéséhez, a források tanúsága szerint anyagot is szállítottak 1764-ben, de az építető *Esterházy Miklós* váratlanul elhunyt. Örökösét 1769-ben iktatták birtokba az akkor már létező „Herrschaftliche Residenz” tatati épületében. Az Esterházy-levéltár irataiban 1768-

ban nagyobb építési kiadások szerepelnek, amelyek 1777/78-ig folyamatosan csökkentek.⁸ A megvalósult kastély végül távolról sem emlékeztet az említett terveken szereplő rezidenciára, Esterházy Miklós özvegye, *Lubomirská Anna*, ill. az örökös *Esterházy Ferenc* a drasztikus költségcsökkentés jegyében elvetette a vár kiépítésének koncepcióját, és a korábbi régensi házat bővítette kastéllyá. Sem az építkezésére, sem a koncepcióváltásra, és a tervezésére sincs közvetlen forrás, mindez csak a könyvelési adatok, a megvalósult kastély, és az azon feltűnő, Fellner Jakabra jellemző megoldások, valamint egy 18. századi eredetű, a Főépülről készült alaprajz együttes értelmezéséből rekonstruálható.⁹

A homlokzatokon, és a belsőben nyitott kutatószondákban mindenhol azonos építőanyagokat, építési módot (nagymeretű, jó minőségű téglák, kőporos, mészrögös aprókavicsos, morzsalékos, enyhén rózsaszínes- sárgás színű, olykor fehér habarcs) figyelhettünk meg. A mai épület a korábbi régensi lak nagyobb részének elbontása után valósult meg, s annak kőanyaga közvetlenül került át a kastély falaiba. Mivel a korábbi épület földszintes, és kisebb alapterületű volt a helyben lévő bontási anyag már a földszinten „elfogyott”.¹⁰ A fentiekből következik az is, hogy a kastély mai tömege tulajdonképpen a korábbi épület körbeépítésével jött létre, a takarékoság szempontja miatt a korábbi alaprajz északról-nyugatról-délről azt körbe ölelő, U- alakú ol-

8. kép Az udvari homlokzat főpárkánya a falkutatás után. Fotó: Jankovics Norbert, 2016

dalfolyosó szakaszokkal bővült. Az új ház megőrizte viszont korábbi északnyugati kiugrását, amelyhez egy újabb, délnyugati is kapott, most már (?) torony formájában kiépítve. Azt, hogy a tornyok, ill. maga a kastély emeletes kiépítése az első fázisban megtörtént, több bizonyíték is valószínűsíti. Egyrészt a délnyugati saroktorony földszintje és emelete közötti falvonó vasak helyzetük miatt csak egyszerre épülhettek a két szinttel,

9. kép A földszint 10. számú sarokhelyiség északi fala befalazott ajtók maradványaival a falkutatás közben.

Fotó: Jankovics Norbert, 2016

10. kép Az egykori kápolna a falkutatás közben.

Fotó: Jankovics Norbert, 2016

11. kép A földszinten feltárt légfűtés csővezete.
Fotó: Szentkúti Viktor, 2016

12. kép A földszinten feltárt légfűtési kazán.
Fotó: Szentkúti Viktor, 2016

másrészt a belső, udvari homlokzat középső terasza, a homlokzati falon kialakított, Fellnerre oly jellemző, sávozott, homorú, kosárvéső-óriásfülkével, ugyancsak egy építési fázisban lett kialakítva.¹¹ A kastély főépületét tehát eredetileg is emeletesre tervezték, és így is építették meg. A homlokzat mai tagolását, legalábbis az elemek méretét, formáját az eredeti, Fellner-féle koncepcióval azonosnak tarjuk, annak ellenére, hogy a vakolat a kutatás idején szinte a teljes homlokzaton az 1990-es években felhordott cementes anyagúnak bizonyult¹² (6-8. kép).

A gondosan, fehér, szemcsés, puha mészkőből faragott nyílászervek egy periódus termékei, és az oldalfolyosóra nyíló kökeretekkel együtt készültek. Az utóbbiakat eredetileg talán egy nyitott folyosóra szánták, amely azonban már építéskor zárt térként készült el.¹³

A kastély alaprajzának sajátosan szabálytalan elrendezése részben a feltételezett építési körülményekből következik, illetve válik magyarázhatóvá. A korábbi épületből fenntartott falszakaszok, a bővítés jellege, az U-alakban körbefutó oldalfolyosóval a megrendelői kényszer nyoma lehet. Az északi nagyobb helyiségek oldalfolyosóval határos falain megfigyelt falelválások/falvarrások valószínűleg arra utalnak, hogy a folyosót végig akarták futtatni az udvari homlokzat előtt, de az így létrejövő, az épület déli részét is jellemző apró terek aligha feleltek meg a reprezentációs igényeknek. Valószínű, hogy a megbí-

zó szándékát tükrözi, hogy az északi helyiségek falánál végül megállították a folyosót, és azt csak az épület véghomlokzatán folytatták újra, létrehozva ezzel az udvar felé eső szobát. Az alaprajz, Fellner tervezési gyakorlatára egyébként egyáltalán nem jellemző, aszimmetriáját ezek a változó igények nyomán megvalósult módosítások hozták létre (9. kép).

Az északi helyiségcsoport középső főfala mentén az addig kéménynek gondolt falmag helyén nagyobb méretű, több periódusú fűtőhelyiséget tártunk fel. A helyiség egy csigalépcső jelölésével szerepel a 18. századi alaprajzon. Bejárata az udvar felőli helyiség északnyugati sarka mellett nyílt, ott, ahol egy későbbi ajtótok nyomait megtaláltuk. Ebből a helyiségből fűtötték a szomszédos termek sarokkályháit, és érték el az emeleti fűtőhelyiséget.¹⁴

Az emeltre vezető lépcső, a lépcsőház és a vesztibül mai formáját a kutatás tanúsága szerint már az első építési szakaszban elnyerte. A falakon lévő profilált szélű, vaskos csigavonalban záródó tükrök eredeti 18. századi elrendezést mutatnak, csupán a keretek szélén megjelenő pálcás tagolás újabb, valószínűleg egy 19. századi neobarokk felújításhoz köthető. A lépcsőfeljáró és a vesztibül a kastély főépületének az egyetlen első fázisból fennmaradt díszes barokk tere, ami a főhomlokzat tagolását utánozza: az egyes elemek, falsávok, és különösen a csigavonalak a külső kökereteken megfigyelt vastosabb csigárokronai.

Az emeleti nyugati teremsorban lévő rokokó stukkódísz sokkal magasabb színvonal, finomabb kidolgozás és oldottabb megfogalmazás jellemzi. Az stíluskülönbség alapján feltételezzük, hogy az emelet bár teljesen kiépült az 1770-es évek elejére, de csak a vesztibül stukkói készültek ekkor. A felső részek építésére vonatkozó adat 1780 tájáról így a többi helyiség befejezésére, az újabb stukkókra vonatkozhat.¹⁵

Valószínűleg az 1780 körüli időszakban készültek el a tető magasságában lévő kilátó teraszok is, a déli timpanonos kijárat a timpanon alatt megjelenő, kőből faragott vaskos füzérdísszel erősen elüt a főhomlokzaton lévő faragott kőkeretek stílusától, és talán időben is jobban illik az 1780-as évek elejére, akár 1800 tájára.¹⁶

Az 1780-as évekre a főépület valószínűleg készen állt, és ezt követően inkább csak a belső

terek változtak. *Esterházy Miklós Ferenc* az 1870-es években, fia *Miklós József* az 1890-es évek első felében alakította át az együttest, ezzel a főépület egyes részeit is. Sajnos a két korszak a falkutatás módszereivel nem volt egyértelműen elkülöníthető, egyrészt mivel kevés épített szerkezetet érintettek a beavatkozások (légfűtés), másrészt, mert mindkettő belsőépítészeti munkái neobarokk stílusban valósultak meg¹⁷ (10-12. kép).

A tatai kastély légfűtés rendszere nagy valószínűséggel *Ferenc József* egyik (talán inkább a korai) tatai látogatásához időzített nagy felújításakor készülhetett. A rendszer kiépítése természetesen együtt járt a barokk kályhák lebontásával. A korábbi fűtőhelyiségek, a bemutatott földszinti kivételével, feleslegessé váltak, egy részüket befalazták, egy részükből mellékhelyiség lett. A rendszert ezt követően csupán két, nagy-

13. kép A földszint 15. számú helyiség északkeleti sarkában feltárt fűtőhelyiség bejárata a falkutatás után. Fotó: Jankovics Norbert, 2016

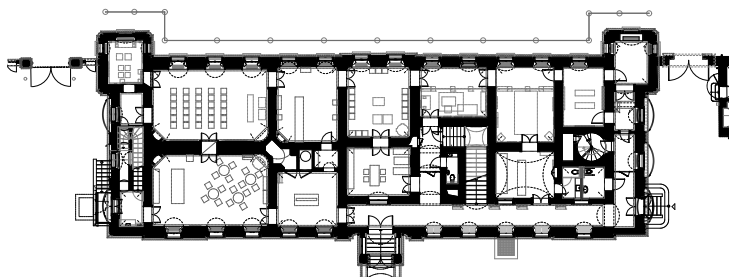
14. kép A korszerűsítés alkalmával gépészeti és elektromos rendszerekkel használt egykori légfűtés-rendszerek. Fotó: Szentkúti Viktor, 2019

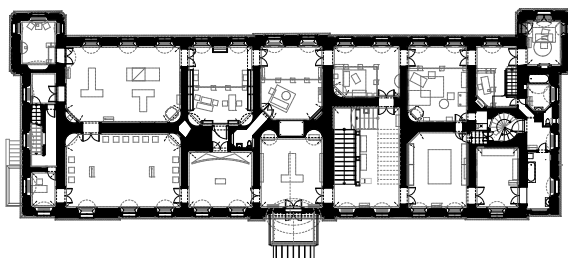
15. kép A megújult kastély feltárulása a tópart menti parkból. Fotó: Kovács Zoltán

méretű kazán működtette. Az egyik a pincébe került, ez a földszinti helyiségeket fűtötte, a másik a korábbi fűtőkamrában nyert elhelyezést, ez szolgált az emelet fűtésére. A nagyméretű, hengeres vaskályhákat kis nyíláson át töltötték be, az

égéshez szükséges levegőt a fűtőhelyiségből nyerhették. A keletkező füst a barokk kéményekben távozott. Mivel a meleg levegő sűrűsége kisebb, mint a hideg levegőé az átizzott vaskazán körül felgyűlt forróság vaskos, az egész épületet

16. kép A kastély főépület földszinti alaprajza

17. kép A kastély főépület emeleti alaprajza

18. kép A kastély főépület és az udvart övező egyszintes barokk épületszárnyak madártávlatból. Fotó: Pazirik Kft.

behálózó falazott és vas csőhálózaton felfelé áramlott: e fizikai sajátosság hasznosítása jelenti a gravitációs rendszer alapját. A pincében lévő tartály körüli hő a földszintre, a földszinti kazán melege pedig az emeltre szállt, ahol a falon elhelyezett szellőzőrácsokon át a helyiségekbe áramlott. A terem alsó részében felgyűlt hideg levegő egy párhuzamos csőrendszeren ugyanakkor elkezdett sülyyedni a kazánok felé, ahol újra felmelegedve újra felemelkedett a termetket fűteni.

Sajnos egyelőre nem ismert a rendszer kiépítésének ideje, az azonban biztosnak tűnik, hogy az 1897-es hadgyakorlatot, császári és királyi látogatást megelőzően készített fényképfelvételeken már nem látszanak a barokk kályhák, azok üres fülkéiben ekkor bútorok álltak. A légfűtés rendszernek 1897-ben tehát már biztosan késznek kellett lennie. A gravitációs elven működő légfűtés sokkal hatékonyabbá tételéhez már az elektromosság és modernebb kazánok is kellettek, amelyek először a 20. század középső harmadában álltak rendelkezésre. A modernizációs munkák Tatán ekkor már elmaradtak, és a kastély fűtésrendszerének elemei használaton kívül vártak a feltárássra a 2015-ben elkezdett kutatásig (13. kép).

A tervezés során a kastély főépületének a korábbi épület körbe foglalo oldalfolyósóiból eredő adottságait fel lehetett használni a tervezés során. Például a vestibül és földszinti közlekedő folyo-

só tűzvédelmi hő- és füstelvezetés megoldását: a teljes szélességében vasbeton akna kialakításával (alatta a pincszinti angolaknával és ventilátorral) és a 19. század végi fűtőkorszerűsítés során példaként szolgáló parapet szellőzőkkel, amelyekkel az épület adottságaihoz illeszkedő megoldás született.

19. kép A kastély egykori ároktetőjének műszaki korrekciója. Fotó: Szentkúti Viktor, 2018

20. kép A kastélyegyesület látványa az Őreg-tóval. Fotó: Kovács Zoltán

21. kép Fennmaradt díszítőfestés konzerválva.
Fotó: Kovács Zoltán

22. kép A kápolna boltozatának feltárulása a később elhelyezett eltakaró mennyezet megbontásakor, 2016

A belső kémények és fűtési hálózat vizsgálata követően a földszinti reprezentatív terek mesterséges szellőzése és hűtése megoldott lett. Az új rendszer az északi fűtőhelyiséget felhasználva és átalakítva – annak járatait kiegészítve új csőhálózattal és hőleadókkal – jött létre (14. kép). Az már ráadás, hogy a fűtőjárat hangulatából „keretbe foglalva” a nagyközönség is izelítőt kap – mind a történeti, mind a kortárs megoldás látható.

A 19. század végén és a 20. század elején a modernizációval összefüggő további átalakításokkal is számolnunk kell, de a vezetékes víz, villany, telefon bevezetése is csak kisebb falazásokkal járt. A leglátványosabb változások a maig fennmaradt, az emelet déli részén utólagosan beépített fürdőszobák voltak. A vízvezetékekkel 1915-ben ellátott, saját korukban luxus kivitelűnek számító helyiségekből a burkolatok és a szaniterek egy része maradt fenn.¹⁸

Az 1930-as években készített fotósorozat tanúsága szerint a kastélybelsőt az 1920-as, 30-as években is átalakították, ezt az állapotot dúlta szét a kastély II. Világháború utáni kifosztása.

Szerencsés, hogy a 20. század második felében beköltöző kórház időszakában a szükséges átalakításokon túl jelentősebb pusztítás, bontás nem történt, láthatóan igyekeztek a fennmaradt értékek nagyobb részét épségben megőrizni. A jelentősebb beavatkozások az emelti, díszes termek berendezését megkímélték, de a földszinten ennél drasztikusabb következményekkel jártak. Az északi saroktorony földszinti helyiségében lévő kápolnába például vizesblokk épült, a déli helyiségek díszes kifestését lemeszelték.¹⁹

A helyreállítás során az 1760-as években felépült déli oldalszárnny kutatására – az értékleltár falkutatási dokumentációként való értelmezése miatt – csak a kivitelezés alatt került sor, ezért fel sem merült bármilyen típusú kutatási eredmény beépítése a kivitelezésbe. A szárny tömege változatlan maradt napjainkig, de alaprajzi rendszere, udvari homlokzata, funkciója jelentősen módosult. A szárny keleti, tő felőli nyúlványa mindig (személyzeti) lakófunkciókat szolgálhatott, az udvar felé forduló szakaszt a 19. század közepéig istállóknak és kocsiszíneknek használták. Legké-

23. kép A grófnői lakosztály terme. Fotó: Bata Tamás

sőbb az 1860-as években kiköltöztették a lovakat a kastélyból és ide helyezték át a kastély konyháját.²⁰ A szárny keleti részében a boltzatok egy részét elbontották, harántfalakat helyeztek át. Az udvari homlokzatokról nyíló nagyméretű, a ko-

csik számára kialakított kétszárnyú kapukat, a lovaknak kialakított szintén magas, de keskenyebb ajtók ablakokká váltak, az egykor magasan elhelyezett, rézsüs kávájú szellőző ablakokat a mai formájukra átalakították és új helyen készültek el a bejárati ajtók. Az oldalszárny homlokzata szintén fehér meszelésű volt a 18. században és a 19. század közepi átalakítás után került rá az első sárga festés.

AZ ÉPÍTÉSZETI TERVEZÉS FŐ SZEMPONTJAI

Az építészeti tervezés során három fontos szempont körvonalazódott a helyreállítási feladatok mellett: az ütemezés, a térstruktúra és a funkcióváltás kérdésköre.

Az elsőszámú kihívás az volt, hogy az épület-együttes ütemekre bontott hasznosítása úgy valósuljon meg, hogy funkcionálisan már az első ütem átadását követően jól működjön az épület (15. kép). A megoldás alapja egy jól megfogalmazott tervezési program volt; mit szeretnénk elérni rövid és hosszútávon? Jelen rekonstrukció a kastély fénykorát idéző grófi és grófnői életforma bemutatását célozza meg, a déli oldal földszinti

24. kép A grófnői szalon terme.
Fotó: Bata Tamás

25. kép Az ún. schönbrunni szerződés aláírásának szobája. Fotó: Bata Tamás

(úri) és emeleti (úrnői) lakosztályokban kiegészülve a család és az épület történeti aspektusai-
val. A kiállítás jól behatárolt terei az északi olda-
lon mindkét szinten kiegészülnek reprezentatív
terekkel, mint az emeleten a zöldszalon, illetve a
földszinten a kávézó és rendezvénytér. Ez a múlt-
hoz hasonlóan a történeti térszerkezetnek megfe-
lelően a jelenben is úgy történik, hogy a kisebb
méretű helyiség sor nagyobb, reprezentatív terek-
be fut (16-17. kép).

A második szempont, ami szintén eléggé
determinálta tervezést az épület geometriájá-
ból, kötött alaprajzi struktúrájából fakadt. Az
átalakításokkal és építés közbeni változtatások-
kal „terhelt” kastélyban nem, vagy csak műem-
léki értékeket sértve lettek volna változtatható-
ak a térkapcsolatok. Ebből fakadóan, olyan
működést, kapcsolati rendszert, illetve kiállítá-
si bejárési útvonalat kellett megfogalmazni,
mely legjobban illeszkedik a meglévő, kiala-
kult térszövevhez. A kötött rendben a korabeli
építőmesteri stílus eszköztárának eszközei,
mint csiga- és húzott karú lépcsők segítségünkre
voltak. Ebből fakadóan az épület bejárható,
sőt a bejárési útvonal rejtett érdekességekkel is
szolgál.

26. kép A földszinti déli folyosó, végében a törökös
mintázattal festett ún. „sátorszoba”. Fotó: Bata Tamás

27. kép A neorokokó formavilágú emeleti díszebédlő terme, az ún. „ősök galériája”. Fotó: Batta Tamás

A harmadik dilemma a történeti használattól eltérő jelenkori funkcióból fakad. Múzeum és nem főúri magánépület – és az ezzel járó megnövekedett számú használó, – vagy ha úgy tetszik látogató méltó fogadásának kellett megfelelnünk. Talán ez volt a legérdekesebb kérdés az épületek tagoltságából fakadóan: nincs közvetlen, fedett kapcsolat a főépület és a földszintes épületszárnyak között (18. kép). Ennek kapcsán további kérdések vetődtek fel: hol van olyan méretű fogadóhelyiség, ahol a megérkezés megtörténhet és hol indul a kiállítás? Szétválasztható-e markánsan ez a két pont? Válaszként felmerül egy, új kortárs beavatkozás lehetősége, mely fedetten összeköti a két épületrészt és kellő méretű a megérkezéshez, fogadótérként szolgál. A tervezői vizsgálat és az építetési diskurzus eredményeképp végül a meglévő tereket használva, és elfogadva a közvetlen kapcsolat hiányát jött létre a megoldás. A földszintes épületszárnyak közül jelenleg csak a déli szárny került hasznosításra, az első körben létfontosságú funkciókkal kiegészítve a főépület működését. Ezek alapvetően a kiszolgáló helyiségeket, mint porta, irodák, a leg-

nagyobb fejtörést okozó fogadótér foglalta magába. Ez utóbbi az egytraktusos déli szárnyban található régi konyhatér egybenyitásával jött létre. Ettől a központi tértől nyugatra a vizesblokkok kaptak helyet. A kivitelezés során a fogadótér kibővült a tervezett bejárat elöter és a pénztár között megtalált nagyméretű nyíláskiváltásnak köszönhetően.

Mindemellett a teljes épületegyüttes jelenlegi és jövőbeli gépészeti központját a déli szárny legnyugatibb helyiségében jelöltük ki, természetesen bővíthetően.

HELYREÁLLÍTÁSI DILEMMÁK ÉS TERVEZŐI VÁLASZOK

A kor szigorú szerkesztési szabályaiból fakadóan az épület megjelenéséhez a jellegzetes árok-tető alkalmazásával (belső vízelvezetéssel) és komponált kéményfelépítményeivel jöttek létre a tömeg harmonikus arányai. Az arányokat a tető északi és déli oldalára szerkesztett teraszokról megközelíthető pavilonszerű tornyok teszik még jellegzetesebbé. A speciális tetőforma beázási

problémáját az utólagos tetőtérbeépítés csak fokozta, így a legsürgetőbbek az állagmegóvási feladatok voltak a tervezés kezdetekor: ideiglenes megtámasztás kidolgozása és a rendkívül rossz állapotú, beázástól elkorhadt mestergerenda cseréje. Az arányok megtartása követelmény volt, és a problémára adott műszaki megoldás is kézenfekvőnek mutatkozott. Az utólagos tetőtéri beépítés kibontása és a barokk fedélszék rekonstrukcióját követően egy alacsony hajlászögű fémlemez burkolatú tetőkiegészítés készült, amely hosszútávú megoldást jelentett, és így nem változott meg az épület karaktere, arányrendszere (19. kép), illetve összehasonlítva a 2. kép).

A kastélyegyüttes főépületének homlokzatán teljes vakolatcserével járó felújítások történtek az idők során. A felújítás előtti állapotként egy erősen cementes, 3-5 cm vastag, szinte kéregként megjelenő vakolat volt megtalálható a homlokzaton. A tervezés során ennek teljes cseréjét céloztuk meg, azonban a földszinti laza, könnyen eltávolítható sávokat erős megtartású vakolt felület váltotta fel a főpárkány irányában. A megmaradt fragmentumok (főpárkányon és ablakbélletben) szemrevételezéses és a min-

ták keresztmetszet-csiszolásának mikroszkópos vizsgálatából megállapítható volt, hogy a kastély homlokzata eleinte egyöntetű fehér meszelést kapott, az okkersárga színek későbbiek.²¹ A láthatóvá váló korai tanúfelületek megőrzése mellett a tervezett színként tehát nem az okkersárga, hanem a törtfehér színt határoztuk meg, a festőrestaurátori kutató javaslatokkal összhangban. A tervezői színvizsgálatokkal és a kivitelezéskor történt mintafelületek segítségével a megvalósult szín és árnyalat kiemeli a kastély pompáját, másrészt kiválóan érvényesül a barokk homlokzat fény-árnyék játéka. A választás elsősre triviálisnak tűnik, de a tervezett funkció, a város szövetében való helyzete, illetve a város lakosságának megítélése miatt nem volt ennyire egyértelmű, körültekintő mérlegelést igényelt (20. kép).

A kórház idegosztályának kialakításakor funkcionális – és talán állagvédelmi szempontok miatt – a meglévő táblás parkettára nagyméretű fa táblákra erősített linóleumot ragasztottak kátránnyal. Higiéniai okokból minden díszítőfestést lemeszeltek. Ezek az első hallásra műemlékvédelmi szempontból ijesztő intézkedések, de valójában hosszú távon megvédték és restaurálható

28. kép A földszinti kávézó tere. Fotó: Batta Tamás

29. kép Az emeleti fő teremsor enfilade-os feltárulása. Fotó: Batta Tamás

állapotban őrizték meg az emeleti parkettát csaknem az összes helyiségben. Felszedést követően a farestaurátorok közel 700 négyzetméter parkettát tudtak megmenteni.

Az elfalazások és a lefestések pedig megóvtak bizonyos falszakaszokat, azok díszítőfestését (21. kép), így például a Kápolna mennyezeti freskói az épített álmennyezet elbontása után sértetlenül kerültek elő (22. kép).

A déli mellékszárnny vízeseési problémáinak megoldása érdekében a súlytámfal kiszabadítását követően annak helyreállítása is elengedhetetlen volt. Hosszas gondolkodásnak és aktív tartószerkezeti tervezői együttműködésnek köszönhetően egy lött beton kéreggel és az épület harántfalaihoz illeszkedő haránttámaszokkal sikerült tartós és esztétikus megoldást találni. Ezt megelőzően a déli szárny alatt előre elhelyezett csövezéssel biztosítottuk a folyamatosan változó rétegvizek zavartalan áramlását.

A projekt keretében a főépület és a mellékszárnnyak által körülzárt udvar is megújult, a 20. század eleji kialakításának megfelelően zúzottkő burkolatot kapott közepén egy gyepes mezővel, illetve az épületszárnnyakat kísérő keskeny zöld sávokkal.²²

AZ ÚJ ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS

A kastély főépületében megvalósult kiállítás kurátora *Kövesdi Mónika* volt, aki az új, állandó tárlat első helyiségét kizárólag a kastélynak, mint a tatai uradalom központjának szentelte. Az építészettörténeti kiállítás koncepcióját e sorok írói közül *Jankovics Norbert* alkotta meg. A terem egyik fele a kastély létrejöttének időrendben való áttekintésével, és a tervező, Fellner Jakab személynével foglalkozik. A főépület egyes építészeti motívumainak makettjei a tervezés 18. századi módszereit és a korstílus jellemzőit igyekszik szemléltetni. A terem másik oldalán a kastély későbbi sorsát illusztráltuk a kutatás kezdetéig. Az épület további részeiben *rekonstruált szobabelsők az egykori tulajdonosok életmódját segítően megeleveníteni* (23-24. kép), és Tatához kötődő további tematikus, hadtörténeti, művelődéstörténeti fejezeteket tárgyalnak (25. kép).

A rekonstruált enteriőr megjelenésű helyiségeken kívül a kiállítás és a földszinti reprezentatív terek működéséhez a felújítás során a jelen igényeknek megfelelő kortárs bútorozást vizionáltak a tervezők (26. kép). A fekete színű, letisztult formával tervezett elemek transzparens üvegfelületekkel szándékosan leválnak az épület

műemléki és kifestett tereiről. A pultok és térbe állított bútorok felületei nemes, tördelt felületű tölgyfa anyaghasználatával és szerkesztett formanyelvvel élnek (27.-28. kép). A történeti hangulatú bútorozott enteriőrök és a történeteket mesélő kortárs kiállítási elemekkel gazdag terek sodrása viszi végig a látogatót a magas színvonalon megújult épületen (29. kép).

SZAKIRODALOM

- Bottyán Anikó: *Tata, Esterházy-kastély nyílászárók, faburkolatok, és egyéb fából készült tárgyak farestauratóri kutatási dokumentációja és helyreállítási javaslat*. Kézirat. Forster Központ, Bp. 2016.
- Bottyán Anikó: *A tatai Esterházy-kastély Kiskastély északi és nyugati szárnya, kocsiszin homlokzati nyílászárók farestauratóri kutatási dokumentációja*. Kézirat. Budavári Nkft., Bp. 2017.
- Farbaky Péter: *Tata, Esterházy kastélyegyüttes*. Tudományos dokumentáció Szilágyi Edit fotóival. Kézirat. Hild-Ybl Alapítvány, Bp. é.n.
- Fülöp Éva Mária: *A Tata-Gesztesi Esterházy-uradalom gazdasági szabályozása a XVIII. század első felében*. In: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1981-1983*. Szerk. Für Lajos. MÉM Kutatás és Oktatás Ellátási Központ Szolgáltató Üzeme, Budapest 1983. 309-326.
- Haris Andrea: *Majorsági központtól a kastélyig, avagy a tatai Esterházy-kastély kiépülése*. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére*. Szerk. Feld István – Somorjay Sélysette. Castrum Bene Egyesület – Históriaantik Könyvesház, Budapest 2008. 169-186.
- Jankovics Norbert: *A tatai Esterházy-kastély ún. Főépület. Falkutatási dokumentáció*. Kézirat. Forster Központ, Bp. 2016.
- Rév helyi Elemér: *Fellner Jakab életműve-a kezdetektől az 1760-as évek közepéig*. (Sajtó alá rendezte: Haris Andrea) In: *Rév helyi Elemér munkássága a tatai múzeum hagyatéki gyűjteménye tükrében*. Szerk. Payer Gábor. (Tudományos Füzetek 4.) Komárom Megyei Múzeumi Szervezet, Tata 1988. 13-33. 28-33.
- Szabadics Anita – Németh Zita – Klagyivik Mária – Gerákné Árva Zsuzsa – Bechtold Ágnes: *Kastély- és kúriakertek, valamint egyéb műemléki zöldfelületek fejlesztése a Nemzeti Kastélyprogramban és Nemzeti Várprogramban. Műemlékvédelem* 65 (2021) 6. 447-482. 463-467.
- Tarbay Anna Mária – Lovas Franciska: *Tata, Esterházy-kastély homlokzatok és belső terek festő-restauratóri kutatási dokumentációja és helyreállítási javaslat*. Kézirat. Forster Központ, Bp. 2016.
- P. Tóth Enikő: *A tatai angolkert 18-19. századi építészeti és képzőművészeti emlékei. Újabb adatok a kert történetéhez*. In: *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 15. Szerk. Fülöp Éva Má-

JEGYZETEK

- GINOP-7.1.1-15-2015-00007 azonosító számú “A tatai Esterházy-kastélyegyüttes turisztikai fejlesztése” című projekt: Projektgazda/Építető: NÖF Nonprofit Kft, Építészeti és belsőépítészeti tervezés: M Építész Iroda Kft., Felelős építész tervező: Szentkúti Viktor, Építész tervezők / munkatársak: Halmai Dénes, Molnár Csaba DLA, Horváth Marica, Kovács Lelle, Pethő Regina, Ramiro Giselle, Sámson Kinga, Vörös Tamás DLA, Zsoldos Balázs, Műemléki épületkutatás: Jankovics Norbert (MMA-MÉM MDK), Kivitelezés közbeni épületkutatói megfigyelés: Haris Andrea, Kerttörténeti kutatás: Borsodi Zsófia, Németh Zita, Régészeti kutatás/ERD: Mesterházy Gábor / munkatársak: Forster Központ), Tájépítészet: Németh Zita (NÖF Nonprofit Kft.), Tartószerkezetek: Dr. Armuth Miklós (ADECO Kft.), Épületgépészeti tervezés: Almási Zsolt (Alma-Plan Kft.), Villamoság: Zentai Csaba (Három Zentai Kft.), Közművek: Petkovicsné Kiss Györgyi (CityTERV Kft.), Rehabilitációs szakmérnök: Pandula András, Tűzvédelem: Dr. Gombik Károly (Bo-Sec Hungary Kft.), Műemlék-felügyelő: Magyar-Nagy Mariann Műszaki ellenőr: Kovács Mónika, Kivitelező: LATE-REX Kft, Építésvezető: Dobosy Gáborné (Laterex Építő Zrt) Restaurátor(ok): MentArtis Kft., Kurátor: Kövesdi Mónika (ST-Raszter Kft), Projektmenedzser: Vavra Áron (NÖF Nonprofit Kft.), Építész szakértő: Wittinger Zoltán (NÖF Nonprofit Kft.), Turisztikai menedzser: Princz Diána, Vásárhelyi-Müller Mariann (NÖF Nonprofit Kft.), Műszaki menedzser: Rokob Zsolt, Frankó János, Balázs Ádám (NÖF Nonprofit Kft.).
- A Kiskastély kutatásával párhuzamosan 2017-ben folyt az Istálló, 2019-től néhány további melléképület kutatása is. A falkutatást kiterjesztett restaurátor kutatások előzték meg, most a területi korlátok miatt, és mert a tanulmány témájához csak közvetve kapcsolódnak, ezekről nem ejtünk szót, de a dokumentációk adatai a következtéseink alapját képezik: Bottyán Anikó: *Tata, Esterházy-kastély nyílászárók, faburkolatok, és egyéb fából készült tárgyak farestaurátori kutatási dokumentációja és helyreállítási javaslat*. Kézirat. Forster Központ, Bp. 2016.; Tarbay Anna Mária – Lovas Franciska: *Tata, Esterházy-kastély homlokzatok és belső terek festő-restaurátori kutatási dokumentációja és helyreállítási javaslat*. Kézirat. Forster Központ, Bp. 2016.; Jankovics Norbert: *A tatai Esterházy-kastély ún. Főépület. Falkutatási dokumentáció*. Kézirat. Forster Központ, Bp. 2016.; Bottyán Anikó: *A tatai Esterházy-kastély Kiskastély északi és nyugati szárnya, kocsiszín*

homlokzati nyílászárók farestaurátori kutatási dokumentációja. Kézirat. Budavári Nkft., Bp. 2017. A kivitelezési munkák során előkerült műemléki értékek dokumentálását Haris Andrea végezte.

- Restaurátori dokumentációkat ld. az 1. jegyzet.
- Tata térképe, 1751. Kuny Domonkos Múzeum, Tata, Révhelyi-hagyaték, ltsz.: 2014.5508. Fülöp Éva Mária: *A Tata-Gesztesi Esterházy-uradalom gazdasági szabályozása a XVIII. század első felében*. In: *A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1981-1983*. Szerk. Für Lajos. MÉM Kutatás és Oktatás Ellátási Központ Szolgáltató Üzeme, Budapest 1983. 309-326. 310-316.
- Jankovics 2016. 12-14., 113.
- Farbaky Péter: *Tata, Esterházy kastélyegyüttes*. Tudományos dokumentáció Szilágyi Edit fotóival. Kézirat. Hild-Ybl Alapítvány, Bp. é.n.; MÉM MDK Bp. Tervtár, ltsz.: 07549. 2006. 13-22.; Haris Andrea: Majorsági központtól a kastélyig, avagy a tatai Esterházy-kastély kiépülése. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére*. Szerk. Feld István – Somorjay Sélysette. Castrum Bene Egyesület – Históriaantik Könyvesház, Budapest 2008. 169-186. 172-174.
- Rév helyi Elemér: Fellner Jakab életműve-a kezdetektől az 1760-as évek közepéig. (Sajtó alá rendezte: Haris Andrea) In: *Rév helyi Elemér munkássága a tatai múzeum hagyatékai gyűjteménye tükrében*. Szerk. Payer Gábor. (Tudományos Füzetek 4.) Komárom Megyei Múzeumi Szervezet, Tata 1988. 13-33. 28-33.; Farbaky 2006. 22-29.; Haris 2008. 172-174.
- Farbaky 2006. 36-37.
- Fellner Jakab a tatai vár átépítésére vonatkozó terve, 1763. Kuny Domonkos Múzeum, Tata, Révhelyi-hagyaték, ltsz.: 2014.5499.; Fellner Jakab a kastély Főépületére vonatkozó terve, 18. század utolsó harmada. Kuny Domonkos Múzeum, Tata, Révhelyi-hagyaték, ltsz.: 2014.5494.; Farbaky 2006. 42.; Haris 2008. 179-183.; P. Tóth Enikő: A tatai angolkert 18-19. századi építészeti és képzőművészeti emlékei. Újabb adatok a kert történetéhez. In: *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 15*. Szerk. Fülöp Éva Mária – László János. Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, Tata 2009. 87-117. 108-110.
- Jankovics 2016. 14-17. A kastély felújítás idején a földszinti termek padlófeltöltéséből a régensí házhoz tartozó, több rétegben festett, díszítőfestés maradványait hordozó vakolatfödrek, és Esterházy József személyéhez köthető bélyeges téglák is előkerültek.
- Jankovics 2016. 15.
- A többretegű, eredeti homlokzatfestés maradványait hordozó főpárkánynak rövid szakaszait sikerült megtalálni a nyugati és déli homlokzaton. A legalsó réteg fehér volt, amit (okker)sárga és fehér rétegek követtek. Tarbay-Lovas 2016.

13. Jankovics 2016. 15.
14. Jankovics 2016. 16-17., 110.
15. Jankovics 2016. 16-17.; Tarbay-Lovas 2016. A stukkók stílusa ennél korábbi datálást is megenged.
16. Jankovics 2016. 17. A kápolna kialakítása és felszentelése 1806-ban történt.
17. A kastély új légfűtés rendszerének kiépítése, a lépcső alján, a pincében lévő vaskazánnal, ill. az északi barokk fűtőhelység légfűtés kazán helyiséggé alakítása voltak a komolyabb, szerkezetet érintő beavatkozások. A földszinti ajtók, és a kastély összes ablaka jelentős felújításon/cserén esett át, az emeleti barokk ajtókat részben felújították. Valószínűleg az első, 1870-es évekre eső szakaszban keletkezett az emelet keleti helyiség sorának bútorzata, lambériái, és talán a másodikban (1890-97) a belső udvar felé eső helyiség soré.
- Farbaky 2006. 47-52.; Bottyán 2016.; Jankovics 2016. 17-18.
18. Farbaky 2006. 60. Feltételezhető ugyanakkor, hogy a fürdőszobák már a padláson lévő tartályról is működhettek és a szaniterek, csempék legtöbbje is a 19. század végére datálható.
19. Farbaky 2006. 57-64.
20. A lovakat a kastélytól keletre lévő, korábbi svájci tehenészet épületeiben helyezték el. Az új konyha-funkció a kórház megszüntetéséig fennmaradt.
21. Tarbay-Lovas 2016. 7.
22. A táj- és kertépítészeti rendezésről részletesebben Németh Zita írását lásd Szabadics Anita – Németh Zita – Klagyivik Mária – Gerákné Árvai Zsuzsa – Bechtold Ágnes: Kastély- és kúriakertek, valamint egyéb műemléki zöldfelületek fejlesztése a Nemzeti Kastélyprogramban és Nemzeti Várprogramban. *Műemlékvédelem* 65 (2021) 6. 447-482. 463-467.

MŰEMLÉKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM KIADVÁNYA

XLVI. évf.

2022

4-5. szám

Főszerkesztő: Vukosavljev Zorán
Szerkesztőség: 1055 Budapest, Bihari János utca 5.
e-mail: krisztina.szollik@me.gov.hu

REZÜMÉ

Glázer Tamás: Köszöntő

Szeretettel köszöntöm Önt a NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft nevében. Társaságunk 2017 októbere óta felel a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram megvalósításáért, és nagy öröm számunkra, hogy a *Műemlékvédelem* folyóirat lapjain is beszámolhatunk eredményeinkről.

A Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében mintegy harminc kiemelt jelentőségű kastély, illetve vár újul meg. A fejlesztésekhez az Európai Unió által támogatott Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP) 7.1.1–15 kódszámú, „Nemzeti Kastély- és Várprogram turisztikai célú fejlesztéseinek támogatása” című pályázata biztosította a forrást 43 milliárd forint értékben, amelyet Magyarország kormánya mintegy 14 milliárd forint hazai forrással egészített ki. 2021 májusától tizenegy megújult helyszín vált látogathatóvá a nagyközönség számára, 2022 év végéig további műemlékegyüttesek átadása történik meg, 2023-ban pedig várhatóan a program összes további helyszínén befejeződnek a fejlesztések.

Az érintett helyszínek kivétel nélkül nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű és nemzeti vagyonnak minősülő műemlékegyüttesek, az adott település és térség meghatározó épített örökségi emlékei, amelyek fejlesztésüket követően is a nagyközönség által látogatható, közcélú hasznosításban maradnak és kulturális örökségi értékekre épülő kiállításoknak adnak helyet. Az épületek fizikai megújulása mellett szellemi rehabilitációjuk is megtörténik. A fejlesztések során a jelentős műemlékhelyreállítási beavatkozásokon kívül a látogatók méltó fogadásához szükséges feltételek is kiépülnek, a turisztikai hasznosításuk is újrarendelődésre került. A beruházás eredményeként létrejövő létesítmények sok esetben az adott település legnagyobb munkáltatóivá válnak, valamint számos egyéb fejlesztést generálnak környezetükben.

A Műemlékvédelem Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogramnak szentelt két lapszáma, a programban érintett helyszínek számossága miatt csak válogatást tud adni a megvalósult helyreállítási munkákból, de reméljük a tanulmányokon keresztül érzékelhetővé válik, hogy mennyi tudományos eredmény, illetve örökségvédelmi szempontból is meghatározó tapasztalat halmozódott fel, amelyek a jövő helyreállításai, fejlesztései számára is sok-sok tanulsággal szolgálhatnak. A jelen írások elsősorban az épületek helyreállításához kapcsolódó kutatási eredményeket és tervezési szándékokat/koncepciókat mutatják be, de valójában minden szakterület gazdagodott a felújítás során a szakfolyóirat lapjaira kívánczó tapasztalattal. A kerttörténeti, tájépítészeti munkákról a folyóirat előző évi utolsó lapszámban jelent meg összefoglaló tanulmány, de a program keretében megvalósított szakrestaurátori feladatok és egyéb, a helyreállításokon alkalmazott beavatkozások, műszaki megoldások szintén több szakmai beszámolóhoz szolgálhatnak témául.

A program megvalósítása jelentős szakmai tudást halmozott fel az intézményben, amely műemléki fejlesztések előkészítése, megvalósítása során hasznosítható. Az eddigi tapasztalatok alapján kimunkált eljárásrendek, protokollok, a fejlesztési folyamat során előkerült problémák és ezek megoldási módjainak ismerete segítik a tervezett programok még hatékonyabb megvalósítását, örökségi értékeink megőrzését. Remélem, hogy e szakmai többletet sikerül kamatoztatnunk a jövőben az elkészült örökségi értékek fenntartása és további fejlesztési programok megvalósítása során.....173

Virág Zsolt: A Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram

A Nemzeti Kastélyprogramban és a Nemzeti Várprogramban értékmegőrzés történik tartós megoldásokkal. Természetesen alapvető cél a műemlék-helyreállítás és az örökségmegőrzés. Fontos ugyanakkor az egyes műemlékek turisztikai vonzerővé fejlesztése, a műemlékek egyedi adottságaihoz igazodó módon. Fontos, hogy az egyes vonzerők hozzájáruljanak az adott térség gazdaságának az élénkítéséhez, és amennyiben adottságaik megengedik, munkahelyeket teremtsenek, hozzájáruljanak a vidékfejlesztési célokhoz, és úgynevezett multiplikatív, tovagyűrűző hatással is bírjanak.....180

Galamb Zsuzsanna – Erő Zoltán – Szilágyi Klára – Horogszegi Tamás: A bajnai Sándor–Metternich-kastély helyreállítása a Nemzeti Kastélyprogramban

A bajnai Sándor–Metternich-kastély helyreállítása a Nemzeti Kastélyprogram keretében 2018–2021 között történt. Az építőipari kivitelezés és restaurálás munkáit a vagyonkezelő NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. munkatársai követték figyelemmel. E munkák során a kastélyra, annak építéstörténetére és az építető családra vonatkozó ismeretink gyarapodtak, és számos addig rejtett szerkezet és műemléki érték került feltárára.

A kastély díszudvarában és földszinti tereiben falazott, 19. századi csatornákat ismerhettünk meg. A kintiek csapadék- és szennyvíz elvezetésére szolgáltak, míg a bentiek egy része a 19. század első harmadáig, vélhetően kétperiódusban kiépített légfűtésrendszerhez tartozott. A kastélytól nyugatra véletlenszerűen táruult fel egy olyan, talán a 18–19. század fordulóján épült pince, amely eddigi ismereteink szerint nincs összefüggésbe a kastély alatt és környezetében lévő további pincékkel.

Bár az 1980-as évek közepétől az 1990-es évek közepéig több ütemben zajlott korábbi kutatások során a kastély legalább három periódusban (1770-es évek, 18–19. század fordulója, 1830-as évek) készült falképei részben feltárássra kerültek, ezek kiterjesztett feltárással, tisztítása, rögzítése és konzerválása a most elvégzett helyreállítás során valósulhatott meg. Jelentős barokk dekoráció került bemutatásra Győri Lajos festőrestaurátor vezetésével a földszint délkeleti térsorában, a kastély kápolnájában, és egyéb helyiségeiben.

A kastély legimpozánsabb terei az emeleti dísztermek, amelyek dekorációja a most restaurált formájukban Sándor Mór (1805–1878) birtoklása idején, az 1830-as évek közepén, a milánói Alessandro Sanquirico (1777–1849) tervei szerint készült. A Raffaello-terem mennyezeti falképe (8. kép) 1974-ben eltávolításra került, a padlásfödémeket kicsérlelték, és így 45 év után kerülhetett vissza a klasszicista festés a helyiségekbe (restaurátor: Boromisza Péter, Nemessányi Klára). A mennyezet alatti palmettás fríz sorban ugyanakkor az 1830-as kifestést megelőző 18–19. század fordulóján keletkezett palmettákat is feltárták a Győri Lajos által vezetett restaurátorok.

A kastély komplex helyreállítása komoly szakmai összefogás eredménye. Az évtizedeken keresztül pusztuló műemlékből Magyarország egyik legjobban sikerült műemléki helyreállítása valósulhatott meg. A munka azonban Bajnán is folytatható: hátravan a kastély melléképületei zömének és az 1802-ben épült koraklasszicista istállóinak a rehabilitációja.189

Bartos György – Ráth Miklósné Tóth Ibolya: A füzérradványi Károlyi-kastély helyreállítása

A füzérradványi Károlyi-kastély Nemzeti Kastélyprogramban történő fejlesztésének célja olyan versenyképes, multifunkcionális kulturális-turisztikai attrakció létrehozása volt, amely a térség meghatározó turisztikai vonzerejévé válhat és hiteles műemléki helyreállításként valósul meg. A helyreállítás és a kiállítás vezérmotívuma az 1930-40-es évekbeli kastélyszálló megidézése volt.

Helyreállításra került az összes homlokzat és tető, utólagos vízszigetelés készült, a déli szárny földszinti és emeleti belső terei teljesen megújultak; a keleti szárny földszintjén a vendégfogadó terek kaptak helyet. Az északi konyhaszárny, az orangerie és a keleti szárny emeletének belső terei a rendelkezésre álló forrásból már nem voltak helyreállíthatók.

A helyreállítás előtt és közben történt kutatások az ismert építéstörténeti adatokat nem írták felül. Az első kastély az 1500-as évek végén épült. Jelentős változás Károlyi Ede birtoklása idején következett be, aki lakóhelyül választotta Füzérradványt és Ybl Miklóssal készíttetett tervek alapján átépítésére. Károlyi László 1900 körül Albert Pio tervei szerint újjáépíti a kastély déli szárnyát, reprezentatívabb belső tereket hozva létre. 1936-38-ban Károlyi István és felesége Windischgrätz Mária Magdolna kastélyszállóvá alakították az épületet, Lehoczky György építész közreműködésével. A keleti szárny emeleti teremsorából a termek megosztásával lakosztályokat alakítottak ki és ekkor alakították át a kastélyparkban álló gazdasági épületeket szállásépületekké.

A helyreállítás során elkészült a biliárdszoba parkettájának rekonstrukciója, az emeleti grófnői szalonban a csillagmintás parketta helyreállítása és ugyanitt visszaépítésre kerültek a korábban kibontott parapettakárhoz tartozó elemek is. A földszinti könyvtárszobában – egy kis szerencsével – a fotókról ismert, a Károlyi család címerállatát, a karvalyt ábrázoló, díszítőfestés készült el. A homlokzati változások közül – az eredeti homlokzatszín helyreállításán túl – a legmeghatározóbb a keleti szárny emeleti loggiájának „kinyitása” volt. A loggiát, mely az Ybl-kori keleti homlokzat meghatározó eleme volt, a kórház időszakban beüvegezték, az alsó parapettfalának nyílásait befalazták; most mindezek kibontásra kerültek.

A kastély a kivitelezés és kiállítás építés után 2021. októberében nyitotta meg kapuit. Akik ellátogatnak ebbe a megújult épületbe a kastélyszálló életébe nyernek bepillantást az épület és környezete, valamint belső terei és a kiállítás által. A kastély nem csak kiállítótér, hanem rendezvények, esküvők helyszíne is. Az egykori villaépületek pedig szálláshelyül szolgálnak a több napot itt tölteni szándékozó vendégek számára.213

Fülöp András- Nagy Gergely- Garaguly Kinga – Gerákné Árvai Zsuzsa: Kúria a kastélyprogramban.

A komlódtótfalui Becsky-Kossuth-kúria helyreállítása

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében fekvő Komlódtótfalu kúriájának felújítására a közelmúltban került sor az Európai Unió és a magyar kormány finanszírozásában. Ennek keretében az építető Becsky család és a környező táj történetéről szóló kiállítás nyert elhelyezést a kúria falai között. A cikk a levéltári és falkutatói adatok alapján tisztázza, hogy a klasszicista kúria valószínűleg az 1820-as, 1830-as években épülhetett, az építőmester pedig minden bizonnyal a történelmi Szatmár megye valamely építésze lehetett. A 19. század közepétől 1949-ig a Kossuth család volt a birtokos.

A kastélyprogram fontos célkitűzése a magyar középbirtokosság életének, kultúrájának bemutatása. A komlódtótfalui Becsky-Kossuth-kúria műemlék épülete és környezete ezzel a szándékkal újult meg.229

Fülöp András – Ónodi Szabó Lajos: A nádasdíldányi volt nádasdy-kastély falkutatása és legújabb helyreállítása

A Fejér megyei Nádasdíldányban található a főnemesi Nádasydyk egykori kastélya és táképi kertje. A kastély egy korábbi, a Schmidegg-család által a 18. században emelt kúria átépítésével, 1873-1876-ban épült Linzbauer István

tervei szerint, Tudor-stílusban. Amint arra a művészettörténeti szakirodalom rámutatott, az építető, gróf Nádasdy Ferenc részéről az archaizálás tudatos volt, ezzel kívánta reprezentálni a család ősi mivoltát. Az alaprajzi tervek fennmaradtak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában. Az építész halálát követően az 1880-as években Hauszmann Alajos fejezte be a kastély építését, amely elsősorban a belső terekre terjedt ki. Iparművészeti szempontból kiemelkedő jelentőségű a könyvtárteremben, az „Ősök csarnokában” megmentett, de a kápolnában korábban elpusztított faberendezés. A Hauszmann Alajos műtermében dolgozó, fiatal Pecz Samu tervei alapján, Thék Endre asztalosüzeme készítette el a ritka szépségű, beépített bútorzatot. A díszlakatos munkák (csillárok, korlátok) pedig Jungfer Gyula műhelyét dicsérik.

Az angolkertben a kastély és épületegyüttese tudatosan választott nézőpontokból bukkant elő, a kor divatja szerint. A kastély lakályos, barátságos belső tereket tartalmaz. Csupán az „Ősök csarnoka” és a szintén díszes berendezésű könyvtárterem enteriőre komorabb az archaikus hatás kedvéért. A főbejárat egy kétszintes, galériás, felülről természetes fénnel megvilágított előcsarnokba vezet. A bejárat tengelye az épület legnagyobb terén, a nagyszalonon keresztül a télikertbe és onnét a parkba vezet. A kastély földszintjén kaptak helyet a reprezentatív termek (nagyszalon, díszbédő, az „Ősök csarnoka”, biliárdterem, kisszalon és könyvtárterem). Felettük helyezkednek el a család lakószobái fürdőszobával, a nevelőnő szobájával. A kastély északi oldalán található a barokk épületből átalakított vendégszárny, a cselédek szobái, illetve a kastély kápolnája. Ez utóbbi cementrabitz boltozata technikátörténeti kuriózum.

Az építészeti minőséget egyrészt a meghatározó építőanyag, a birtokhoz tartozó téglagyárban égetett, jó minőségű téglá biztosította. A terek nagyobb részét poroszszüveg-boltozat fedi. Az ajtók és ablakok kiváló asztalosipari szerkezetek, a padlóburkolatok változatosak: terrazzo, színes kőmozaik, nagyméretű tölgyfaparketta, táblás parketta, a pincszinten római mintájú téglapadló egyaránt megtalálható a kastélyban.

A lakályosságot számos korszerű megoldás, nevezetesen víztartály, légfűtés rendszer, beszélőcső-hálózat (később telefon), gázvilágítás (később elektromos hálózat) biztosította. Az épülettel függetlenül épült fel az a világháború után elbontott, földszintes kiszolgáló épület, amelynek pincszintjéről ma is egy föld alatti alagút vezet a kastély cselédlépcsőházának pincszintjére.

A falkutatás keretében azonosíthatók voltak olyan tervmódosulások, melyek még Linzbauer idejében, építkezés közben történtek, míg ezekről jól elkülöníthetők voltak már bizonyíthatóan Hauszmannhoz köthető átalakítások. A cikk kísérletet tesz a módosítások okainak feltárására is.243

Balogh Csaba – Deigner Ágnes – Velladics Márta – Virág Zsolt: Wendégségben Wenckheiméknél Szabadkigyós/Ókigyós, Wenckheim-kastély együttese

A szabadkigyósi kastély tervezésével Ybl Miklóst (1814-1891) bízta meg Wenckheim Frigyes és Wenckheim Krisztina. 1875 és 1879 között megépült a neoreneszánsz stílusú családi rezidencia. 1882. július 19-én avatták fel.

A kastélyt mintegy hatvan évig használó család nem végzett nagy átépítést az épületben, természetesen az évtizedek alatt korszerűsítették és renoválták az együttest. Ezek a belső felújítások ma már nehezen követhetők, a részleteket felülírta a szocializmus idősza.

A fejlesztési koncepció és a 2021-ben elkészült felújítás tíz évre tekint vissza. Jelenleg az első ütem fejeződött be, amely magában foglalja a konyhaszárny nélküli főépület szigetelését, a tetőzet teljes felújítását, a homlokzatok helyreállítását, a nyílászárók rekonstrukcióját, illetve a kiemelt darabok restaurálását; az épületen belül a gépészeti és villamos rendszereknek a további ütemeket is szem előtt tartó kiépítését; a pince részleges hasznosítását; a földszinti terek műemléki szempontú helyreállítását és az emelet konszolidációját.

A földszinti terek közül teljes rekonstrukció – nem restaurálás – készült a reprezentatív közösségi terekben, így a nagybédőben, könyvtárban, nagyszalonban, előcsarnokban és a főlépcsőházban, valamint az egykori lakosztályok egyes helyiségeiben, a grófnői szalonban, grófnői öltözőben, grófi dolgozószobában, grófi pipázóban. A fennmaradó terek kiállító, kiszolgáló, irodai funkciót kaptak.

Az épület közvetlen környezete, a mesterséges magaslat és a pleasure ground is megújult, és az egykori babaház közelében tematikus játszótér épült.

Az összefoglaló bemutatja a helyreállítás építészeti koncepcióját; tárgyal néhány, a tervezők számára kihívást jelentő problémát: szigetelés, tetőfelújítás, gépészeti megoldások, világítás stb.; szemeget a kivitelezés során előkerült részletekből – angolnak, homlokzat rekonstrukciója, grófnői fürdő – és leírja megújításukat.259

Haris Andrea – Jankovics Norbert – Szentkúti Viktor: A tatái Esterházy-kastély kutatása, helyreállítása és újra nyitása

A tatái Esterházy-kastély Főépülete a korábbi régensi ház nagyobb részének elbontásával, két főbb periódusban épült meg. A kastély mai tömege tulajdonképpen a korábbi épület körbeépítésével jött létre, a takarékoság szempontja miatt a korábbi alaprajz északról-nyugatról-délről a körbeölelő, U-alakú oldalfolyosó szakaszokkal bővült. A telekadottságokhoz és a korábbi épület méreteihez való szigorú ragaszkodás, a költségek kordában tartása a megbízó követelése lehetett, így magyarázható a Fellner Jakab tervezési gyakorlatától, és a barokk kastélyéptésztől is idegen aszimmetria, amelyet a homlokzatokon próbált a tervező ellensúlyozni. Az új ház megőrizte a korábbi északnyugati kiugrását, amelyhez egy új délnyugati saroktorony is épült. Az emeletre vezető lépcső, a lépcsőház és a vesztibül mai alakját a kutatás tanúsága szerint már az első építési szakaszban elnyerte. Az emelet bár teljesen kiépült az 1770-es évek elejére üresen és félbehagyva állt, ekkor csak a vesztibül stukkódíszre lehetett kész. Az emelet befejezése, ezzel a többi stukkó elkészítése 1780 tájára tehető.

Megismerve az épületet és annak történetét – pontosan illeszthető volt az építészeti vízió az adottságokhoz. A kastély főépülete és a déli szárny helyreállítása az első lépés a teljes megújulás felé, de ennél talán még fontosabb az alapelv: használjuk jól az épületet és legyen jó gazdája, vagy ahogy napjainkban hívjuk – üzemeltetője az együttesnek. A csaknem egy éves működés ezt igazolja a hetven ezer feletti éves látogatószámmal.281

ABSTRACT

Tamás Glázer: Welcome words

Let me warmly welcome you on behalf of NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. (National Heritage Protection and Development Nonprofit Ltd.). Since October 2017, our company has been responsible for the implementation of the National Palace Programme and National Castle Programme. Now it is a great pleasure for us to be able to report on our results in the pages of the *Műemlékvédelem* journal.

Within the framework of the National Palace Programme and National Castle Programme, around thirty mansions and castles of special importance are being renovated. For the developments, the funds of the European-Union-supported Economic Development and Innovation Operative Program (GINOP), grant application code number 7.1.1-15, entitled 'Support for the development of the National Palace Programme and National Castle Programme for tourism purposes' provided the funds in the amount of HUF 43 billion. This was supplemented by the Hungarian government with about HUF 14 billion in domestic funds. From May 2021, eleven renovated sites have been opened to the public, some additional monuments will be handed over by the end of 2022, and the developments at all other locations of the program are expected to be completed in 2023.

Without exception, the affected sites are historic ensembles of special importance from a national economic point of view, and they are considered national assets. Also, they are significant built heritages of the given settlement and region, which, even after their development, remain in public use, and provide space for exhibitions based on cultural heritage values. In addition to the physical renovation of the buildings, their intellectual rehabilitation also takes place. During the developments, in addition to significant monument restoration interventions, the necessary conditions for the appropriate reception of visitors have also been created, and their touristic utilization has also been reconsidered. The facilities created by these investments in many cases become the largest employers of the given settlement and generate many other developments in their surroundings.

Due to the large number of sites involved in the program, the two issues of the *Műemlékvédelem* dedicated to the National Palace Programme and National Castle Programme can only provide a selection of the implemented restoration works. However, we hope that these papers make it apparent how many scientific results and experiences significant from the point of view of heritage protection have been accumulated, which can provide many lessons for future restorations and developments too. These essays mainly present research results and design intentions/concepts related to the restoration of buildings, but all specialist areas have been enriched during the renovation with such experience that is worth to be published on the pages of this journal. A summary study on the garden historical and landscape architectural works was published in the last issue of the journal last year, but the specialist restoration tasks performed within the program and other interventions and technical solutions used in the restorations can also serve as the subject of several professional reports.

The implementation of the program accumulated significant professional knowledge in the institution, which can be utilized during the preparation and realization of other historic monument developments. The knowledge of the procedures and protocols elaborated on the basis of previous experiences, the problems encountered during the development process and their solutions help to implement the planned programs even more effectively and to preserve our heritage values. I hope that we will be able to make use of this professional surplus in the future during the maintenance of the completed heritage buildings and the implementation of further development programs. 173

Zsolt Virág: The National Palace Programme and the National Castle Programme

National Palace Programme and National Castle Programme undertakes the preservation of historic values with durable solutions. Of course, the fundamental goal is monument restoration and heritage preservation. At the same time, it is important to develop historic monuments into tourist attractions, in a way that is adapted to their unique features. It is important that the individual attractions contribute to the revitalization of the economy of the given area and, if their capabilities allow, create jobs, contribute to rural development goals, and have a so-called multiplicative, positive spillover effect. 180

Szuszanna Galamb – Zoltán Erő – Klára Szilágyi – Tamás Horogszegi: Restoration of the Sándor-Metternich mansion in Bajna within the National Mansion Programme

The restoration of the Sándor-Metternich Mansion in Bajna took place between 2018 and 2021 within the framework of the National Mansion Programme. The construction and restoration works were closely monitored by the representatives of the asset manager National Heritage Protection and Development Non-profit Ltd. (NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft.) In the course of these works, our knowledge of the ensemble, its construction history and the builder family increased, and many previously hidden structures and historical values were revealed.

19th-century ducts were discovered in the courtyard and ground-floor spaces of the mansion. The outdoor pipelines were used to drain rainwater and wastewater, while part of the interior ones belonged to an air heating system installed in the first third of the 19th century, presumably in two periods. To the west of the castle, a cellar was accidentally discovered which was built at the turn of the 18th-19th-century, and according to our knowledge so far, is not connected to the other cellars under and around the castle.

Although during previous research, which took place in several stages from the mid-1980s to the mid-1990s, the castle's wall paintings from at least three periods (1770s, turn of the 18th and 19th centuries, 1830s) were partially uncovered, their extended excavation, cleaning, fixing and conservation could be realized during the restoration that has just been carried out. Under the supervision of painter-restorer Lajos Győri, significant Baroque decoration was displayed in the south-eastern row of spaces on the ground floor, in the chapel and other rooms of the mansion.

The most impressive spaces of the mansion are the upper grand halls, the decorations of which, in their now restored form, were designed in the mid-1830s by Milanese Alessandro Sanquirico (1777–1849) during the ownership of Sándor Móric (1805–1878). The ceiling mural in the Raffaello hall (image 8) was removed in 1974, the attic floor was replaced, and thus – after 45 years – the Classicist painting could be returned to the room (restorer: Péter Boromisza, Klára Nemessányi). At the same time, in the frieze under the ceiling, palmettes were also uncovered by the restorers led by Lajos Győri which were created at the turn of the 18th-19th centuries, well before the 1830 painting.

The complex restoration of the castle is the result of a serious professional collaboration. One of the most successful monument restorations in Hungary could be realized from a historic building that had been decaying for decades. However, the work can be continued in Bajna: the rehabilitation of most of the castle's outbuildings and the renovation of the early-Classical barn built in 1802 are still to be done. 189

György Bartos – Mrs. Miklós Ráth, née Ibolya Tóth: The restoration of the Károlyi Mansion Palace in Füzesrádvány

The goal of the development of the Károlyi Mansion in Füzesrádvány within the framework of the National Mansion Programme was to create a competitive multifunctional cultural-tourist attraction that could become a tourist magnet of the region and be realized as an authentic monument restoration. The main motif of the restoration and the exhibition was to evoke the castle hotel of the 1930s and 40s.

All façades and roof structures were restored, subsequent waterproofing was done, the interior spaces on the ground floor and first floor of the south wing were completely renovated, while reception areas were placed on the ground floor of the eastern wing. The restoration of the interiors of the north kitchen wing, the orangery and the floor of the east wing could not be financed with the available resources.

The research carried out before and during the restoration did not overwrite the known building history data. The first mansion was built at the end of the 1500s. A significant change occurred during the ownership of Ede Károlyi, who chose Füzesrádvány as his residence and commissioned Miklós Ybl to prepare the plans for the ensemble reconstruction. Around 1900, László Károlyi rebuilt the south wing of the mansion according to the plans of Albert Pio, creating more representative interior spaces. In 1936-38, István Károlyi and his wife Mária Magdolna Windischgrätz converted the building into a castle hotel, with the help of architect György Lehoczky. Suites were created from the enfilade on the upper floor of the east wing by dividing the rooms, and the outbuildings in the castle park were also transformed into accommodation buildings at that time.

During the restoration, the reconstruction of the parquet in the billiard room was completed, as well as the restoration of the star-patterned parquet in the countess's salon upstairs, and the parapet covering elements that were previously removed were also rebuilt in the same hall. In the library room on the ground floor, a decorative painting depicting a sparrowhawk – the animal of the Károlyi family's coat of arms known from the photos – was completed (with a bit of luck). Among the façade changes – in addition to the restoration of the original façade color – the most decisive gesture was to open the upstairs loggia of the east wing. The loggia, being a defining element of the eastern façade from the Ybl period, was glazed during the period of hospital function, and the openings of the lower parapet wall were bricked up; now all these additions were dismantled.

After finishing the construction works and the installation of the exhibition, the mansion opened its doors in October 2021. Those who visit this renovated building get a glimpse into the life of the castle hotel through the building and its surroundings, as well as its interior spaces and the exhibition. The mansion is not only an exhibition space, but also a venue for events and weddings, while the former villa buildings serve as accommodation for guests intending to spend several days here. 213

András Fülöp – Gergely Nagy – Kinga Garaguly – Árvai Zsuzsa Gerákné: Manor House in the National Mansion Programme – Restoration of the Becsky-Kossuth Manor House of Komlódtótfalu

The renovation of the manor house of Komlódtótfalu, located in Szabolcs-Szatmár-Bereg county, took recently place in co-financing by the European Union and the Hungarian Government. In this context, an exhibition is set up inside the building, presenting the history of the Becsky family – builders of the manor house –, and of the surrounding landscape. Based on research data from historical archives and building archeology, the article clarifies that the classicist mansion was probably built in the 1820s and 1830s, and the master builder was certainly an architect from the historical Szatmár county. From the middle of the 19th century until 1949, the Kossuth family owned the property.

An important objective of the National Palace Programme is to present the life and culture of the Hungarian middle-class landowners. The building and surroundings of the Becsky-Kossuth manor house in Komlódtótfalu were renovated with this intention in mind.....229

András Fülöp – Lajos Ónodi Szabó: Wall survey and recent restoration of the former Nádasdy Mansion in Nádasdladány

The former mansion and landscape garden of the noble Nádasdy family can be found in Nádasdladány, Fejér County. The ensemble was built in 1873-1876 in Tudor style, according to the plans of István Linzbauer, by reconstructing an earlier mansion built by the Schmidegg family in the 18th century. As the art history literature has pointed out, the archaization was conscious on the part of the builder, Count Ferenc Nádasdy, who wanted to represent the ancient origins of the family. The floor plans have survived in the National Archives of the Hungarian National Archives. After the architect's death, Alajos Hauszmann completed the construction of the mansion in the 1880s, which works mainly covered the interior spaces. From an industrial art point of view, the wooden furniture is of outstanding importance which could be saved in the library room, the 'Hall of the Ancestors', but was previously destroyed in the chapel. Based on the plans of the young Samu Pecz, who worked in Alajos Hauszmann's studio, Endre Thék's carpentry workshop made the built-in furniture of rare beauty, while the decorative locksmith works (chandeliers, railings) speak for the professionalism of Gyula Jungfer's workshop.

In the English landscape garden, the mansion and its complex emerged from consciously chosen viewpoints, according to the fashion of the time. The mansion has homely, friendly interiors, only the interior of the 'Hall of the Ancestors' and the also decoratively furnished library room is darker for the sake of the archaic effect. The main entrance leads to a two-story lobby with a gallery, lit by natural light from above. The axis of the entrance guides through the largest space of the building, the grand salon, to the conservatory and from there to the park. The ground floor of the castle houses the representative rooms (grand salon, formal dining room, 'Hall of the Ancestors', billiard salon, small salon, and library room). Above them are the family's rooms with bathroom and the nanny's room. On the north side of the castle, there is the guest wing converted from a Baroque building, the servants' rooms, and the castle chapel. The latter's Rabitz-structure vault is a technical historical curiosity.

The architectural quality was greatly ensured by the dominant building material, i.e. the high-quality bricks fired in the brick factory belonging to the manor. Most of the spaces are covered with Prussian vault. The doors and windows are excellent carpentry structures, the floorings are varied: in the mansion there are terrazzo floorings, colored stone mosaics, large oak parquet, cassette-parquet, or on the basement level Roman-style brick floors can also be found.

Cozy atmosphere and comfort were provided by a number of modern solutions, namely a water tank, air heating system, speaking tube network (later telephone), gas lighting (later electrical network). The ground-floor service building, which was demolished after World War II, was built independently of the building, from the basement level of which an underground tunnel still leads to the basement of the castle's servants' staircase.

With the help of the wall survey, it was possible to identify plan amendments that were done during Linzbauer's time, in parallel with the construction, while transformations that can evidently be linked to Hauszmann could be clearly distinguished from them. The article also attempts to reveal the reasons for the amendments.....243

Csaba Balogh – Ágnes Deigner – Márta Velladics – Zsolt Virág: Visiting the Wenckheims. Szabadkigyós/Ókigyós, the ensemble of the Wenckheim Mansion

Frigyes Wenckheim and Krisztina Wenckheim commissioned Miklós Ybl (1814-1891) to design a mansion for them in Szabadkigyós. The Neo-Renaissance-style family residence was built between 1875 and 1879 and it was inaugurated on July 19, 1882.

The family that used the mansion for about sixty years did not carry out any major reconstruction in the building, of course the complex was modernized and renovated over the decades. These phases of interior renovations are hard to follow today, the details were overwritten by the period of socialism.

The development concept and the renovation completed in 2021 has a ten year long history. Currently, the first phase has been completed, which includes the insulation of the main building without the kitchen wing, the complete renovation of the roof, the restoration of the façades, the reconstruction of windows and doors, and the restoration of prominent pieces; the construction of the building services and electrical systems within the house, taking into account the further phases; partial utilization of the basement; the monument preservation-restoration of the ground floor spaces and the consolidation of the upper floor.

Of the spaces on the ground floor, a complete reconstruction (not restoration) was carried out in the representative public spaces, such as the grand dining room, library, grand salon, lobby, and main staircase, also in some rooms of the former suites, the countess's salon, the countess's dressing room, the count's study, and the count's pipe room. The remaining spaces were given exhibition, service, and office functions.

The immediate surroundings of the building, the artificial hill and the pleasure ground were also renewed, and a themed playground was built near the former dollhouse.

The summary presents the architectural concept of the restoration, discusses some of the problems that were challenging for the designers (insulation, roof renovation, building services solutions, lighting, etc.), examines the details found during the construction (ventilation wells, reconstruction of the façade, the countess's bath) and describes their renovation.259

Andrea Haris – Norbert Jankovics – Viktor Szentkúti: Research, restoration and reopening of the Esterházy Mansion in Tata

The main building of the Esterházy Mansion in Tata was built in two main periods by demolishing most of the former Regency house. The current mass of the castle was actually created by enclosing the former building, when due to economic considerations, the former floor plan was expanded with U-shaped side corridor sections from north-west-south. Strict adherence to the land features and dimensions of the previous building, keeping the costs under control may have been the client's demand, thus explaining the asymmetry that is foreign to Jakab Fellner's design practice and also to Baroque castle architecture. The architect tried to counterbalance this asymmetry on the façades: the new building has retained its former northwest projection, to which a new southwest corner tower was built. According to the research, the stairway leading to the first floor, the staircase and the vestibule took their current shape already in the first construction phase. Although the upper floor was completely built by the beginning of the 1770s, it was empty and abandoned, at that time only the stucco decoration of the vestibule could be finished. The completion of the first floor and the creation of the rest of the stucco could be done around 1780.

When getting familiar with the building and its history – the architectural vision could be precisely matched to the features. The restoration of the main building and the south wing of the castle is the first step towards complete renewal, but perhaps even more important is the basic principle: to make good use of the building and to find a careful owner, or as we call it nowadays, a good manager of the ensemble. The almost one-year operation is a proof of this with the annual number of over seventy thousand visitors.281

AUS DEM INHALT

Tamás Glázer: Begrüßungswort

Seien Sie herzlich begrüßt im Namen von NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft (NÖF Gemeinnützige GmbH für Denkmalschutz und Entwicklung). Unsere Gesellschaft ist seit Oktober 2017 verantwortlich für die Umsetzung des Nationalen Schlossprogramms und des Nationalen Burgprogramms, und es bereitet viel Freude für uns, auch in der Zeitschrift *Műemlékvédelem* (Denkmalschutz) über unsere Ergebnisse berichten zu dürfen.

Im Rahmen des Nationalen Schlossprogramms und des Nationalen Burgprogramms wurden rund 30 Schlösser und Burgen von besonderer Bedeutung erneuert. Für die Finanzierung der Entwicklungen wurde durch die Ausschreibung „Unterstützung für touristische Entwicklung des Nationalen Schloss- und Burgprogramms“ mit Kodenummer 7.1.1–15 im Operativen Programm für wirtschaftliche Entwicklung und Innovation (GINOP) ein Betrag von 43 Milliarde HUF bereitgestellt, den die Ungarische Regierung mit heimischen Geldmitteln von ca. 14 Milliarde ergänzte. Ab Mai 2021 wurden elf renovierte Stätten besuchbar für die Öffentlichkeit, bis Ende 2022 werden weitere Denkmalkomplexe eröffnet, und im Jahr 2023 werden voraussichtlich alle Ausführungen in den übrigen Standorten des Programms beendet.

Die betroffenen Stätten sind aus makroökonomischer Hinsicht ausnahmslos von besonderer Bedeutung und als Volksvermögen geltende Denkmalkomplexe sowie erhebliche Baudenkmäler der jeweiligen Siedlung und Region, welche auch nach ihrer Renovierung öffentlich besuchbar und in gemeinnütziger Nutzung bleiben und auf den Werten des kulturellen Erbes basierende Ausstellungen beherbergen. Neben der physischen Erneuerung der Gebäude werden diese auch in geistlicher Hinsicht rehabilitiert. Im Zuge der Entwicklungen, neben erheblicher Restaurierung der Denkmäler werden auch die Bedingungen für den würdevollen Empfang von Besuchern. Auch ihre touristische Verwendung wurde überlegt. Die als Ergebnis des Investments geschaffenen Einrichtungen sind in zahlreichen Fällen die größten Arbeitgeber der jeweiligen Siedlung und generieren viele weitere Entwicklungen in ihrer Umgebung.

Die zwei Ausgaben der Zeitschrift *Denkmalschutz*, welche sich für das Nationale Schloss- und Burgprogramm widmeten, können aufgrund der Vielzahl der betroffenen Stätten nur einen Ausschnitt aus der ausgeführten Renovierungsarbeiten geben, aber wir hoffen darauf, dass es über die Studien nachvollziehbar wird, wie viele wissenschaftliche Ergebnisse und im Denkmalschutz relevanten Erfahrungen akkumuliert wurden, die auch für die zukünftigen Renovierungs- und Entwicklungsarbeiten zahlreiche Aufschlüsse liefern. Diese Dokumente beschreiben vor allem die Forschungsergebnisse bezüglich der Restaurierungen der Gebäude und der Planungsziele/-konzepte, aber in Wirklichkeit bereicherte sich jeder Fachbereich bei den Renovierungen mit den Erfahrungen, die sich in der Fachzeitschrift als lesenswert erweisen. Über die Gartenhistorischen und landschaftsbaulichen Arbeit erschien eine zusammenfassende Abhandlung in der letzten Ausgabe des vorigen Jahres, aber die im Zuge des Programms umgesetzten Fachrestaurierungsaufgaben und die sonstigen Eingriffe bei den Renovierungen sowie die technischen Lösungen dienen zum Thema mehrerer fachlichen Berichte.

Bei der Umsetzung des Programms entstand im Institut eine erhebliche Menge von fachlichen Erfahrungen, die bei Vorbereitungen und Implementierungen von Denkmalprojekten gut brauchbar sind. Die Kenntnisse über die Probleme, die bei den auf den bisherigen Erfahrungen basierend erarbeiteten Methoden, Protokollen und dem Entwicklungsprozess auftraten, und ihre Lösungen helfen, die geplanten Programme noch effektiver umzusetzen und unsere kulturellen Werte zu bewahren. Ich hoffe, dass wir diesen fachlichen Überschuss in der Zukunft bei der Erhaltung der geschaffenen Kulturerbe-Werte und der Durchführung von Weiterentwicklungsprogrammen nutzen können.173

Zsolt Virág: Das Nationale Schlossprogramm und das Nationale Burgprogramm

Im Nationalen Schlossprogramm und im Nationalen Burgprogramm erfolgen Prozesse der Werterhaltung mit langlebigen Lösungen. Unser wesentliches Ziel ist selbstverständlich die Restaurierung von Denkmälern und Erhaltung des kulturellen Erbes. Gleichzeitig ist auch touristische Entwicklung der einzelnen Denkmäler, entsprechend ihren individuellen Beschaffenheiten. Es ist wichtig, dass die einzelnen Attraktionen zur Wiederbelebung der Wirtschaft der jeweiligen Region beitragen und, soweit ihre Möglichkeiten es ermöglichen, Arbeitsplätze schaffen, zu den Zielen der ländlichen Entwicklung beitragen und sogenannte multiplikative Spillover-Effekte generieren.180

Zsuzsanna Galamb – Zoltán Erő – Klára Szilágyi – Tamás Horogszegi: Die Restaurierung des Bajnaer Sándor-Metternich-Schloss im Rahmen des Nationalen Schlossprogramms

Die Restaurierung des Bajnaer Sándor-Metternich-Schloss erfolgte im Rahmen des Nationalen Schlossprogramms 2018-2021. Die Bau- und Restaurierungsarbeiten wurden von den Mitarbeitern der NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. begleitet. Bei den Arbeiten erweiterten sich unsere Kenntnisse über das Schloss, seine Baugeschichte und die Familie, die es erbaut hatte, daneben wurden viele bis dahin verborgene Strukturen und Denkmalwerte freigelegt.

In dem Ziergarten und den Räumen im Erdgeschoss des Schlosses durften wir gemauerte Kanäle aus dem 19. Jahrhundert sehen. Die äußeren dienten der Ableitung von Regen- und Schmutzwasser, während ein Teil der inneren bis zum ersten Drittel des 19. Jahrhunderts zu einer vermutlich in zwei Bauabschnitten ausgebauten Luftheizungsanlage gehörte. Im Westen des Schlosses wurde ein Keller, vermutlich aus den 18-19. Jahrhunderten versehentlich entdeckt, der nach unserem bisherigen Kenntnisstand nicht mit den anderen Kellerräumen unter dem Schloss und in der Umgebung in Verbindung steht.

Obwohl die Wandgemälde des Schlosses, die mindestens in drei Perioden geschaffen waren (in den 1770er und 1830er Jahren, um die Wende der 18. und 19. Jahrhunderte), im Zuge früherer Untersuchungen in mehreren Phasen von der Mitte der 1980er Jahre bis die 1990er Jahre freigelegt worden, konnte ihre umfangreiche Untersuchung, Reinigung, Fixierung und Konservierung erst im Rahmen der gerade durchgeführten Restaurierung realisiert werden. Unter der Leitung des Restaurators Lajos Győri wurde eine bedeutende barocke Dekoration in der südöstlichen Raumreihe des Erdgeschosses, in der Kapelle des Schlosses und in anderen Räumen präsentiert.

Die imposantesten Räume des Schlosses sind die Prunksäle im Obergeschoss, deren Dekorationen in ihrer jetzt restaurierten Form nach Entwürfen des Mailänders Alessandro Sanquirico (1777–1849) in der Mitte der 1830er Jahre geschaffen wurden, während sie den Besitz von Móric Sándor (1805–1878) bildeten. Das Fresko an der Decke im Raffaello-Saal (Bild 8) war 1974 entfernt und das Dachgeschoss inzwischen getauscht worden, und so konnte die klassizistische Malerei nach 45 Jahren wieder in den Raum zurückkehren (Restaurator: Péter Boromisza, Klára Nemessányi). Gleichzeitig legten die Restauratoren unter der Leitung von Lajos Győri in der Reihe der Palmettenfriese unter der Decke auch Palmetten, die um die Wende der 18. und 19. Jahrhunderte, bevor die Gemälde in den 1830er Jahren ausgeführt worden waren, entstanden, frei.

Die komplexe Restaurierung des Schlosses ist Ergebnis einer seriösen Kooperation von Fachleuten. An einem jahrzehntelang verfallenen Denkmal konnte eine der erfolgreichsten Denkmalrestaurierung Ungarns umgesetzt werden. Die Arbeiten können aber auch in Bajna fortgesetzt werden: Die Restaurierung der meisten Nebengebäude des Schlosses und des frühklassizistischen Stalls aus 1802 steht noch aus.....189

György Bartos – Ibolya Ráth Miklósné Tóth: Die Restaurierung des Károlyi-Schlosses in Füzfőradvány

Die Entwicklung des Károlyi-Schlosses in Füzfőradvány im Rahmen des Nationalen Burgprogramms zielt darauf ab, eine wettbewerbsfähige, multifunktionale kulturtouristische Attraktion zu schaffen, die zu einer prägenden Touristenattraktion der Region werden kann und als eine authentische Denkmalrestaurierung umgesetzt wird. Das Leitmotiv der Restaurierung und der Ausstellung war die Beschwörung des Schlosshotels der 1930er und 1940er Jahre.

Alle Fassaden und Dächer wurden restauriert, nachträglich abgedichtet, die Innenräume im Erdgeschoss und im Obergeschoss des südlichen Flügels komplett erneuert. Die Räume zum Gästeempfang befinden sich im Erdgeschoss des östlichen Flügels. Die Innenräume des nördlichen Küchenflügels, der Orangerie und des Obergeschosses des östlichen Flügels konnten aus den vorhandenen Geldmitteln nicht mehr restauriert werden.

Die Untersuchungen vor und während der Restaurierung überschrieben nicht die bekannten bauhistorischen Daten. Das erste Schloss wurde Ende der 1500er Jahre erbaut. Eine bedeutende Änderung erfolgte während des Besitzes von Ede Károlyi, der Füzfőradvány als Wohnsitz wählte und mit Miklós Ybl Entwürfe für den Umbau ausarbeitete. Um 1900 baute László Károlyi den südlichen Flügel des Schlosses nach den Entwürfen von Albert Pio um und gestaltete repräsentativere Innenräume. 1936-38 wurde das Gebäude von István Károlyi und seiner Frau Mária Magdolna Windischgrätz mit Hilfe des Architekten György Lehoczy in ein Schlosshotel umgebaut. Aus der Raumreihe im Obergeschoss des östlichen Flügels wurden durch Teilung der Zimmer Suiten ausgestaltet und zu dieser Zeit wurden auch die Wirtschaftsgebäude im Schlosspark zu Unterkunftsgebäuden umgestaltet.

Im Rahmen der Restaurierung erfolgte die Rekonstruktion des Parkettbodens im Billardzimmer, die Restaurierung des Sternparketts im Salon der Gräfin im Obergeschoss, und ebenfalls hier wurden die zuvor entfernten Elemente der Brüstungsabdeckung an gleicher Stelle wieder aufgebaut. Im Bibliothekszimmer im Erdgeschoss wurde – glücklicherweise – ein dekoratives Gemälde fertiggestellt, welches das von den Fotos bekannte Wappentier der Familie Károlyi, ein Finkenfalk darstellt. Unter den Fassadenveränderungen war die bedeutendste Änderung – neben der Wiederherstellung der ursprünglichen Fassadenfarbe – die „Öffnung“ der Loggia im Obergeschoss des östlichen Flügels. Die Loggia, die ein prägendes Element der östlichen Fassade aus der Ybl-Zeit gewesen war, war während der Hospitalzeit verglast und die Öffnungen der unteren Brüstung zugemauert worden; jetzt wurden alle diese aufgemacht.

Nach der Ausführung und dem Bau der Ausstellung wurde das Schloss im Oktober 2021 eröffnet. Wer das renovierte Gebäude besichtigt, bekommt einen Einblick in das Leben des Schlosshotels durch das Gebäude, seine Umgebung sowie seine Innenräume und die Ausstellung. Das Schloss ist nicht nur Ausstellungsraum, sondern auch Ort für Veranstaltungen bzw. Hochzeiten. Die ehemaligen Villengebäude dienen als Unterkunft für Gäste, die hier mehrere Tage verbringen möchten.213

András Fülöp – Gergely Nagy – Kinga Garaguly – Zsuzsa Gerákné Árvai: Das Landhaus im Schlossprogramm
Die Restaurierung des Becsky-Kossuth-Landhauses in Komlódtótfalu

Das Landhaus in Komlódtótfalu im Komitat Szabolcs-Szatmár-Bereg wurde kürzlich in der Finanzierung der Europäischen Union und der ungarischen Regierung renoviert. Im Rahmen der Renovierung wurde im Landeshaus eine Ausstellung über die Geschichte der Bauherrenfamilie Becsky und der sie umgebenden Landschaft präsentiert. Anhand von Archiv- und Mauerforschungsdaten beleuchtet der Artikel, dass das klassizistische Landeshaus vermeintlich in den 1820er und 1830er Jahren erbaut wurde und der Baumeister sehr wahrscheinlich ein Architekt aus dem damaligen Komitat Szatmár war. Von der Mitte des 19. Jahrhunderts bis 1949 stand es im Besitz der Familie Kossuth.

Ein wichtiges Ziel des Schlossprogramms ist, das Leben und die Kultur des ungarischen Mittelstandes darzustellen. Mit dieser Absicht wurden das Denkmalgebäude und die Umgebung des Landeshauses Becsky-Kossuth in Komlódtótfalu erneuert.....229

András Fülöp – Lajos Ónodi Szabó: Die Mauerforschung und die neulichste Restaurierung des ehemaligen Nádasdy-Schlusses in Nádasdladány

In Nádasdladány im Komitat Fejér befindet sich das ehemalige Schloss und der Garten der adeligen Familie Nádasdy. Das Schloss wurde 1873-1876 nach den Entwürfen von István Linzbauer durch Umbau des ehemaligen Herrenhauses der Familie Schmidegg aus dem 18. Jahrhundert im Stil des Tudors erbaut. Wie die kunsthistorische Fachliteratur hervorhob, führte der Erbauer Graf Ferenc Nádasdy die Archaisierung bewusst durch, durch die er das einstige Wesen der Familie darstellen wollte. Die Grundrisse blieben im Nationalarchiv von Ungarn Nationalarchivs zurück. Nach dem Tod des Architekten wurde der Bau des Schlosses von Alajos Hauszmann in den 1880er Jahren beendet, welches hauptsächlich die Innenräume einschloss. Aus kunstgewerblicher Sicht ist von herausragender Bedeutung die Holzeinrichtung, welche im Bibliothekszimmer und im „Ahnensaal“ erhalten, aber in der Kapelle zuvor zerstört worden war. Nach Entwürfen des jungen Samu Pecz, der im Atelier von Alajos Hauszmann arbeitete, fertigte die Tischlerei Endre Thék die Einbaumöbel von seltener Schönheit. Außerdem die dekorativen Vorhängeschlossarbeiten (Kronleuchten, Geländer) rühmen die Werkstatt von Gyula Jungfer.

Im englischen Garten entstanden das Schloss und sein Gebäudekomplex aus bewusst gewählten Perspektiven und entsprechend der Mode der Epoche. Das Schloss enthält gemütliche, wohnliche Innenräume. Bloß das Innere des „Ahnensaa“ und des ebenfalls prunkvollen Bibliothekszimmers sind für die archaische Wirkung düsterer. Der Haupteingang führt in einen zweistöckigen, mit Mezzanin versehenen, von oben mit Tageslicht beleuchteten Vorsaal. Die Eingangssache führt durch den größten Raum des Gebäudes, den Großen Salon zum Wintergarten und von dort in den Park. Im Erdgeschoss des Schlosses befinden sich die repräsentativen Räume (Großer Salon, Festsaal, „Ahnensaal“, Billardzimmer, Kleiner Salon und Bibliothekszimmer). Über diesen befinden sich die Wohnzimmer der Familie mit Bad und das Zimmer der Erzieherin. An der Nordseite des Schlosses sind der aus einem barocken Gebäude gestaltete Gebäudeflügel für die Gäste, die Dienstbotenzimmer und die Schlosskapelle zu finden. Das Gewölbe des letzteren Zement-Rabitz stellt ein technisch-historisches Kuriosum dar.

Die architektonische Qualität wurde teilweise durch den prägenden Baustoff, die hochwertigen Backsteine aus der zum Gut gehörenden Ziegelei sichergestellt. Die meisten Räume sind von preußischen Glasgewölben gedeckt. Die Türen und Fenster sind hervorragende Tischlerei-Konstruktionen, die Bodenbeläge sind vielfältig: Terrazzo, farbige Steinmosaiken, großes Eichenparkett, Parkett mit Dielen, römische Ziegelböden im Untergeschoss sind auch im Schloss zu finden.

Die Wohnlichkeit wurde durch eine Reihe moderner Lösungen sichergestellt, nämlich durch einen Wasserbehälter, ein Luftheizungssystem, ein Netz von Sprachrohren (später Telefon), Gasbeleuchtung (später ein Stromnetz). Das nach dem Zweiten Weltkrieg abgerissene, ebenerdige Wirtschaftsgebäude wurde unabhängig vom Gebäude errichtet, von dessen Untergeschoss noch heute ein unterirdischer Tunnel in das Untergeschoss des Dienstbote-Treppenhauses des Schlosses führt.

Im Rahmen der Mauerforschung waren die Planänderungen nachvollziehbar, die noch beim Bau zu den Zeiten von Linzbauer durchgeführt worden waren, während die nachweislich mit Hauszmann verbundenen Umgestaltungen von denen deutlich abzugrenzen sind. Der Artikel versucht auch, die Gründe der Änderungen aufzudecken.243

Csaba Balogh – Ágnes Deigner – Márta Velladics – Zsolt Virág: In Gastfreundschaft bei den Wenckheims Szabadkígyós/Ókígyós, Wenckheim-Schluskomplex

Frigyes und Krisztina Wenckheim beauftragten mit dem Entwerfen des Schlosses in Szabadkígyós Miklós Ybl (1814-1891). Zwischen 1875 und 1879 wurde die Familienresidenz im Stil der Neorenaissance erbaut. Sie wurde 19. Juli 1882 eingeweiht.

Die Familie, die das Schloss ungefähr sechzig Jahre lang nutzte, hatte keinen großen Umbau durchgeführt, aber natürlich wurde das Gebäudekomplex im Laufe der Jahrzehnte modernisiert und renoviert. Heute sind diese Innenrenovierungen nur schwierig nachvollziehbar, da die Einzelheiten durch die Zeit des Sozialismus überschrieben wurden.

Das Entwicklungskonzept und die 2021 abgeschlossene Renovierung reichen zehn Jahre zurück. Die erste Phase ist zurzeit noch nicht abgeschlossen, diese Phase umschließt die Dämmung des Hauptgebäudes ohne Küchentrakt, die komplette Dachrenovierung, die Restaurierung der Fassaden, die Rekonstruktion von Fenstern und Türen sowie die Restaurierung markanter Teile; die Errichtung der mechanischen und elektrischen Anlagen

innerhalb des Gebäudes unter Berücksichtigung der weiteren Etappen; die partielle Nutzung des Kellers; die historische Restaurierung der Erdgeschossräume und die Konsolidierung des Obergeschosses.

Unter den Erdgeschossräumen wurden die repräsentativen gemeinschaftlichen Räumen: das große Esszimmer, die Bibliothek, der Große Salon, der Vorsaal, das Haupttreppenhaus, einige Zimmer der ehemaligen Suiten, der Salon und die Kabine der Gräfin, das Arbeitszimmer und der Pfeifenraum des Grafen rekonstruiert – nicht restauriert. Die restlichen Räume erhielten Ausstellungs-, Bedienungs- und Bürofunktionen.

Auch die unmittelbare Umgebung des Gebäudes, die künstliche Höhe und der Lustgarten wurden erneuert und ein thematischer Spielplatz in der Nähe des ehemaligen Puppenhauses errichtet.

Der Bericht beschreibt das architektonische Konzept der Restaurierung; befasst sich mit einigen der Herausforderungen für die Designer: Isolierung, Dachrenovierung, mechanische Lösungen, Beleuchtung usw.; wirft einen Blick auf die bei der Ausführung entdeckten Details – englische Schächte, Rekonstruktion der Fassade, das Bad der Gräfin – und beschreibt deren Erneuerung.259

Andrea Haris – Norbert Jankovics – Viktor Szentkúti: Die Forschung, Restaurierung und Wiedereröffnung des Esterházy-Schlusses in Tata

Das Hauptgebäude des Esterházy-Schlusses in Tata wurde in zwei größeren Phasen gebaut, indem der Großteil des ehemaligen Hauses abgerissen wurde. Die jetzige Größe des Schlusses entstand eigentlich durch Einfassung des ehemaligen Gebäudes, aufgrund ökonomischer Aspekte wurde der ehemalige Grundriss von Nordwesten nach Süden mit den umlaufenden, U-förmigen Seitenflurabschnitten erweitert. Strikte Einhaltung der Grundstücksverhältnisse und Dimensionen des vorigen Baus, Kostenkontrolle mag die Forderung des Bauherrn gewesen sein, so erklärt sich die der Entwurfspraxis Jakab Fellners und der barocken Schlossarchitektur fremde Asymmetrie, die der Designer an den Fassaden zu kompensieren versuchte. Das neue Haus hat seinen ehemaligen Ausbau nach Nordwesten erhalten, an den auch ein neuer Eckturm an der südwestlichen Seite angebaut wurde. Laut der Untersuchung nahmen die Treppe zum Obergeschoss, das Treppenhaus und der Vorraum bereits in der ersten Bauphase ihre heutige Form an. Das Obergeschoss war zwar vollständig ausgebaut, stand es Anfang der 1770er Jahre leer und wurde halbfertig gelassen, und derzeit konnte nur die Stuckdekoration der Vorhalle fertiggestellt werden. Die Beendigung des Baus des Erdgeschosses und die Erstellung des restlichen Stucks erfolgten um 1780.

Vom Gebäude und seiner Geschichte ausgehend konnte die architektonische Vision exakt den Beschaffenheiten angepasst werden. Die Restaurierung des Hauptgebäudes und des südlichen Flügels des Schlusses ist der erste Schritt zur vollständigen Erneuerung, aber vielleicht ist der Grundsatz noch wichtiger: Nutzen wir das Gebäude richtig und der Gebäudekomplex soll einen guten Eigentümer – oder wie wir es heute nennen: Betreiber – haben. Die fast ein Jahr lange Betriebszeit bestätigt dies mit einer jährlichen Besucherzahl von über 70.000.....281